

**CORONATION
OF
SHIVAJI THE GREAT**

— गागाभट्टकृतः श्रीशिवराजाभिषेकप्रयोगः —

or

the Procedure of the Religious Ceremony
performed by Gagabhatta for the
Consecration of Shivaji
as a Hindu king.

Edited by:
Shri V. S. Bendrey

P. P. H. BOOKSTALL, BOMBAY - 4.

February, 1960.

Price : Rs. 3.00

* * * * *

Printed by Jayant S. Bhatt at New Age Printing Press, 190-B, Khetwadi Main Road, Bombay-1, and published by him for P.P.H. Bookstall, 190-C, Khetwadi Main Road, Bombay-4.

ACKNOWLEDGMENT

My friends considered that, as Gagabhatta's detailed procedure for the Coronation Ceremony of Shivaji the Great (श्रीशिवराजाभिषेकप्रयोगः) possesses great cultural, political and national importance, its publication should not be limited to the circle of the Marathi-speaking public only. I am impelled to accept their suggestion. But instead of repeating my prefatory remarks in that edition, evaluating the concocted or imaginary stories of Marathi writers, I preferred in this edition to trace as nearer a true picture of the ceremony, with some historical background, of the institution of 'The King'. The Sanskrit text, however, remains the same.

The Sanskrit text has been produced from the only copy of the Prayoga so far traced. No attempt has been made either at correction or for improvement of the text, except for its completion by giving references, in the foot-notes, to the Mantras etc. suggested by Gagabhatta.

I again express my deep gratitude to my friend Shri S. A. Dange and the P.P.H. Bookstall, Bombay, for their kindly undertaking to publish this edition also. I repeat my indebtedness to Shri Manubhai Mehta for the copy of the manuscript from the Bikaner Manuscript Library and to my friends Prof. N. R. Phatak, Dr. P. K. Gode, Shri Yeshwantrao Phaphe, Mahamahopadhyaya Datto Waman Potdar and Shri C. G. Karwe for their kind assistance in various ways in my study of the text.

1st January, 1960.

1227/4, Shivajinagar,
Poona 4.

V. S. Bendrey.

CONTENTS

Part I: Preface:

1. Coronation : Its significance . . .	1
2. Aryan Consecration ceremonies . . .	2
3. Hindu Concept of Coronation: Its evolution	12
4. Hindavi Swarajya : Need for Maharaja- bhisheka ceremony . . .	18
5. Gagabhatta's Procedure for the Corona- tion ceremony and his objective behind it.	27
7. Natural and other obstacles in the way of of Coronation . . .	33
8. Coronation Ceremony . . .	35
9. Maharajabhisheka and its importance. . .	55

Part II: Gagabhatta's Procedure for the Coronation ceremony or श्रीशिवराजाभिषेकप्रयोगः ।

१. विधिमुहूर्तादि विचारः	१
२. प्रथमेऽहनि	११
३. द्वितीयेऽहनि	३०
४. तृतीयेऽहनि	३४
५. चतुर्थेऽहनि	४२
६. पंचमेऽहनि	४३
७. षष्ठेऽहनि	४४
८. सप्तमेऽहनि	४५
९. राजाभिषेकप्रयोगः	४९
श्लोकसूचि	६७
मंत्रसूचि	७१

गागामट्टकृतः

श्रीशिवराजाभिषेकप्रयोगः ।

श्री छत्रपति शिवाजी महाराज

(DRAWING BY A DUTCH ARTIST PREPARED FOR THE DUTCH GOVERNOR, VON VALENTYN, WHEN SHIVAJI MET HIM AT THE FACTORY DURING HIS SACK OF SURAT, 1664 A. D.)

PREFACE

1. CORONATION: ITS SIGNIFICANCE:

In the political, social and religious life of the human society, the coronation or anointing ceremony of a king had attained a very great significance. Politically, it caused centralisation of power and control of a kingdom in the person of a king so consecrated. Socially, the right of punishment or Danda (दंड) for all kinds of offences or ill-doings stood delegated entirely to the king's person. In religious matters, the king was expected to guard the freedom of performing proper religious rites without obstruction. In short, all those under the king's subjection looked upon the person of the king, so consecrated, as their trustee for the administration of justice in all the spheres of life, and also as a source for the well-being of the society as a whole. It was not the land or property, but the power and discretion, that was offered through such a ceremony for maintaining law and order in the country, so that the community might lead a regulated life in common with all tranquility possible. The power or discretion so vested in a king was absolute and indivisible. No common family conventions were applicable to this trust. A king, therefore, could not divide the vested trusteeship without an approval of the people concerned by a ceremonious bifurcation. These basic principles underlying the coronation ceremony had not been properly understood by the later local writers of narratives in Maharashtra, nor did the ministers, who witnessed the ceremonies in 1674 and 1681 A.D., realize the real importance of the Maharajabhisheka (महाराजामिषेक) or consecration ceremony performed by the great jurists of the times of Shivaji and Sambhaji. The writers of

the Marathi narratives of the eighteenth and nineteenth centuries had attributed wrong motives to the very important event in the history of the great Maharashtra. They thought that it was a religious function designed merely to raise the status of Shivaji from Shudra to Kshatriya caste, and painted their stories accordingly without any heed to facts or contemporary conditions of life in the country. Even the Sarkarkuns or ministers, and in them stood included one to whom has now been attributed the authorship of a Rajaneeti — perhaps wrongly, later attached no importance to the ceremony and talked of dividing the kingship of the consecrated throne of the Hindavi Swarajya among the sons or branches of the Bhonsla family in spite of the clear rulings both in the Smriti Shastras and in the various traditions recorded in Mahabharata and Ramayana. The misconception of this great event was due more to the ignorance of the masses and even of those then in employ about the conventions behind such a coronation, as the Muslim Sultans, who ruled in the country for centuries, had no traditions or conventions of the kind and many of the Sultans were not even recognised by their own religionists as independent kings. Again, there were practically no centres of learning in the tract of the Konkan and Mawal to educate public opinion in the subject. Hence the wrong motive attributed to the coronation ceremony of Shivaji had to be accepted by the later European and other writers in the absence of any direct information on the subject.

2. ARYAN CONSECRATION CEREMONIES:

The Aryan culture, for the regulation of the social life of the community maintained for a very considerable time its tradition of the requisite Sixteen Samskaras for the three higher or Dwija Varnas or castes. For the religious or devotional life too, special Samskaras or consecration ceremonies, such as Sannyasa (संन्यास), Vanaprasthashrama (वानप्रस्थाश्रम), Guru-

deeksha (गुरुदीक्षा) had been devised. For the religio-social and political life also, where coordinated and regulated efforts were needed for an orderly collective life of the community, some Samskaras or consecration ceremonies had been introduced. In the purely social and religious life, the ceremonies were intended for an individual attainment of one's own self, whereas in the religio-social and political life, an individual was subordinated for the common welfare of the people to a person or persons, who were elevated to become leaders or guides by special Samskaras or ceremonies. The special feature of these ceremonies was, therefore, that the parties concerned or all the people without distinction took part in the performance with their own free will and acknowledged the leadership of the person so consecrated or anointed with an implicit obedience or faith, and vested in him all the power for control and punishment in the common interest of the society. Thus the party concerned or the subject people created a popular institution for their own protection and orderly government of the country. The Aryan or Hindu tradition provided for a consecration or anointment of a person by a sacred bath for his elevation to become: (a) a priest of a family, and especially of a royal family, caste, village, (b) a commander-in-chief of all the military or fighting force of a king or kingdom, (c) an heir-apparent prince or king's representative or deputy king, or (d) a king. But the tradition with its importance was lost from the memory of Aryans during the long period of the Islamic Sultanats with their different practices for anointment.

The priesthood of a family, especially of a royal family, or village (कुलपति, कुलाधिपति, उपाध्याय, भट, मिश्रक, जोशी, etc.) was being granted to a Brahmin family as a permanent arrangement for the conduct of all the religious functions of the family or village people by undergoing some oath ceremony or performing some Vidhi (विधि) more in the nature of an anointment, and

thus by the declaration on oath, the granter, whether he be a head of a family or a leader of a village, bounds himself and his succeeding generations to respect and honour the Brahmin family as priest and to maintain the family in comfort and contentment. Those families, not able to undertake this onerous responsibility, accepted local priest for the conduct of each individual religious function, worshipping the priest and announcing the performance for which guidance from the priest was sought. The priest was to be paid for his guidance or services both in kind and cash, though such a payment was not to be regarded as service-charge but as free gift (दान or दक्षिणा). The village community was thus required to patronise some one family or the other for priesthood of the whole village and grant a monopoly of the profession for the village. In due course, such a monopoly right of the family was being recognised by the government of the country also. The village community had, however, the right to do away with a priest or to require a substitute for him, if the priest officiating in the village was found unsuited or unfit for the guidance desired in their religious observances. It was quite an old practice to anoint (अभिषेक) a priest as an hereditary priest (कुलगुरु or कुलाधिपति) of a particular country or village by a king. In the Ramayana, we come across such an instance.* But this profession of priesthood was looked upon by the general Brahmin community as not quite honorific or of any divine bliss even during the Ramayana period. The priestly family was supposed to lose all the heavenly bliss by their receiving (दान, दक्षिणा or प्रतिग्रह) for their services or guidance in religious observances. However, this profession had been accepted as a fair means of livelihood by many and still many have continued the

* Vide Sarga 12 of Uttar Kanda, Ramayana. A very poor Brahmin was anointed or bathed for priesthood by Rama at the instance of one Sarmeya (a dog) by way of punishment for the injury caused by the Brahmin to the dog.

priesthood in spite of the fact that it is not as lucrative as it was before.

A commander-in-chief for the fighting force of a country was nominated by the king, and the people joined the anointment ceremony performed at the instance of the king. By this anointment (अभिषेक) ceremony, all the power vested in the king in regard to the control and actions of the military force could be exercised by the commander. But if such a ceremony was not performed, the commander was expected merely to work under the direct orders and guidance of the king or his minister. Hence such an anointing ceremony was optional, as the king could exercise the power vested in him by the people. But this was considered sometimes obligatory too, especially when the king, either for difficult communication on account of distance or natural obstructions or for some other purposes, was unable to exercise his power and control effectively on the military force. In order, therefore, to place the commander, who was to be on the spot, in such a position as would cause the force to obey him implicitly, he had to be vested with the requisite power by anointment. Again, as the commandership according to the Varnashramadharma (वर्णाश्रमधर्म) was to be entrusted to a person of a Kshatriya or warrior caste, he was not ordinarily empowered, according to the Hindu Shastras, to impose punishment even on behalf or in the name of the king unless he is so elevated to the status by an anointment. When a king, by his bodily defect or childhood, was unable to exercise his direct control on war proceedings, he was required to vest his power to his commander-in-chief, but once such powers were vested or delegated by an anointment, even the prince-regent (युवराज) had to obey him on the battlefields. In Mahabharata, we have such instances. Dhrutarashtra was blind, and hence he had to anoint Bhishma as his Commander-in-chief, and even the prince-regent Duryodhan had to obey him. Bhishma was similarly succeeded by

Dronacharya, Karna, Shalya, Kumar, and they were all anointed (अभिषिक्त) as Senapati (सेनापती) with the consent of the people and the army.* Generally this anointment was performed whenever a king was anointed whether for succeeding a deceased king or for an appointment to a new kingdom or province conquered. But in any case, the status of an अभिषिक्त सेनापति or सेनाध्यक्ष or anointed commander-in-chief was held to be much higher than the prince-regent (युवराज) or the chief minister (मुख्यप्रधान) so far as the control of the military force was concerned. He stood well-equipped with the man-power of the country next to the king. When Shivaji had his coronation ceremony, Hambirrao Mohite was his Chief-Commander (सरनौबत) of the army, and perhaps he could have been anointed (पद्मभिषिक्त) along with the Queen, Prince-regent and Chief-Minister, had it not been for some deficiency in his full Kshatriya status on account of the lapse in observing the prescribed Sixteen Samskaras for the Kshatriya castes. Again, the periods of Shivaji and Sambhaji were those of great emergency, and hence the power had to be reserved to the king himself. Hambirrao had, therefore, to act as a deputy to the king with the same status as that of other Sarkaruns or ministers.

The king used to nominate his heir-apparent or prince-regent (युवराज) or his representative to look after his affairs at home either in his absence from the capital or for assisting him in his administration or war abroad. Generally, the eldest son from the wife of the higher Kshatriya caste was being nominated as the heir-apparent (युवराज) as soon as he showed his ability to share the burden of royal duties. It was natural that such an anointing ceremony of the prince should take place along with the coronation ceremony of the

* Vide Mahabharata, Udyoga Parwa, Sarga 156 for Bhishma; Drona Parwa, Sarga 7 for Dronacharya; Karna Parwa, Sarga 10 for Karna; Shalya Parwa, Sargas 6 and 7 for Shalya, etc.

king while succeeding his father to kingship. But if this be not possible, such a ceremony would take place later on. In the absence of a son, next elder brother was selected for Yuvarajapada. In this case, the kingship need not necessarily be passed on to the Yuvaraja, if the king subsequently got a son to inherit him. Often, the king would await a male issue before any Yuvaraja was anointed. Raja Dasharatha thought of anointing his eldest son Rama after he was grown sufficiently enough to look after the affairs of the kingdom and the welfare of the people,* though this ceremony had then to be postponed for some ulterior reasons. Although Sugreeva succeeded his eldest brother Wali, after the latter's death, he anointed Angada, Wali's son, for Yuvarajapada.† Rama anointed and nominated his brother Bharata as Yuvaraja, since Rama had no issue till then, and his next brother Lakshman refused to accept the position in favour of Bharata, his step brother.‡ There are similar instances in Mahabharata also and in other Purana (पुराण) literature. The tradition, therefore, was more in favour of anointing the eldest son as Yuvaraja, who was expected to succeed his father after his retirement or death. Thus by the time the Yuvaraja became a king, his son was well grown up to assume the Yuvarajapada at the time of the former's accession to kingship, thereby enabling the latter to gain sufficient administrative experience and contact with all the parties concerned before his turn for kingship arrived. Apparently, this practice of nominating a successor and then confirming the nomination by anointing his person with the approval of the subject people was followed by petty Chieftans also, at least till the middle of the seventeenth century. Shahaji Raja's eldest son Sambhaji Raja was said to have been anointed as Yuvaraja in his early age. Jaya-

* Ramayana, Ayodhya Kanda, Sarga, 1 to 5 and 45.

† Ramayana, Kishkindha Kanda, Sarga 36.

‡ Ramayana, Yuddha Kanda, Sarga 128.

ram Plindye, a contemporary poet in Shahaji Raja's Court, has, in his "Radhamadhavavilasachampuh Kav-
yam, (राधामाधवविलासचंपुः काव्यम्)" described him as
having had his body consecrated as Shahaji's Yuvaraja
(यौवराजमिषेकपवित्रगात्रो राजपुत्रः).^{*} Probably Sambhaji
Raja, when he was twelve years old, was entrusted with
the administration of Shahaji's Rajya (राज्य) or inde-
pendent Jahagir in Bangalore. Shivaji Raja was also
similarly deputed, under the care of his mother Jija-
bhaisaheb with some special experienced staff, to look
after the Jahagir of Poona and Supa Paraganas, prob-
ably after performing the same ceremony as that
performed for Sambhaji Raja when Shivaji was only
11-12 years old. Here it seems necessary to note the
fact that this Poona-Supa Jahagir was explicitly ex-
cluded from the division of the Nizam's territory be-
tween the Mogul and Adilshah in the treaty of 1636
A.D., and was kept by Shahaji Raja as an altogether
separate unit for himself. Similarly, he had held in-
dependently the Bangalore Jahagir also. Hence it is
quite apparent that, although Shahaji Raja was assist-
ing Adilshah, he was considering himself a king of the
two small tracts, and in order to keep them so, he
must have elevated his sons to Yuvarajpada and thus
delegated powers to rule over them for him. The con-
temporary records show that only a very few Rajput
families among those migrated to the Deccan were
calling themselves Rajas. It is, therefore, possible that
they might have observed the practice of raising eldest
sons to princehood by some religious ceremony per-
formed by their Kuladhipati as a part and parcel of
their Samskaras. This appointment of two Yuvarajas
does not mean division of Shahaji Raja's kingdom.
Shahaji had then three sons and two Dasi-putras. As
he himself was not in a position to directly rule over

---

^{*} Pp. 231, 232, 254, 261, 270, "Jayaramakavikrut Radhamadhava-
vilaschampakavya," edited by V. K. Rajawade and published at
Dhulia, 1917.

the two territories, he had to nominate his two sons to look after them separately as the territories were far too distant from each other. Sambhaji Raja lost his territory to Adilshah when he was killed by Afzal Khan in a battle to repress his rising against Adilshah; and Shivaji, who survived the onslaught of Afzal Khan, being then the next eldest son of Shahaji's first wife, inherited the kingdom after the death of Shahaji Raja without any share to Ekoji, the eldest and the only son of his younger wife Tukambabaisaheb. What Ekoji got was the territory granted to Shahaji Raja as a Saranjam (सरंजाम) for his services to Adilshah. By inheriting it, Ekoji entered the service of Adilshah. Shahaji Raja had several Pandits, Shastries, poets and other learned men and family Upadhyaya in his court, and naturally in having the Samskaras of Yuvaraja to his sons, he must have been guided by them on the strength of valid authorities of Hindu Shastras and old traditions justifying the action. It is this ceremonious delegation of the powers of the Raja or Jahagirdar to his sons that obliged his old and tried officers and followers to obey his sons in spite of their young age. Shivaji also appears to have followed his father's footsteps when he nominated his eldest son Sambhaji Raja at the age of 12 to Yuvarajapada and allowed him special staff to look after the affairs of the kingdom in his absence from the capital or while on his deputation for war in the south. Sambhaji Raja was anointed as Yuvaraja (पद्मभिषिक्त) at the time of the great Coronation ceremony (महाराजभिषेक or ऐन्द्राभिषेक) in 1674 A.D.. No more Yuvarajabhisheka ceremonies were, it appears, performed in the Maratha kingdom or the Hindavi Swarajya thereafter.

No sooner than a community was formed, the need for leadership was felt for safety and teamwork for the common welfare and smooth working of each individual. In the ancient Yajna(यज्ञ)society life, a Hotara (होतार) was being selected and implicitly obeyed for

accomplishing the Yajna Karya to their entire satisfaction, so that all of them might share the common benefits of the Yajnya for their peaceful existence and blissful community life. The person possessing expert practical knowledge and experience for leading the Yajnya society was selected and acknowledged as Hotara by a performance of a religious sacred ceremony for his nomination (सुप्रतिष्ठा). Here the Brahmins were mostly concerned in the selection and not others. The Yajnya society was later broken into a family life and the need for leadership of this new community of families was equally felt for their protection both internally and externally. Naturally the leadership had to be shifted from a Brahmin to a Kshatriya clan as this leadership involved duties for ensuring protection and safety with the strength of manpower both (a) for warding off incursions by the enemy elements and for expanding the field for the means of livelihood and other needs of the community, and (b) for maintaining order among the society by keeping himself strong enough to regulate it by punishment (दंड). The community thus selected to have an institution of king, and all looked upon this institution as their own for their safety and comfort. They placed an implicit faith in such a leadership. This leadership commenced to be vested in a person of a family having at its command a large manpower and sufficient wealth to maintain it. The principle of selection underwent a change in due course into that of acknowledgment. Under the Varnashramadharma, however, it was made obligatory on the part of the person desiring to be a king to raise himself to the status higher than an ordinary Kshatriya, so that under the Dharma Shastras he should be qualified to administer punishment (दंड) even to those belonging to the Brahmin castes or Varna. This legal status and its practical importance was really responsible for raising the standard of the moral obligations of the king towards his subject. Thus we see that Rama was

nominated by his father Dasharatha and people accepted him and bathed him with sacred waters and anointed him with sacred earth accompanied by Vedic rituals to purify his soul and body to elevate him to the higher status required to become a king.* Rama got Sugreeva anointed after defeating Wali simply to gain his friendship and help.§ Rama anointed Bibhishana even before the death of Ravana and got it regularly performed by the people of Lanka again in confirmation after his success in the war simply because Rama desired and was assured of assistance in war by Bibhishana.△ Rama sent his brother to conquer certain enemy country and made him a king of that country with an anointing ceremony before he actually started on the invasion.□ Ravana, while proceeding to re-occupy his lost country, got himself anointed as king.> Further, Rama's two sons, Lava and Kusha, and brothers Bharata, Lakshman and Shatrughna were anointed and given separate kingdoms.¹ In Mahabharata also, we get instances which show the importance of the anointing ceremony. Pandu was succeeded by his elder brother, although once disqualified for his bodily defect (blindness), and got himself anointed. But Yudhisthir was anointed to succeed his father Pandu's kingdom after relinquishment by Dhrutarashtra after the great war.² Karna was anointed for kingship of Angada, though he had no right to it by inheritance.³ Janmejaya although very young succeeded his father Pariskhiti immediately after his father's death obsequies.⁴ Puru though youngest child was anointed for

* Ramayana, Yuddha Kanda, Sarga 128, Ayodhya Kanda, Sarga 79.

§ Ramayana, Kishkindha Kanda, Sarga 26.

△ Ramayana, Yuddha Kanda, Sargas 19, 112 and 182.

□ Ramayana, Uttar Kanda, Sargas 62 to 66.

> Ramayana, Uttar Kanda, Sarga 11.

¹ Ramayana, Uttar Kanda, Sargas 102, 107 and 108.

² Mahabharata, Shanti Parwa, Adhyaya 400.

³ Mahabharata, Adi Parwa, Adhyaya 137.

⁴ Mahabharata, Adi Parwa, Adhyaya 44.

kingship discarding the claim of his elder brother Yadu.> But generally in the Mahabharata and Harivamsha period, the principle of succession by the eldest son appears to have been observed. All these instances show that it is not the territory or kingdom that is inherited or acquired by the person through the anointing ceremony but it was simply meant for the elevation of the person to the status of a king. People then accept the person so qualified as fit to be their king and bathe him with sacred waters again with some appropriate Vedic rituals in confirmation of their acknowledgment. The preliminary anointing ceremony instils in the person all the best qualities required for a king. The tradition of the Varnashramadharma requires king's status raised higher than the Brahman Varna before he can be accepted to rule over and punish the higher caste people. Thus a mere strength of power did not qualify a person for kingship under the Hindu Shastras or Law. The royal family was not ordinarily allowed to divide kingdom among sons or brothers. They were provided for, if necessary, by acquiring new territories or kingdoms.

3. HINDU CONCEPT OF CORONATION : ITS EVOLUTION :

A natural instinct to abide by some kind of leadership can be seen in every grouping of living beings, and the mankind is no exception to it. The man, however, developed this instinct to suit his ever increasing activities for all the complex problems of livelihood and safety. Every group or community of mankind had, therefore, to evolve some means or principles according to the prevailing circumstances. The institution of a king is almost all universal though with some deviation in details. But the need for some solemnity in the inauguration of sovereigns in office was deeply felt

> Mahabharata, Adi Parwa, Adhyaya 85.

by all the groups concerned. The main aspect of evolution of kingship, as seen from the Aryan tradition, is its local importance. In fact, every social connection with man and man was being linked up by some sort of ceremony—either private or public—just to ensure that every such connection was formed with free will and moral binding by the parties concerned and that too in the presence of the community mainly affected by it. This mutual understanding safeguarded the community from emergence of the race from savagery. In an ordinary community, we see that the family recognised its offspring by its head applying honey to the lips of the newly born child, community accepted a boy by a thread-ceremony to belong to its fold, contracting parties mutually underwent a marriage ceremony in the presence of the public in confirmation of the contract with full faith and moral obligation and so on. Similarly, as we have seen before, the anointing ceremonies in the case of those creating new social ties are designed to maintain mutual understanding for some self-imposed moral obligation between the parties concerned for the common good of the community as a whole. What had to be avoided for peaceful life was the practice of forced social connections or ties amongst the society. As a community has to accept the need for social relations, so had a country or nation to accept a king for governing it for the Creator. In Mahabharata it is said: "It is the prime duty of a nation to anoint or bathe with sacred waters somebody for kingship, because in the absence of a ruler, the nation becomes feeble and the enemies easily destroy it; religion could not survive longer; further on, the countrymen or nationals fight amongst themselves to their utter destruction. Fie on such a lawlessness! To accept a king is really to acknowledge the God Indra, so says Smriti."* Yajnyawalkya also observes: "For, when these creatures being without a king, through fear dispersed

* Mahabharata, Shanti Parwa, Adhyaya 67.

In all directions, the Lord created a King for the protection of the whole creation."△ Thus the king is recognised as a personified power for punishment. Yajnyawalkya points out : "Punishment alone governs all created beings, punishment alone protects men, punishment watches over them while they sleep, the wise declare punishment to be identified with Law."* Naturally, such a king ought to possess all the superior qualities to control and protect the kingdom which are deified in the eight Gods or (दिक्पाल) Dikpalas by the Creator for his control. Yajnyawalkya observes : "Taking for that purpose eternal particles of Indra, of the Wind, of Yama, of the Sun, of Fire, of Varuna, of the Moon, and of the Lord of Wealth Kuber. Because a king has been formed of particles of those Lords of Gods, he, therefore, surpasses all created beings in lustre."§ Thus the Hindu concept of a king itself is responsible for (a) accepting one person or the other, who satisfies to a greater extent all the qualities required for peaceful government and protection of the kingdom, and (b) devising such ceremonies as will instil in the person of the king such qualities as are required for kingship. Hence the people first elevate the person to the required status, of course theoretically, of kingship, and thereafter adopt him as their king. In the tropical countries, bath with sacred waters was the recognised source for washing all the dirt physically. It was not so in the cold countries. Naturally they looked for some medicinal oil for rubbing the open parts for purification. Thus the main concept behind the practice was to purify the body and soul of the person to make him endowed with the higher qualities necessary for justly governing his kingdom. Thus with the increased responsibilities and expansion of the institution of the king and the development of the Achara-

△ Yajnyawalkya Smriti, Chapter VII, verse 3, King.

* Yajnyawalkya Smriti, Chapter VII, verse 18.

§ Yajnyawalkya Smriti, Chapter VII, verses 4 and 5.

dharma for a more regulated religious and social life, the ceremony for sacred bath or anointment also developed into an enlarged scale with a more detailed procedure and in the number of the rituals to be cited. In the Acharadharma, more importance was given to Achara and Samskara (आचार and संस्कार) one receives through such ceremonies. Three kinds of coronation (राजाभिषेक) ceremonies were introduced: (1) Samvatsarabhisheka (संवत्सराभिषेक) or that is performed by Samvatsara-Purohitas (संवत्सरपुरोहितौ) for succession to the throne already in existence, immediately after the king is diseased or retired. In Marathi, it is called Manchakaroohana (मन्चकारोहण); (2) Periodical i.e. Annual or monthly ceremonies (संवत्सराभिषेक or जन्मनक्षत्रे अभिषेकः) is performed respectively every year and month on the same Nakshatra, as the one on which the first anointment (राजाभिषेक) was performed. This is undergone for further purification of the body and soul; (3) Maharajabhisheka or Aindryabhisheka (महाराजाभिषेक or ऐन्द्याभिषेक) ceremony. This last was being specially designed either for creating a new line of Indra with a new kingdom and throne or for raising the status of the king to Emperorship (साम्राज्यपद). For emperorship, Ashwamedha (अश्वमेध) had to be gone through unchallenged prior to Maharajabhisheka.

“As Vyas says, coronation ceremony is to be performed within thirteen days after the death of the last king and prior to his Shraddha and other obseques.”* Gagabhatta quotes Shrivishnu-Dharmottar (verses 30-42) to support this view. Several Acharyas, however opine that when a king dies, the new monarch should at once be placed on the throne and Rajya Tilak should be done to him,* and his coronation may take place after the Shraddha and other rites of the dead king be over. “The period best recommended”, according

---

* श्रीराज्यपट्टाभिषेकपद्धति by Rajavaidya Jeevatram Kalidas Shastri, Gondal, 1944, pp. 5-6.

to Vyas, "is within 60 days of the last king's death. Installation after 60 and within 100 days is mediocre. After 100 days, the period is Heena, not auspicious."* The coronation ceremony for accession to the throne is thus of a short duration and not extensive. It is performed by the family priests or Samwatsar and Purohit with the assistance of other officers around the king in the Court.

The periodical ceremony is of two kinds: (a) that performed on the Janma Nakshatra of the ruling king every month, and (2) that performed every year on the Nakshatra on which the first Rajabhisheka ceremony was performed. The former is a very short one, and the latter is just similar to the accession ceremony.†

The Maharajabhisheka or Aindryabhisheka is an extensive ceremony. Gagabhatta and Anantadeobhatta had drawn up a very detailed procedure for this ceremony. They have indicated in detail all the Mantras to be cited by each of the several Vedic schools and branches (शाखा). Anantadeo's procedure tallies with that of Gagabhatta's Prayoga in this book.

The works published on this Rajabhisheka ceremony are :

(1) 'राज्याभिषेक' in Marathi by Kashinath Lakshman alias Bhausahab Lele, Wal. This book is otherwise called "Aitareya Brahmanantil Rajyabhishekachya Mantravaril Charcha." Thus it is merely a commentary on the procedure suggested in the Aitareya Brahmana. This was intended for information of the public at the time of the Coronation of the King Edward VII and its simultaneous celebration in Delhi. It explains the principles of the Indian coronation ceremony.

(2) 'श्रीमुकुट्याभिषेकमहोत्सव' or Imperial Coronation, Part I and II, by T. S. Narayan Shastri, Madras. It is

* Pp. 5-6, श्रीराज्यपट्टाभिषेकपद्धति, ibid.

† श्रीमदनंतदेवभट्टविरचितः राजाधर्मकौस्तुभः edited by B. Bhattacharya, Gaecawad Series, No. LXXII, pp. 378-9.

merely the description of the ceremony held for the Coronation of the British Emperor. This indicates not the old Hindu tradition.

(3) 'श्रीमंतमहाराज प्रतापसिंह गायकवाड राज्याभिषेक ग्रंथ' by Govindlal Hargovindbhat, and 'राज्याभिषेकचंद्रिका' by Daji Nagesh Apté, Shri Sayaji Sahityamala, No. 312 and 314, Baroda, 1950. This is merely an accession ceremony. Apparently, it was not much in detail from the ritual point of view.

(4) "श्रीमदनंतदेवविरचितः राजधर्मकौस्तुभः" editor B. Bhattacharya, Gaekwad Oriental Series, Vol. LXXII, Baroda, 1935.

(5) "राज्याभिषेकप्रयोगः, परिशिष्ट ३, सिद्धांतविजय" : pp. 57-58, published by Mahadeo Ganesh Dongre, Kolhapur, 1906. Original manuscript of 14th January, 1837 by Parasnis. Ms. No. 3091, Royal Asiatic Society, Bengal, Calcutta. This was specially prepared for the Coronation of Pratapasinha, the last king of the Maratha kingdom.

(6) "श्रीराज्याभिषेकपद्धति" by Uka Vyas, Original Manuscript completed on 13 April 1844, edited by Rajavaidya Jeevatram Kalidas Shastri, Gondal, 1944.

The last three works only give the procedure for the ceremony in some detail, though the number of Mantras differ and some minor ceremonies omitted in one or the other.

There are also some manuscripts on Rajabhisheka ceremony available in different manuscript libraries. They, however, are not as detailed ones as those of Gagabhatta or Anantadeobhatta. Some of them are: राजाभिषेक from नीतिमयूख of नीलकंठभट्ट (2) राज्याभिषेक from तोडरानंद, (3) राजाभिषेकपद्धति from दिनकरोद्योत, (4) राज्याभिषेकपद्धति by शिवविश्वकर्मा, (5) राज्याभिषेकपद्धति by कमलाकरभट्ट, (6) राजाभिषेकपद्धति of रघुनाथमाधव and so on. Although some of the manuscripts are named राज्याभिषेक, the correct word for the ceremony used actually in the texts is राजाभिषेक (Rajabhisheka).

In the present form of democratic government, the President with a vote or casting vote is in effect a king but his nomination has an altogether different procedure, perhaps a further advance on the old institution of the king under the new circumstances created by a different system of control and administration with the altogether changed conditions of daily life.

4. HINDAVI SWARAJYA : NEED FOR MAHARAJ-ABHISHEKA :

During the Islamic rule, justice was administered at the hands of Kazis according to the Islamic Law, and Deshmukhs and Havildars were ordinarily invested with or used to exercise the power of arbitrary punishment in the backward or sparsely populated area of the Mawal and Konkan. Maloji Raja and Shahaji Raja exercised all the power either as Jahagirdar or Diwan of the Nizamshahi Sultanat. In those days, the disputes of religious or communal character had no support either way. Even Shivaji Raja, on the strength of the former tradition of his parents, was exercising all the powers for punishment without question, because under the Muslim Law, Hindus of all castes and others were being held on the same level and no caste superiority was recognised. Henry Oxindon observes on 30 May 1674. "they cannot graunt (their request) being positively against the Laws and constitutions of their country now and formerly the Nisamshay Kingdom, by which they are still governed".* From these remarks, it seems that there was a general presumption that Shivaji's sway was just as the one exercised by Shahaji before. This presumption is further supported by Narayan Shenavi's remarks of 4 April 1674: "It is not known whether he will be crowned in person or some other prince, for it is reported he hath a Prince of the Nisamshay race in his custody."* But when

---

* Henry Oxindon to Bombay, 30 May 1674, English Records on Shivaji, No. 481, p. 365; Shiva Charitra Karyalaya, Poona, 1931.

Shivaji Raja declared independence for the Hindu society to his own people, recognition or adoption, even if it is to be gradual, of the Hindu Law and practices for his administration consistent with his avowed object was a moral obligation. The more was his effort for consolidation of the Hindavi Swarajya, the more was the problem of administration and punishment becoming complicated by monopolistic tendencies fostered in the Varnashramadharma or Acharadharma. The right of punishment for the regulation of the society was, according to the Hindu Shastras, vested in the Abhishikta Raja or king and not in a Kshatriya or a leader, as the latter could not punish a higher caste person because of his inferiority by caste. No doubt, Shahaji Raja and Shivaji Rajah were accepted as kings by tradition and practice, but in the changed conditions, Shivaji commenced to hesitate using his traditional power as he felt he was not legally vested with it under the Hindu Shastras. He refrained from punishing a Brahmin even though the Brahmin was treacherously involved in an attack on him by Afzal Khan and in the death of his brother. He could not but look to or depend upon the Brahmin officers to execute certain orders in the name of the Hindavi Swarajya and not in his own name. Again, his relatives and other Kuleen Marathas of his equal status by caste, who were also calling themselves Rajas, were naturally proclaiming their independence and equality with Shivaji's family though valour and powerful force might have suppressed their open conflict against Shivaji's authority. For instance, Ghorpade, being the kith and kin or belonging to the same family stock, were jealous of Shahaji Raja's supremacy. This equality of other Marathas and inability to punish higher caste criminals, both civil and political, under the then existing Hindu Law was naturally a great impediment in his way to

§ Narayan Shenavi to Dy. Governor, Bombay, 4 April 1674, No. 451, p.328, *ibid*.

build up an independent Hindavi Swarajya in the face of the Islamic Sultanats. Also in the field of the administrative services, this inability commenced to be felt the more when there arose competition between the Brahmins and other advanced castes in his services. Brahmins claimed monopoly of all these services denouncing the right even of learning and writing of their competitors under the Acharadharma, as also for not being subordinated to non-Brahmin officers. This last trouble, Shivaji could well suppress by retorting them by showing his desire to absolve himself of the sin of having any Brahmins in his direct service. But the main question was whether the other element of the society useful to him had or had not the sanction to learn and write. Shivaji got this problem solved by referring it to assemblies of Brahmins under the leadership of Gagabhatta and Anantadeobhatta. He allowed Sonopant Amatya and other Sarkarkuns some more concessions, not deserved by them, simply to appease their revolt. He suppressed the rising tendency in them for monopolising the services and appointed Kayasthas to such clerical service where the service had to remain subject to a subordination of a non-Brahmin military officer. Any way this counter move broke their monopoly and power, but the danger remained unabated. Especially this state of affairs took some serious stage when Sambhaji was made to work as Heir-apparent to him in 1672 A.D. at his age of 12, following the tradition of his family in this respect. Officers tried to hold Sambhaji back from using his authority in the political field and Sambhaji was in an unyielding mood. Annaaji Datto had his defiant attitude against Sambhaji, and even other aged officers did so, either directly or indirectly, as will be seen from Thomas Nicolls' remarks on "23rd May 1673: I had stayed here a while, Pelagee came to see me and acquainted me that Sambagee Rajah was a young man and of little experience in weighty affairs and whom his

father did not trust with matters of import . . . 24th May. Sambhagee sent for me to goe sitt in a place where he would come presently to me, where Sevagees secretary was, who began to discourse about many frivolous questions. . . . Then the Rajah Sumbhagee coming, we left of discourse, and when I saw he expected to hear my business, . . . I told him I had order, in his father's absence, to acquaint him. . . . To all which the young Sumbhagee Rajah answered he could say nothing to these affairs more than that he would send to his father to acquaint him of my being there and that might hasten his return . . . and desired me to go down again in regard of the unhealthfulness of so high a place . . . 2nd June. I sent up the hill Samgee to Sambhagee Raja to take his orders about the salt business and wood,"* In fact, Sambhagee had made a good impression on the English ambassadors at all times. Shivaji on the other hand was pleased with the behaviour of Sambhagee and when there was a tussle between Annaji and the English, Sambhaji was sent to look into the affairs and manage. Shivaji was thus in a much complex mood on account of the tendency growing in the Sarkarkuns to assert their age and caste over the Raja's family. The state of affairs had not yet developed to such a seriousness as should call for drastic measures. By this time, news come from Nasik of the arrival of Gagabhata in whom he had confidence in his progressive and national outlook, as he had shown boldness enough to authoritatively declare that lapsed Samskaras can be recommenced by all the Dwija castes in spite of the protest from some orthodox Brahmins. In fact, Brahmins under the Islamic rule had forgotten their own traditions and adopted to the circumstances under that long rule and even served and bowed before them and received favours both in cash and kind. In these circumstances, what was desired by Shivaji, for a solution of the great

---

* Diary of Thomas Nicolls, No. 358, p. 252-3, *ibid*.

problem, was the power to punish and direct in all matters including religious and social affairs of the country. This could have been secured through his getting himself consecrated as a king, which Gagabhatta made him apprised of and offered help of his own free will to see it through in the interest of the Hindavi Swarajya. As a true and great jurist of the time, he could well see the baneful effect on the Hindu society as a whole, as against the perpetual subordination of his religion and society to the Islamic culture and rule. Thus the objective in undergoing the coronation ceremony was the regularisation of his kingly power, as has been observed by Henry Oxindon and noted in his despatch of 21st May 1674: "when the Rajah was crowned he would act more like a king by taking care of his subjects and endeavouring to advance trade and commerce, on which he well know depends the happiness and flourishing estates of the Prince."* An Englishman could not then understand the real reason behind it, although he realised that Shivaji had aimed at getting supreme powers which he could not exercise till then. It was for better understanding and moral approval of the people that his power to control and administer over all of them without exception should be according to the Hindu Shastras and the best tradition of the country. He was well aware of the unsteadiness of the rule by force .

5. GAGABHATTA : THE PRIME MOVER AND DIRECTOR OF THE CORONATION CEREMONY:

Vishweshwarabhatta, better known to Maharashtra by his pet name Gagabhatta, belonged to Vishwamitra Gotra, Gadhi Vamsha and Bhatta family, having Goddess Bhawani of Kolhapur as his family deity. The earliest mention of his line of the family is known from

* Henry Oxindon to Bombay, 21 May 1674, No. 479, p. 361, *ibid* and Oxindon's Narrative 13th May to 13 June 1674, No. 486, p. 372 *ibid*.

that of Nagapasha, who had Changadeo as son and Govindbhatta as his grandson. Govindabhatta had a son by name Rameshwarabhatta, who was a well reputed teacher of Vedanta and Dharmashastra. Rameshwarbhatta lived in Paithan, his native place. In 1514 A.D., Rameshwarabhatta went to Sangamner on his way to Kolhapur to visit the shrine of his family deity, where he had his first son, Narayanabhatta, born. Later, Rameshwarabhatta proceeded to Dwarka on pilgrimage by about 1516 A.D. and stayed there for four years. He returned to Paithan and was there for four years. But he soon left his native place Paithan for a permanent residence at Kashi or Benares in 1525 A.D.. Rameshwarabhatta died very old at Kashi leaving, besides Narayanabhatta, two sons named Shridharabhatta and Madhavabhatta behind. Narayanabhatta was widely renowned for his learning, and even today his authority is being equally well acknowledged. Narayanabhatta was responsible for getting the temple of Kashivishweshwar rebuilt after its destruction by Muslims, and also for devising a special procedure (प्रयोग) for renovating a Shivalinga (शिवलिंगप्रतिष्ठा) in the new temple. This Prayoga is still current and used on such Lingapratistha occasions. Narayanabhatta was recognised as "Jagatguru" (जगद्गुरु) throughout India and also by the Mogul monarchs. His old family tradition for great learning, which was further brightened by Narayanabhatta, was continued with the same zeal and authority by all his descendants with this special title of "Jagatguru". Narayanabhatta died sometime after 1575 A.D.. He left three sons by his wife Parwati, named Ramakrishnabhatta, Shankarbhatta and Govindbhatta. Ramakrishnabhatta died at the age of 52, when his wife Uma ascended his funeral pyre with him. Ramakrishnabhatta had three sons, called Diwakar alias Dinkarbhatta, Kamalakarabhatta and Lakshmanabhatta. Dinkarbhatta appears to have left only one son named Vishweshwar alias Gagabhatta. It is really

to the great credit of this renowned Bhatta family that every male member of all the branches, right from Nagapasha to Gagabhatta and further down to three or four generations, should each have left behind very valuable treasure to Maharashtra or Bharata of learned authoritative treatises in Sanskrit on all Shastras and subjects of learning. Such a family tradition for learning is very rarely to be found even in the history of the whole world.

No certain data is available about Gagabhatta's birthdate or of his early life. Roughly he must have been born some time before 1600 A.D.. The earlier mention of his name is found among those in the assembly of learned Brahmins in Kashi deciding upon the rights of a Shende Golak family according to Brahmin Varnashramadharma held in about 1640 A.D.. Next we come across his signature on a Sammatipatra ("समतश्चाथौयं अनंतदेवस्य । समतार्थो गागामहृत्स्य । अस्मिन्नर्थे समतं साम्राज्य-पंडितस्य ।) in regard to a similar dispute "Chitalebhatta Prakarana" among the Brahmins about their religious rights. Sammatas of Anantadeobhatta and some Brahmins from the Sangameshwar-Konkan side appear also on the Patra.* This also indicates that Gagabhatta's residence was then in Kashi. In 1663 A.D., Gagabhatta came to the Deccan and, along with Anantadeobhatta, he visited Rajapur-Sangameshwar side. Shivaji then invited him to decide upon the rights of the She-navi or Saraswat Brahmin community to end the local dispute among the Brahmin communities of the Konkan. Gagabhatta presided over the assembly of learned Brahmins renowned in the Konkan Districts and his brother disciple Anantadeobhatta, and some others from Kashi took part in the discussion. To the decision ("इयेनबीजातिनिर्णय") arrived at Gagabhatta has

* "Chitalebhatta Prakaranam," Parishishta 2, p. 79, by R. S. Pimputkar, Bombay, 1926.

prefaced a praise or Prashasti (प्रशस्ति) in which he has described Shahaji and Shivaji as :

“ तस्यामभूद्विमलराजकुलांबुराशा-
 बुद्यत्प्रभूतशुभकीर्तिधनप्रकाशः ॥
 लोकैः सदा हृदि धृतो गुणसंनिविष्टः ।
 श्रीशाहजीति नृपतिर्भुवनैकरत्नम् ॥ २ ॥
 तस्यात्मजः शिव इति प्रथितप्रभावः ।
 सिद्धांगनाजनसमाजसमिद्धकीर्तिः ॥
 दाने यमः सुकृतिनां क्षिपति स्म दैन्यं ।
 सैन्येन वैन्यसदृशः प्रतिभूतपीताम् ॥ ३ ॥
 यस्मिन्नसाधारणधैर्यशौर्य-
 गांभीर्यसौंदर्यगुणैकधुर्ये ॥
 गिरिंद्रभीमानुजसिंधुराज-
 स्मराश्च साधारणतां भजंते ॥ ४ ॥
 दानाय द्रविणार्जनं जनपरित्राणाय वीरव्रतं ।
 सत्याय प्रियभाषणं हरिपदध्यानाय चेतःस्थितिः ॥
 यत्सख्येन व चक्रवर्तिपदवीं याता नृपा भूरिपो ।
 दिल्लीद्रः क्षयमाप यस्यकलहाल्लं केशतुल्योपमः ॥ ५ ॥
 असौ शिवाजी रुचिरेण धाम्ना ।
 नाम्ना च रूपेण च संगतार्थः ॥
 रोषातुरे चक्षुषि यद्विपक्षो ।
 नितांतकांतारसमाश्रितेऽभूत् ॥ ६ ॥
 विश्राणनेषुव्यसनं यदीयं ।
 विद्याप्रसंगेषु विनोदसौख्यं ॥
 यस्यावदातं च यशोवितानां ।
 दिग्मंडलीमंडपमातनोति ॥ ७ ॥

अयं शिवाजीराजा राज्य प्रशासत् स्वर्णाश्रमेतरायोनिवृत्तिधर्मलिंगासकरेण
 वर्तयन् ० । ”

There was then a long stay of Gagabhatta in the Decan. It seems from the contents of the Nirnaya that they had to await some authoritative works on Dharma-shastra from Indore. Since, in 1665 A.D., a local

* 81, Shivakalin Shastri wa Pandit", B. I. S. Mandal Warshik
 Itivritta, Shake 1835, pp. 294-97.

Pandit named Raghunathbhatta had to be sent to Mirza Raja Jaising, it appears that Gagabhatta had left for Kashi before then. It is, however, probable that Shivaji must have met Gagabhatta in Kashi when he went there on his way back to Rajgad after his escape from Agra in 1666 A.D.. Shivaji used to refer disputes of Dharma-shastra to Gagabhatta in Kashi, and the decision given by Gagabhatta in regard to the C. K. Prabhu community sometime between 1669-1672 is quoted by Raghunathbhatta Panditarai in his orders for the execution of the decision.* In this decision, he appears to have been assisted by Anantadeobhatta also. Later at the end of 1673 A.D., Gagabhatta had presumably arrived in the Deccan to visit his native place Paithan as also to pay his homage to the shrine of the family Goddess Bhavani of Kolhapur. When he arrived at Nasik, which country was then conquered by Shivaji, his arrival was duly intimated by his officers to Shivaji and Shivaji immediately, as was customary in those days, sent Pandits to receive and invite him to the capital. Gagabhatta, along with Anantadeobhatta, called on Shivaji at Rajgad and all homage due to the great learned man of 'Jagatguru' family was paid. Here Gagabhatta discussed the need for coronation and subsequently performed the ceremony under his direction in June 1674. As soon as the monsoon in the Deccan subsided, Gagabhatta appears to have left for Kashi. Shivaji requested him to compile 'Shlokavartika' or 'Shivarkodaya', which he completed and sent to Shivaji, but by the time of his writing, it appears from his remarks in the work itself, that he had then entered Chaturthashrama or Sannyasashrama. When Sambhaji Raja thought of having Maharajabhisheka to himself with the same ceremony, he sent some learned men to bring him down to Rajgad. But he was then quite old to undertake the journey. Besides, he was then a Sannyasi. The cere-

* p. 44, Dandaneetiprakarnam by Keshavabhatta, ed. by V. S. Bendrey, B. I. S. Mandal, Poona.

mony was carried out, on the basis of the same Prayoga Pothi by the Kuladhipati of the Bhonsla family as before. Gagabhatta, however, compiled a work on Vratas called 'Samayanaya' at the request of Sambhaji and sent it with those who had gone to bring him to Raigad. This was compiled by him in 1681 A.D. . Gaga- bhatta appears to have died sometime before 1685 A.D..

Gagabhatta's work, so far as they can be traced to the various manuscript collections. are :अपस्तम्बपद्धति, अशौचदीपिका, कायस्थधर्मप्रदीप-प्रकाश-कायस्थपद्धति, तुलादानप्रयोग, तुला-पुरुषदानप्रयोग, दिनकरोद्योत (आचार, अशौच, काल, दान, पूर्व, प्रतिष्ठा, प्रायश्चित्त, व्यवहार, वर्षकृत्य, व्रत, शुद्ध, श्राद्ध, संस्कार), पिंडपितृयज्ञप्रयोग, प्रयोगसार, समयनय, मुज्ञानदुर्गोदय, सापिंड्यविचार, मीमांसाकुमांजलि, शिवाकौंदय, भाट्टचिंतामणि, राकागम, श्रीशिवराजाभिषेकप्रयोग, द्येनवी-जातिनिर्णय, इ. .

6. GAGABHATTA'S PROCEDURE FOR CORONA- TION CEREMONY AND HIS OBJECTIVE IN ITS COMPILATION :

A protagonist of Nischalपुरी, who was seriously offended by Gagabhatta by not allowing Shivaji to admit him or his Japaka and Tantrika followers in the ceremony,* writes "तादृशे समये प्राप्तो गागाभट्टस्तु नासिकम्।, which indicates that Gagabhatta had come to the Dec- can of his own accord,§ and as was then customary, Gagabhatta, with Anantadeobhatta, was received with great reverence at Raigad. He, being a great jurist of

* The writer of "Shivarajyabhishekakalpataru" says that Shivaji was asked not to pay his usual homage to Brahmin Nischalपुरी, though he was a Brahmin well versed in Japaka and Tantrika practices in the ceremonies, etc..

अतः पट्टाभिषेकाय आहुताः वेदपाठकाः ।

तेषु गागा समाहूय स्वकीयानवृणोजपे ॥ ६० ॥

मया ये प्रेषिता विप्रास्तेषां कृत्वा तिरस्कृति ।

उक्तवान् शिवराजाय नमस्कार्यो न ते पुरी ॥ ६१ ॥”

§ "Shivarajyabhishekakalpataru", Ms. No. 10185, Bengal Royal Asia- tic Society, Calcutta, published in the B. I. S. M. Quarterly, Vol. 10, Issue No. 1, Poona 1929, p. 31.

the time and having been impressed of Shivaji's abilities during his last visit to the Deccan in 1663 A.D., naturally felt proud of the great achievement of Shivaji for resuscitating the Hindu religion and its supremacy in their own land. But at the same time, he did not feel very happy about the conditions in the Hindavi Swarajya arisen from the communal disputes referred to him for decision and from the manner in which Shivaji and Sambhaji were being looked upon by the envious relatives and selfish Brahmin Sarkarkuns. He at once realised the inherent defect in the Swarajya. It was, no doubt, clear from the old and then current tradition in the Konkan and elsewhere that Shivaji's family belonged to the ancient Rajaput clan[§] and to the Sisodia Vamsha[△] and had the tradition of Samskaras of a ruling Kshatriya family,[□] and Gagabhatta himself had been convinced at the time of his last visit to the Rajapur Kokan Prant that Shivaji was actually ruling (प्रशासन्) his kingdom as a Raja or king. But he, however, found that the tradition then current about his powers was not in accordance with the old Hindu Shastras, and hence a consecration strictly adhering to the old Shastri tenets should be gone through to dispel the illusion created. He was entirely opposed to the view that all Kshatriyas, on account of their deterioration or lapses in the observance of some of the Sixteen Samskaras for reasons beyond their control, lost their right to call themselves as belonging to the Kshatriya Varna

§ Shahaji Raja used to write in his correspondence "He is Rajput by caste", vide Patrasarasangraha, No. 710, p. 153; also see Mudholkar Gharanyacha Itihas, No. 123, pedigree, etc.

△ Please see pp. 3, 5, 102 of Bhushanagranthawali" written between 1669 and 1672 by Bhushanakavi and edited by Shyamvihari Misra, etc. and published by the Kashipracharini Sabha, Ser. No. 17, Benares, 1912.

□ Sambhaji and Shivaji were called "Kshatriyagotri" and Sambhaji has been described as "Yauvarajabhishekapavitrageatro Rajaputrah"—pp. 231, 232, 254, 261 to 270, "Radhamadhavavilasachampuh" by Jayaram Pindye who was with Shahaji in his Court, edited by V. K. Rajawade and published by Satkaryottejak Sabha, Dhulia, 1917.

and to own the religious and social status of a Dwija caste in the Hindu society under the Varnashramadharma. There appears to have been no influence on the people of Shivaji's times of the gossip of Parashurama's extinction of the Kshatriya race for twentyone times. Nobody, who is sane enough, could have believed in the utter destruction of the Kshatriya race in the whole world especially when Parashuram himself was believed by the same storytellers as quite unsuccessful twenty times before and also when the same storytellers relate that Rama, who had been universally accepted as the best example of a king, was a Kshatriya and it was he who destroyed all the fire of Parashurama's mighty instrument to his final extinction from the world. Rama had a large family and so were the Kshatriyas around him and ruling elsewhere. Again, nobody could have faced argument of Gagabhatta on the strength of Smriti Shastras and Puranetihasa. In fact, he had proved himself the foremost amongst the Pandits and jurists of the time and was directly responsible for the restoration of the original rights to Saraswat Brahmins, so-called Devrukh Brahmins, and others. Hence, in the interest of the Hindavi Swarajya, Gagabhatta suggested to Shivaji that he should get himself consecrated, according to the old tenets of Shastras and tradition of the Aryan culture, as a king, so that he could then exercise all the powers for punishment and control over the whole universe even including those of the Brahmin caste. Shivaji immediately gave his consent and requested him to assist in getting it through. This was all but a natural outcome of Gagabhatta's visit to the capital of the Hindavi Swarajya.

Shivaji knew that the non-Brahmin advanced communities, who were affected by the recent uprising of certain Brahmins for the monopoly of services and consequently against their Acharadharma, would be wholly supporting this move, as they were aware of Shivaji's inclinations towards them and their rights. Those

working in the fighting force, as also Subhedars and Havalgars, were similarly affected by Amatya's Karkuns under the lead of Sonopant Amatya for establishing their superiority on them in all the walks of life. Even a large number of Brahmins, who felt oppressed to receive orders from Panditaraya* in his personal capacity, were inclined to prefer orders directly from Shivaaji. If there be at all any opposition, as presumed by the later story-writers, it must have been a very feeble one and that too from that small section of Brahmins who were afraid of losing their prestige and freedom of action under the garb of Brahminhood. But this section was too small to be of any importance and who could not expressly offend Shivaaji for their own ends and stand Gagabhatta and Anantadeobhatta in opposition to the Gagabhatta's proposal as has been imagined by the Uttar-Peshava period writers. Had it not been so, there could not have been such a lack of information or news of such a serious quarrel or Gramanya at least in Pachad, where the families of Sarkarkuns resided. The writer of 'Shivarajyabhishekakalpataru' would have certainly taken advantage of such a quarrel with full significance in his favour and Nischalpur would not have offered to improve the importance of the ceremony in his own way later on. Hundreds of Brahmins, who had gathered for Dana and Dakshina, and those experts in Vedic rituals, who took part in the ceremony, would not have gone there to partake in the celebration without hesitation. Even in Pachad, there was not much talk about it before the ceremony, as will be seen from Narayan Shenavi's remarks in his letter of 4th April 1674: "Sevagee is making a throne very magnificent on which he spends much gold and jewels, intending, to

* Govindakavindra writes : "पण्डितानां गुणद्वंसादिप्राणां मानखण्डनात् । उपमदोत्कवीन्द्राणां गणकानां प्रहासतः ॥ ४६ ॥ रघुनाथः क्षयाविष्टो विशिष्टोऽपि धरातले । प्रयायवति वेगेन दिहक्षुरमरावतीम् ॥ ४४६ ॥ "- Anupurana, by Paramananda and Govindra Kavindra, Gaekwad Oriental Series, No. CXX, p. 152.

be crowned in June next, being the beginning of the New year. To this coronation he hath invited many learned Brahmins, and will liberally bestow on them many elephants, horses and money, but it is not known whether he will be crowned in person or some other Prince, for it is reported he hath a Prince of the Nisamshay race in his custody . . .” §

This shows that Gagabhatta's suggestion was taken seriously by all on the political and social grounds and, as such, the secrecy had to be maintained to avoid enragement of the surrounding Sultanats or Islamic powers, even perhaps at the instance of those Marathas of his equal standing in their employ. Such a secrecy would have been impossible had there been any tussle between Brahmins and Shivaji on coronation. A somewhat contemporary writer, Sabhasad, writes:

पुढें वेदमूर्ति गागाभट म्हणून वाराणशीहून राजियाची कीर्ति ऐकून दर्शनास आले. भट गोसावी थोर पंडित, चार वेद सहा शास्त्रें योगाभ्याससंपन्न, ज्योतिषी, मांत्रिक, सर्व विद्येनं निपुण, कलियुगीचा ब्रह्मदेव असा पंडित. त्यांस राजे व सरकारकुन सामोरे जाऊन, भेट घेऊन, सन्मानें आणिलें. त्यांची पूजा नानाप्रकारें रत्नखचित अलंकार, पालखी, घोडे, हत्ती देऊन पुजिलें. गागाभट बहुत संतुष्ट झाले. भट गोसावी यांचें मर्ते मुसलमान पातशाहा तर्की बसवून छत्र धरून, पातशाही करितात आणि शिवाजीराजे याणीहि चार पातशाही दबावल्या आणि पाऊण लाख घोडा लष्कर गड कोट असें असतां त्यास तक्त नाहीं. याकरितां मराठा राजा छत्रपति व्हावा असें चिन्तांत आणिलें. आणि राजियास मानिलें. अवघे मातबर लोक बोलावून आणून, विचार करितां सर्वांस मनास आलें. तेव्हां भट गोसावी म्हणों लागले कीं, तर्की बसावें... येणेंप्रमाणें राजे सिंहांसनारूढ झाले. मराठा पातशाहा येव्ढा छत्रपति झाला. ही गोष्ट कांहीं सामान्य झाली नाहीं...”*

This shows how the suggestion was received at the capital unanimously. Even if there had been any disinclination, it could not have been given expression to,

§ Narayan Senavi to the Deputy Governor, Bombay, 4th April 1674, English Records on Shivaji, p. 328, No. 451, Shivacharitra Karyalaya, Shale 1831.

* P. 68-70, Sabhasadi Bakhar of Shivaji.

monies. He came prepared with a detailed programme and procedure for all the ceremonies required to be undergone for raising a new kingdom or kingship to Samrajyapada (for the latter only an Ashwamedha was an additional preliminary) in February 1674. He thought of going through the ceremonies in March. Shivaji returned to Raigad in the first week of March,* but such a plan had to be postponed as Shivaji's wife was seriously ill and later on for her death on 16th March. Narayan Shenavi writes: "... with order from Neragy Pundit that I should remain in the house until the time of mourning was over for the death of Raja Shivaji's wife, which I did, resting these five days (24th March to 28th March) without operating anything ...". Naturally, no risk was taken by commencing the ceremony before then, even if the anxiety felt by Shivaji personally for his wife's illness be left aside. No ceremony is allowed even to proceed during the mourning time. Kashibai's death, thus, delayed the ceremony for a month more. But in the meantime, the border issue became very serious by the death on the battlefield of Prataprao Gujar, his tried and trusted commander.† Shivaji had to leave early in April to face the joint inroad into his territory by the Mogul Subhahdar Diler Khan and the Adilshahi Vajir Bahalol Khan and their objective to lay siege to the fort of Panhala. Both of them were defeated and Diler Khan had to go back because of the Mogul's displeasure. The approaching rainy season was, as usual, to allow respite to Shivaji for domestic affairs. Shivaji returned to Raigad on 15th May 1674 after taking Kelanja and looting Sampgaon.* Immediately on his arrival, he decided to go through the ceremony. But Gagabhatta had the difficulty of how to compromise for not getting sufficient period to intervene between the

---

* Consultation in Bombay, 6th March 1674, no. 446, p. 325, English Records on Shivaji.

† Shakawalis, and nos. 447, 451, 461, 478 etc., English Records on Shivaji.

penances and other ceremonies. After further deliberation, he decided that the penance-ceremonies should be gone through, but the actual part of the ceremony of Dana or Pratigraha or the distribution of the wealth used for weighing should be performed after the Rajabhisheka ceremony was over. No doubt, a detailed procedure had been drawn up by Gagabhata for all the ceremonies, and this could have been well acted upon by the Kuladhipati of Shivaji. In fact, it was he who had actually performed the ceremony with the assistance of other Brahmins. But Shivaji was very keen on seeing that the ceremony should be gone through under the direction of Gagabhata. This was because Gagabhata had his special fame in the whole of India and his authority was well respected even by the Great Moguls. Therefore, with all the calamities befallen on Shivaji, he allowed all the preliminaries to be completed as immediately as possible. Fetching water and earth from sacred places all over India involved time, as also for securing Brahmins and Brahmin Dampatyas from distant places for the ceremony. Not less than 1,000 Brahmins were required only for Dhakshina and Bhojana, and still more difficult was the job to secure Brahmins well-versed in different Vedas and their various Branches or Shakhas to which they belonged. They were all to be given facilities for their travel with their wives and children. A throne was also to be prepared, which was then under construction and decoration for some months.[△] Shivaji surmounted all the obstacles and was ready to undergo the Rajabhisheka ceremony from the latter half of May 1674.

8. CORONATION CEREMONY:

Unlike the present public coronation ceremonies, the ceremony performed by Shivaji was purely a religious one. Shivaji was then already the king of his

---

[△] See nos. 463, 470, 481, etc., English Records on Shivaji.

newly acquired territory in the Konkan and Ghat tracts of the present Bombay State and was so loved by his people. No special proclamation of his accession was necessary, nor was it then obligatory to notify the surrounding Powers that Shivaji became the king of the territory. However, as has been observed before, for an orderly government of the masses and especially for maintaining the social and religious order in the country, the king had to be vested with power to rule over them in all the spheres of their activities, which Shivaji could not exercise without having himself been duly consecrated. This is all that he did, and thereby got the Hindavi Swarajya and its institution of the king established on a permanent basis. He also got power to administer justice in all matters of social and religious importance.

The most difficult things to arrange for in so short a time were: (1) the preparation and decoration of a throne, (2) the enlistment of the services of well-versed Brahmins belonging to the different schools of Vedas and their branches or Shakhas to assist in the performance by the correct and proper recitation of the Mantras prescribed by Gagabhatta in his procedure for the Maharajabhisheka or Aindryabhisheka (great sacred bath), (3) the construction of Homa-kundas or Homa-shalas and Vidhi-Gruhas (Halls for ceremony), (4) the collection of sacred waters from the great rivers and seas of India and earth from the great mountains, (5) the arrangement to get all the varied material required for the ceremonies including horses, elephant, etc. up on the hill-fort, and (6) the provision for the feeding of more than 1000 Brahmins and their families for all the days of the ceremony.

Men and messengers were sent out immediately soon after Gagabhatta's decision and departure for Palthan in the very beginning of 1674 A.D. These men were, however, quite successful in bringing the sacred

material and learned and other Brahmins considerably more than the minimum laid down.

Artists were set upon the designing and decorating of the golden throne just to cover the Asandi, a seat of God Indra, made of the branches of the Umbar (Ficus) tree. The work of this throne appears to have been much advanced by the end of March, as Narayan Shenavi tells us: "Sevagee is making a throne very magnificent, on which he spends much gold and jewells." * Apparently Shivaji had set in the golden throne many diamonds and jewels but appears to be very anxious to secure all kinds of them for his wear or use at the time of the coronation, as Hindu tradition says that each diamond or jewel has a special power and influence of its own. Shivaji had, no doubt, abundant in his treasury. Still his desire was for more varieties as can be perceived from Narayan Shenavi's remarks: "I answered him (Neragy Punditt) that Mr. H. Oxindon would bring an Arrabb Horse with him of considerable value, who desired me to write to Your Honours not to send any, but that in lieu thereof you would please send to him some precious stones, either pearls or diamonds, which may be worth his wearing at his Coronation, wherefore I desire Your Honour to send him some rings of precious stones or pearls or some chains of pearls."§ The English Factors sent some as present. "The contents of the present are as follows (vzt.):

To Sevagy Rajah (vzt.)

One head jewell sett with
diamonds etc. cost

Rups. 690

Two Braceletts sett with
diamonds etc. cost

Rups. 450

Two pearls 1/10 utts

Rups. 510

Rups. 1650

No. 451, p.327, Narayan Shenavi to Bombay, 4 April 1674, ERS.
No. 451, p.330, Narayan Shenavi to Bombay, 4-4-1674, ERS.

To Sombagee Rajah Sevagy Raja's sonn		
Two Braceletts sett with small rub's		125
One breast jewell of 8 diamonds		250

		375

Besides, there were small presents
for other occasions or visits."§

In addition, "the Chaire of State very opportunely to be presented" was received by Henry Oxindon on 27th May.△ All these presents were given by Henry Oxindon and his party to Shivaji and his son Sambhaji on 26th May. Henry Oxindon says: "I presented him and his sonne Sombagee Rajah with those particulars appointed for them by the President of Councill which they seemed to take very kindly.□ These articles were presented before the Coronation because there were not to be outside invitees for the occasion. But Oxinden and his party got leave on 5th to attend the Darbar ceremony on the next morning when "Shivaji intended to ascend his throne" (राजदर्शन). Oxinden along with John Fryer and others of his embassy visited the Darbar and noted in his Narrative what they found there as: "June 6th: About 7 to 8 of the clock went to Court and found the Rajah in a magnificent throne and all the Nobles waiting on him (in) very rich attire, his Sonne Sombagy Rajah, Peshua More Punditt and a Braminy of great eminence seated on an ascent under the Throne, the rest, as well officers of the army as others, standing with great respect. I made my obeysence at a distance and Naransinay held up the diamond ringe which was to be presented him. He presently took notice of us and enordered our comeing nearer, even to the foote of the Throne, where being vested, we were desired to retire, which wee did, but not so soone but that I

§ No. 474, p.349-50, Surat Consultation, 8/11-5-1674, ERS.

△ No. 480, 481, p.364, Hen. Oxindon to Bom. Dairy 27-5-74 and 30-5-74, ERS.

□ No. 486, p.373 Oxindon's Narrative, ERS.

took notice on each side of the throne; there hung (according to the Moores manner) on heads of gilded lances many emblems of Government and dominion, as on the right hand were two great fishes heads of gould with very large teeth; on the left hand severall horses tailed, a paire of gould scales on a very rich lance head poised equally, an emblem of justice, and as we returned at the Pallace gate there was standing two small elephants on each side and two faire horses with gould bridles and rich furniture, which made us admire which way they brought them up the hill, the passage being so difficult and hazardous."* All this shows how the golden throne was prepared and decorated by the goldsmiths and artists specially appointed for the purpose.

Other arrangements for securing material required for the ceremony were equally well attended to. Gagabhatta, along with Anantadeobhatta, had also arrived in the capital for the ceremony in February 1674 to supervise and direct the preparations. Shivaji was, however, busy on war with the Mogul and Adilshah till he returned to Rayagad on 15th May 1674, as it was fixed with Gagabhatta before he left, that the Rajabhisheka ceremony was to take place "in June next by the beginning of the new year"* (Phasali year beginning on 24th May), as Narayan Shenavi tells us in his letter of 4th April.

The first thing one has to attend to, before any great religious ceremony is commenced, is to visit and pay homage to the shrine of the family deity and have a blessing from the deity for a successful attainment of the ceremony. Shivaji on his return to the Capital left for Pratapgad and returned to Rayagad on 21st May. The Ashtami (वैशाख वद्य अष्टमी) Sunday night of the 17th and day of the 18th was auspicious day for offering special worship to Goddess Tulajabhawani of

* Oxindon's Narrative, p. 375, no. 486, ERS.

§ Oxindon to Bombay of 15-5-1674, no. 478, p. 359, ERS.

Pratapgad and probably no sooner he came to Raigad, he, having all the material for worship etc. collected, left with his family Brahmin for Pratapgad on 16th (Saturday) and after his worship on 17th night and presents offered on 18th and 19th returned to the capital on 21st May (Thursday). Oxindon writes: "Sevagee was departed thence to Purtabb Gurr to visit the shrine of Bowany a Pagoda of great esteem with him, and celebrate some ceremonies there in order to his Coronation, having carried with him several presents, and among the rest a Sombrero of pure gold weighing about 1¼ mds. which he hath dedicated to the said Pagodas use."* What Oxindon names as Sombrero, John Fryer, who was with him, calls it Lumbrico. It appears that what was presented by Shivaji was the golden Kalas (top of the temple) and not an umbrella.

As the 13th, 14th and 30th of Vaishakha month were not auspicious days, no ceremony was fixed for them, nor did Shivaji meet the Oxindon party for talking important political business. The days were, however, busily spent by Shivaji in seeing through the arrangements made and fixing a detailed programme to be carried in the first half of Jestha month. On 26th (Jestha 1, Tuesday) Oxindon was interviewed. Oxindon says: "He and his Sonne took their leaves and retired into their private apartments, where they are busily employed with the Banyans (Brahmins) in consultations and other ceremonies".§ Probably they were busy in performing the usual worships for Kuladeopratishta etc. for the thread and marriage ceremonies. Generally such ceremonies, both religious and social, were being gone through in these Samskaras.

29th May (Friday, Jestha Shuddha Chaturthi): "Shakavalis" mention that "Raja had his Thread ceremony accomplished by six Ghatikas of Panchami".

---

* No. 451, p. 328, Narayan Shenavi to Bombay, 4th April 1674, ERS
 § Oxindon's Narrative, no. 486, p. 371. 19th May 1674, ERS.

But some writers describe it as: "the ceremony began on Chaturthi and ended on Panchami". Both the expressions indicate the same time. According to Shastras, Chaturthi is barred for thread ceremonies. But although the 29th commenced with Chaturthi, the Chaturthi ended on 6 ghatikas 7 palas after the sunrise and Panchami commenced. According to the Indian calendar, the whole day is counted as Chaturthi for account and other business purposes but not for religious ceremonies. For religious ceremonies the Thithis are calculated according to the Jotirganita. Hence, although the thread ceremony commenced early morning on the 29th, i.e. Chaturthi-day, the main ceremony, for which auspicious time was fixed, was actually performed after 5 ghatikas of the Panchami tithi elapsed, or by about 10-30 a.m.. Thus the whole ceremony must have taken all the time from very early in the morning to noon of the 29th May. A Dutch factor in his letter of 13th October 1674 writes to his Governor about the information he got of the thread-ceremony: ". . . Suasy (Shivaji) . . . said that he could not be crowned until he had abandoned his present caste of Bhonsla and taken the caste of Kettary (Kshatriya), and it was fitting that they should induct him into that caste. Thereupon the learned men answered that that could hardly be as his ancestors had always been Bhonslas. Suasy replied that the Bhonslas were descended from the Kettary (Kshatriya) caste and that that he wished could certainly be done. So the other party, taking into consideration that Suasy could not be crowned unless he first became a Kettary (Kshatriya), and that he had promised not to act or rule tyrannically and badly as before, on the 8th June (New Style) last with great ceremony, they granted him the caste of Kettary (Kshatriya), and intended also to initiate him into the rules of the caste, but he demanded to be taught Brahman rule. This, however, they refused, but one of the chief

among them completed. . . .” § The Dutch factor has not apparently understood the implications of the problem because of his ignorance of the Hindu Dharmashastras. Shivaji never desired to be a Brahmin, as that would have debarred him from kingship. What was necessary was to recognise his Kshatriya caste as quite in the fold of Dwija Varnas, which the thread-ceremony did accomplish for him as desired.

Having gone through the thread-ceremony, Shivaji became eligible to perform the Prayaschitta or penances prescribed to absolve him from the irregularities in the observance of Samskaras and from knowingly or unknowingly committed sins. These penances followed immediately the thread-ceremony. Afternoon (अपराह्नकाल) is considered auspicious for such performances. The penances he had to go through were called Tulapurushadana” (तुलापुरुषदान) and Tuladan (तुलादान) i.e. in the first, one has to prepare an idol of gold of Shri Vishnu and after worshipping etc., to give it to Brahmins assisting the ceremony. Tuladan means weighing himself, in the presence of fire (होम) against gold, silver, copper, iron, etc. and also against Sesamum, and other varieties of corn etc. and giving all the stuff, so weighed, to the Brahmins engaged in the ceremony. Gagabhatta had a specially prepared procedure for these two Vidhis or performances, and they were gone through according to his procedure. Gagabhatta’s particular note of not recognising other Brahmins for this Dana naturally created some displeasure among them, especially among the Japakas and Tantrikas and such others.*

§ Letter from Abraham le Feber, Dutch Factory, Vengurla to Governor General for the East, 13th October 1674—Dutch Records, Dagb Register, Vol. XXXIV, no. 841.

* “ततोर्ध्वं गुरवेऽर्धमृत्विग्म्यो दद्यात् । जापकादिभ्योऽधिवासनदक्षिणा मात्रं । यदा तु यथेच्छविभागपक्षस्तदा ग्रामेन यथाशक्ति रत्नैश्च गुर्वत्विजः परितोष्य । तुलाद्रव्यं स्तेभ्यस्तदनुजया जापकेभ्यो द्वापालेभ्योऽन्यैश्च नानागोत्रेभ्योदीनांधकृपणैर्म्यः यथेच्छं विवर्ज्य दद्यात् ।”—p. 23, Tulapurushadanavidhi etc. by Gagabhatta. Copy of the Manuscript is in the Collection of Pandharpure Shastri of Chinchwad, and a copy of this has been preserved in the Bhandarkar Oriental Research Institute’s Manuscript Department, Poona.

However, Gagabhatta was to be obeyed and everything was done according to his direction. Though the ceremony was performed, the actual distribution took place after the whole Rajabhiseka ceremony was over. Thus he came over the difficulty of finding duration between the penance and coronation ceremonies. Oxindon writes: "This day the Rajah according to the Hindoo custom was weighed in gould and poized about 16,000 pagothas, which money, together with one hundred thousand more, is to be distributed after his Coronation unto the Brahmins, who in great number are flockt hither from all the adjacent countrys. . . ."* A Dutch factor from Vengurla also observes: ". . . . This freebooter Suasy has been making preparations for some time for having himself crowned king, and in the month of June (New Style) everything was ready and the Brahmins and Bhutts (who are learned men of the highest caste), and 11,000 persons from many places round about, with their wives and children, were assembled to perform the ceremony, according to the custome of the country, near the castle of Rairy. . . . Suasy ordered 7,000 pagodas to be given to him (Gagabhatta) as a present. This day was given up to the ceremony (Upa-nayan and Prayaschitta) and a sum of 17,000 pagodas distributed to the crowd which had collected to witness it. On the 14th June (New Style, 4th) Suasy made a great distribution to the learned men, for the washing away of the sins he had committed, of gold to the weight of his body (Weighing 17,000 pagodas or about 160 pounds) and the same of silver, copper, spelter, tin lead, and iron, and of very fine linen, camphor, salt, nails, nuts, and mace, with the same quantity of other native spices, butter, sugar, etc. Of all fruits and all sorts of eatables, betel and arrack included, he also gave to the weight of his body. Two of the learned men proposed 1600 pagodas in addition on acoount of

---

*Oxindon's Narrative, p. 374, no. 486, ERS.

the sin Suasy might have committed by his burnings, involving the death of women, children, cattle and Brahmmins."§ From this information, it seems that the weight of Shivaji was 160 lbs. and that of the golden idol of Shri Vishnu for Tulapurushadan was 3200 pagodas or 32 to 33 lbs. .

30th May (Panchami and Shasthi Jestha: Saturday): The chief wife had to act as Rajnee in the Coronation ceremony. It was, therefore, necessary that she should undergo a marriage ceremony again with the Vedic ritual. Gagabhatta decided to perform the Samanttrak marriages, as Shakawalis say, with all the four surviving wives with the Vedic rituals, so that they might take part in the coronation ceremony freely, and that their progeny should be recognised as true Kshatriya of the kingly order in future. Henry Oxindon informs "on 27th May that Rajah was so busie about his coronation, marriage with two other . . . . women".* Probably he means that the marriage was to take place with the Rajnee or chief or eldest wife, as also with other two wives, because on the 8th June he has noted in his narrative that "The Rajah was married to a fourth wife without any state or ceremony."△ Thus, it is clear that Shivaji had to marry again (समन्त्रक विवाह as Shakawali puts it) with all his surviving wives. Perhaps this last marriage with the fourth wife was delayed for some reasons beyond the control of his wife such as monthly course, the period of which is strictly forbidden for any religious and social functions.

After the marriage celebration, the ceremony for Maharajabhisheka commenced. In the Sanskrit text of

§ Letter from Abraham le Feber at Vengurla to the Governor General etc. dated 13th October 1674, no. 841 Dutch Records, Dag Register, Vol. XXXIV.

* Henry Oxindon to Bombay, 27th May 1674, no. 480, p.362, ERS.

△ Oxindon's Narrative, no. 486, p. 376, 8th June 1674, ERS.

“Shrishivarajabhishekaprayogah” (गगामङ्कृतः श्रीशिवराजाभिवेकप्रयोगः)† produced in this book, has the procedure in detail arranged in the seriatum in which the different ceremonies were held. It is unnecessary, therefore, to give detailed synopsis of the procedure followed. A brief summary of the main events may suffice.

30th May: Saturday, Jeshtha 6th: The declaration made by Shivaji Raja at the commencement of the ceremony contains his objective for going through the ceremony as: “मम प्रजापरिपालनाधिकारसिद्धिद्वारा परमेश्वरप्रित्यर्थं साम्राज्यादिकफलप्राप्त्यर्थे.....करिष्ये।” This makes it quite clear that Shivaji desired to have power to govern his subject and to obtain the benefits of Samrajya or empire. On this day, the ceremonies performed were: गणेशपूजनं, कलशसंस्थापनं, पुण्याहवाचनं, यजमानाभिषिचनं, षोडशमातृका-पूजनं, नांदीश्राद्धं, पुरोहितवर्णादिकं, रक्तसूत्रकंकणपट्टबंधनं, विनायकशान्ति, होमं, बलिदानं, विनायकाभिक्रयोरुत्तरपूजनं, etc. . After this, the sacred fire was extinguished for the day, and the Brahmins engaged for the ceremony were given Dakshina in cash and kind (cloth etc.).*

† “No. 956, Rajyabhisheka-Paddhati: substance-country paper. Folios 20, Lines on a page 10, Character Nagara. (date 1674) Direction for the performance of the Coronation ceremony, by Vishweshwar alias Gaga Bhatta. The codex is a part of the Dinkarodyota, no. 829, p. 445, Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Library of His Highness the Maharaja of Bikaner, compiled by Rajendralal Mitra, Calcutta, 1880 A.D.” The copy received from the Library, through the kindness of Shri. Manubhai Mehta then Diwan of the State, has been deposited in the Bhandarkar Oriental Research Institute's Manuscript Department, Poona. The numbers for the verses and notes indicating the sources of the Mantras are given by the author of this book for reference.

* In the text of the first day ceremony (p. 24 post.) here is a mention of Shivaji as: “विष्टर अर्चैत... अतिसृष्टो द्वेष्ट्यां योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। शिववर्मणः च दातु ॥ इति।” It is thus clear that the original manuscript was the same as was prepared for Shivaji's coronation and according to which the whole ceremony was carried out at Raigad. Another reference to Shivaji occurs in the text of the second day ceremony as: “ब्रह्मचारिणं शिववर्मणः काममिमं राजा राजामिवेकं संवर्द्धय ऐशानयागं करिष्ये।” p.33 post).

31st May: Sunday, Jeshtha 7th: Shivaaji had to observe fast on 30th (evening and night) for this day's ceremonies, which included "ऐन्द्रीशांति". For this, a sacred fire was prepared again before the worship of Indrani. After the worship, चतुष्कुम्भस्थापनं and बलिदानं were performed. On the completion of this day's ceremony, the Brahmins employed were given दक्षिणा in gold coins.

1st June: Monday, Jeshtha 8th: As a subsequent part of the "ऐन्द्रीशांति" were performed "ग्रहयज्ञ" and "नक्षत्रहोम" before ghee, cows and शंख were distributed to Brahmins as the Dakshina for the day.

2nd June, Tuesday, Jeshtha 9th: Both Tuesday of the week and the 9th day of the Hindu month were considered inauspicious for the ceremony. No ceremony was, therefore, gone through on this day.

3rd June: Wednesday, Jeshtha 10th: On this day also remaining part of the "ऐन्द्रीशांति" was gone through. This consisted of "नक्षत्रयज्ञ" and "उत्तरपूजनं"

4th June, Thursday, Jeshtha 11th: निर्ऋतियागः was performed at night. In this performance, all things, including the anointing material to be used for worship were to be black. Even the person performing this Vidhi had to clothe himself with black clothes. In this ceremony, both raw and cooked flesh and fish were to be among the offerings along with wine "सुरा".

5th June: Friday, Jeshtha Shuddha 12 upto 22 Ghatikas and 35 Palas (i.e. upto 3-30 p.m.): In the morning, the 'Aindryashanti', which was commenced on 31st May, was completed. As a mark of the accomplishment of this Vidhi, more than 1000 Brahmins were given a dinner party with the usual Dakshina for the occasion.

In the evening began the principal anointing ceremony (Maharajabhisheka). The auspicious day fixed for this was the 13th day of Jeshtha month. This ceremony continued till morning of the 6th of June. The

ceremonies performed during the night were (1) Rajabhisheka or anointing, (2) Simhasanarohana or ascending the newly created throne and (3) Rajadarshana or Darbar or Court. Oxindon writes: "June 5th: Naragy Punditt sent me word that on the morrow about 7 or 8 in the morning the Rajah Sevagee intended to ascend his throne, and he would take it kindly if I came to congratulate him therein, that it was necessary to present him with some small thing, it being not the custom of these Eastern parts to appear before a Prince empty handed. . . ." A Dutch Factor from Vengurla also informs his Governor that "On the 15th of June (New Style i.e. 5th June Old Style) all the fitting ceremonial having been accomplished he (Suasy) washed his body with water from the Ganges, which had been brought for the purpose, and gave to each Brahmin that day 100 pagodas and to the chief of them 5,000 pagodas, and promised to give him 2,000 pagodas a year. On the 16th (6th Old Style) of June he seated himself on the New Throne which had been made ready, and was invested by the assembly with the name Shivaji. . . ." It appears that both the Rajabhisheka and Simhasanarohan ceremonies were performed well before the dawn of the 6th of June. Shakawalis also inform us that: "जेष्ठ शुध १२ शुक्रवार, घटी २१ पले ३४ वि ३८-४० सी ४२, तीन घटिका रात्र उरली तेव्हा राजश्री सिवाजी राजे भोसले सिंहासनी बैसले छ १० रबिलावल सुा खमस सबैन अलफ" (आरत्री व फसली सन १०८४)." According to this entry, Shivaji ascended his new throne about one and quarter hour before the sunrise on Saturday the 6th of June 1674. This particular time (गर्गाचार्या's मुहूर्त) is considered to be auspicious for all the days of the year and for all purposes. Thus, the main Rajabhisheka ceremony was performed on the 13th day of the bright half of Jeshtha month of Shaka 1596 Anand Samwatsar according to the calculations

* Oxindon's Narrative, no. 486, p. 375, ERS.

§ No. 841, Dutch Factory Records, Vol. XXXIV.

of Jyotirganect; and Shivaji had, from this thithi day introduced the new era of the foundation of the Hindavi Swarajya and named it 'Rajyabhisheka Shaka'. This era has not been introduced in imitation of the Mogul's Julus or for indicating the year of his personal regime only.

The preliminary Vidhis : Ganeshapujanam, Swastiwachanam, Matrukapujanam, Vasoddharapujanam, Nandishraddham, Narayanapujanam, and Ajyahomam were first gone through. Shivaji and his wife then entered the hall where Rajabhisheka ceremony was to take place. Here amidst many other articles kept ready for the ceremony were four Kumbhas or pots, which were placed on spots duly decorated with anointed wheat seeds, etc., on the four sides of Mahavedi. The pot on the east was a golden one filled with ghee, the second on the south was a silver one with milk, the third on the west was of copper with curds and the fourth on the north was an earthen one with water. On the eastern side were placed some Kumbhas or pots with honey and on the other sides several pots were kept ready with waters from sacred rivers and seas. All the pots were decorated with Kumkum powder and leaves and flowers. An Asandi or Indra's seat made of Ficus wood was also kept ready nearby. In the Mahavedi, a sacred fire was prepared. The Fire God and Nava Graha or nine stars were then invoked and worshipped. The Kalashas of water and earths brought from different places were also worshipped. "Sarwapradhan Homa" was then performed. All Brahmins chanted their prescribed Vedic Mantras on all occasions. After offering oblations to the Fire God with the Mantras, Shivaji went to the separate hall prepared for the sacred bath (Abhishekashala). He was anointed there with scented oils and powders. Shivaji then took bath with hot water, Brahmins of different Shakhas chanting their Mantras appropriate to the occasion. Shivaji dressed again in white clothes and came out to a Peetha,

another decorated seat, where he was anointed with the earths from sacred places. He was then bathed with Panchamruta or a mixture of honey, milk, curds, ghee and sugar first and then with hot water. Panchamruta bath was repeated thrice alternate to hot water bath. Such a Panchamrut bath is permissible under the Dharmashastras for gods and goddesses and by giving this bath to Shivaji with the appropriate Vedic Mantras, he was being elevated to the higher level to become a representative of Indra or Vishnu. Shivaji again dressed in white clothes and having got himself anointed (Gandhanulepana) with sandal powder etc. came out along with the Brahmins chanting their Mantras, and ascended the Asandi (Indra's seat) placing his knees first on it and seating on the hind legs, without allowing his feet to touch the Asandi through reverence to God Indra. The family priest, astrologer and Purohit sprinkled water on Shivaji as representing Indra. Shivaji then descended the Asandi and going near the Homa offered his prayers to Fire God. Then he went to the golden seat and there went Brahmins, Officers, Ministers, merchants and others to acknowledge him as their King, a true representative of God Indra or one possessed of all the particles of Indra and other Gods for Kingship. They then took him to the bathing hall again saying : “महते क्षत्राय महते अधिपत्याय महते जानराज्यायैष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजा।”, thus making him the king of Brahmins. When he was seated on the specially prepared seat for third bath, amidst the chanting of Vedic Mantras, the Brahmins, Ministers and officers poured ghee from the eastside golden pot, Senapatis and Kshatriyas from the south poured milk from the silver pot, merchants and Vaishas poured curds from the west from the copper pot and other servants and Shudras poured water from the earthen pot on the north, all at the same time chanting the “slogan” “इमं देवा असपत्नं सुबन्धुं महते क्षत्राय महते ज्येष्ठाय महते राजातराजस्योद्रियाय... विष एष वोमी राजा सोमो अस्माकं

ब्राह्मणानां राजा..." Thus by this special bath they accepted Shivaji Maharaja as the King of all including Brahmins. After this bath, an ordinary bath was taken and having dressed himself again, he distributed Dakshana in the form of cows, horses, land, and gold to Brahmins. He was anointed with Kumkum Tilak by Suwasini women and adored him thrice with the Mangal Deepas (i.e., by waving the sacred lamps before his face.) Here ends the first part of the ceremony named Rajabhisheka Vidhi. This Vidhi, with the long recitals of Vedic Mantras, must have taken a lot of time, and perhaps it must have been continued much after the midnight.

A subsidiary ceremony to the first part of this day's celebrations was then held. When Shivaji was free from the Abhisheka ceremony, he went to the chariot at the door, where Gagabhatta, as a chief representative of gods, Brahmins and people was occupying the chariot. As soon as Shivaji approached the chariot, Gagabhatta bestowed the kingdom of Indra to Shivaji and vacated the chariot. Along with the chariot* were

* The item of chariot in the ceremony appears to have been misunderstood by some, or perhaps exaggerated by the protagonist of Nischalpuri. But his description of the event confirms the procedure followed. The following is the version from Shivarajya-bhishekakalpataru :

“एतस्मिन्नंतरे सिद्धो रथो हेमपरिष्कृतः ।
उपस्थितः स्वक्षयुतो यदश्वः सुष्टुकुबरः ॥ ७९ ॥
आह गागा तु राजानं रथमारुह्यतामिति ।
पुनर्बुद्धिरिये जाता गागामदृश्य मानसे ॥ ८० ॥
मया पूर्वं संमारुह्य देयस्तुभ्यं नराधिप ।
स तथेत्युक्तवान् राजा गागामदं नराधिपः ॥ ८१ ॥
राजोवाच ।
भवत्प्रसादलब्धेन रथेन पृथिवीमिमां ।
विजेष्यामिति मे बुद्धिस्तस्मादारुह्य मा चिरं ॥ ८२ ॥
आरुह्य दत्ते गागामख्यब्राह्मणेन रथोत्तमे ।
आरुढः शिवराजोऽपि सर्वेषां तत्र पश्यतां ॥ ८३ ॥
... ऐरावतसमास्तुतो महेंद्रो हव चामणैः ॥ ८५ ॥

(चक्रवर्ती ४)

given the sanctified bow and arrows, horses, elephants, etc. duly consecrated for his use, so that they might be good friends to him on the battlefields and elsewhere for the protection and extension of the kingdom. Shivaji then rode in the chariot a little and came back for the performance of the second part of the celebrations. These are some of the events which are self-explanatory of the spirit and ideas behind the ceremony. The Vedic Mantras in the text will, no doubt, help elucidation of the underlying object.

Simhasanarohana or ascension ceremony was a very short one. In the throne, already described before, was placed the Asandi covered with the skins of tiger, lion, wild cat, deer etc. (वृषमार्जारद्विपिसिंहव्याघ्रचर्मस्तु). This seat was also consecrated by performing the Madhuparkadi Vidhis, and giving Dana and Dakshina to Brahmins. While Chhatrapati Shivaji Maharaja was ascending the newly built up throne, Chaughada, drums, etc. were beaten and horns and other wind instruments blown loudly to announce the ascension to the people outside; and in the inside Samwatsar Purohitadi Brahmins were announcing to those gathered there on the occasion that Chhatrapati Shivaji Maharaja became the Abhishikta Maharaja of their kingdom. Here again some pet horses and elephants were consecrated and the Ministers and Officers offered their Aheras or presents to Shivaji Maharaja. Among such presents were 8,000 Hons from Moro Pant Peshava, 7,000 Hons from Nilopandit's sons, 5000 each from two other Sarkarkuns. All these Gold coins were poured on the head of Shivaji, thus bathing him with gold on the occasion.* A procession was then taken round the main road. All those gathered there at the foot of Raigad were allowed to go up to see the Simhasanarohana ceremony and the procession.

---

* No. 841, Dutch Factory Records, Vol. XXXIV.

6th June: Saturday, Jeshtha 13th: After the procession returned, Shivaji held his first Darbar (Rajadarshan) or Court and gave his first appearance as Chhatrapati Shivaji Maharaja by ascending the throne again early in the morning. No outside gentry was invited to attend the first Darbar or the ceremony. Hence the Darbar was merely of local importance. Those assembled there to assist in the celebrations were permitted to have a glance at the newly Abhishikta Maharaja and the golden throne. In this Darbar, all the Ministers and Officers nearabout were clad in very rich attire. Sambhaji, Moropant and Gagabhatta only were sitting on the ascent of the throne and the rest were standing in two rows. The party on embassy from the English Factors, who were there by chance on their business, were allowed to visit the Darbar and see the crowned king and throne as they called it.

7th June: Sunday, 14th of Jeshtha: The thithhi is inauspicious. Hence no ceremony took place. Only the distribution of the material of the Tulapurushadana and Tuladana Vidhis, as also the general distribution of Dakshina to Brahmins, was commenced. The Dutch Factor wrote: "On the 17th (7th Old Style) of June a general gift of largesses was begun to all the assembled envoys and learned men: 3 or 4 rupees each and 1 or 2 to women and children. This distribution continued for 12 days, and every day Suasy feasted the people. It is said that the ceremony and distribution of largesses cost, 1,50,000 pagodas. . . ." Presumably the distribution was stopped on account of the death of Shivaji's mother Jijabalsaheb in the noon of 17th June. Against this expenditure, Shivaji levied a coronation tax (Simhasanapatti) on Deshmukhs as we see from a letter that "Dapode Deshmukh had paid 1,000 hors as Simhasanapatti to Shivaji"§.

---

* No. 841, Dutch Factory Records, Vol. XXXIV.

§ Rajawade Khanda no. 16, Lekhanka 2, page 12.

The eldest son Sambhaji Raja was anointed[§] as Yuvaraja and has been described by the party of the English embassy as occupying the next seat of honour in the Darbar on the ascent of the throne.

In certain Shakawallis we come across an entry to the effect that "on Ashwin Suddha 5th (24th September 1674, Thursday) Shivaji ascended the throne again".[△] Some chronicles have also referred to the event. But this event is more fully explained in the "Shivrajyabhishekakalpataru". In the opinion of Nischalpurī, the coronation ceremony, more particularly that part of the Simhasanarohana ceremony performed by Gagabhatta was incomplete and the auspicious time selected for the actual first Simhasanarohana Vidhi was not correctly determined.[□] According to his Mantrika and Tantrika theory, the Asandi should not have been sanctified as merely a seat of God Indra but it should have been instilled with the power of Ashtars* (eight lions: अष्टरः—सिंह, हर्यक्ष, नाग, केसरी, मृगेन्द्र, शार्दूल, गजेन्द्र, and हरि) and Shivaji's person should also have been consecrated so as to instil in him the prowess of the Great Goddess. Shivaji, however,

§ Child to Surat, 10th January, 1677, Original Correspondence, Vol. 37, no. 4253, no. 197, p. 104, ERS. — "For his son (Sambhaji) is already crowned, and of sufficient understanding he appears. . . ."

△ Shivacharitra-Pradeepa, by S. M. Divekar, p. 52.

□ Nischalpurī says "that it was performed on inauspicious time, weekday and Tithi (कुर्योगे कुमुदूर्ते च कुक्षे घातवालरे।)" (Shakha 4). The attempt of the writer of "Kalapataru" to attribute calamities occurred before the ceremony in the death of Shivaji's wife, and Prataprao Gujar and some petty events, to this inauspicious time cannot but be classed as too silly for the expression of his hatred towards Gagabhatta for the offence given by him in not recognising the Japakas and Tantrikas for the Rajabhisheka and Tuladan ceremonies. Perhaps, the same charge could have been made against Nischalpurī, as on the very next day of the second 'Simasanarohan' the temple of Shivaji's family diety at Pratapgad was hit by lightning.

* See Shakha 6 of Shri Shivrajyabhishekakalpataru". His concept for "Simhasana" was: "अष्टानां पृष्ठभागे तदासनं परिकल्पितं। सिंहासनमिति प्रोक्तं तदेव भुवि दुर्लभं ॥ - शाखा ६." This concept of

in order to pacify the feelings created by this section of Brahmins, allowed Nischalpuri to perform second Simhasanarohana Vidhi according to his method and conception. Nischalpuri prepared an Asandi anew (the seat placed in the golden throne) and by reciting certain Mantras, he purified the ground underneath it, paid homages to some petty deities, spirits, etc. and made the Asandi or Simhasana to possess the powers of the eight lion-gods. Thus he created the 'Simhasana' filled with some powerful elements according to his Mantrashastra; and by giving the 'Rajarajeshwari Mantra' for daily recital to Shivaji, he instilled in him the prowess of the Great Goddess in addition to the particles of the Asta-Dikpalas received through the ceremony devised by Gagabhatta. As this performance took place in Vishnu-sushupti-kala (a prohibited period for Rajabhisheka), the performance attempted by Nischalpuri is misnamed by the writer of "Kalpataru" as Abhisheka. From all the procedure followed by him, it is clear that it was merely a subsidiary ceremony of a "periodical Rajabhisheka type" which was undergone by Shivaji at the time of his next ascension on the throne, just after the great bereavement on account of the death of his mother Jijabai on 19th June 1674. Ashwin Shuddha Panchami, i.e. Lalitapanchami, was immediately the next auspicious day for ascending the throne again for his Darbar. He did it with the Mantrika and Tantrika Vidhi just to remove the feelings created by

Simhasana is apparently a Pauranic one, and the description of the Vidhi performed by Nischalpuri also appears to be of the Pauranic character. In the Vedic literature, the lion has no place among the royal emblems. Gagabhatta who was very keen in having all the performance carried according to the Vedic ritual, naturally ignored the importance attached to the lion in the Pauranic literature.

§ The date of this performance is given in the "Kalpataru" as:

शाके शालिवाहस्य वर्षे आनंदसंज्ञके । मास्याश्विने सिते पक्षे पंचम्यां
बुधवासरे ॥ २३४ ॥ अनुराधाख्यनक्षत्रे आयुष्मान्योगके शुभे । कुंभलन्ने
महाराजो ह्यभिषेकमहोत्सवे ॥ २३५ ॥"—शाखा ८.

the deaths of his wife, mother and commander, among the people. The ceremony had no religious or political importance.

9. MAHARAJABHISHEKA AND ITS IMPORTANCE

The only idea behind all the Rajabhisheka ceremony was nothing but to impress on the King and the people that the kingdom belonged to God Indra and that Shivaji as His and their representative had been ordained to rule and protect it. Shivaji in turn accepted to serve and protect the kingdom and the subjects with all the fatherly care and kindness. Although Oxindon could not be expected to understand all the implications of the ceremonious incantations in Sanskrit, he gave fairly a broader view of the spirit with which the whole ceremony was being performed. He wrote "that when the Rajah was crowned he would act more like a king by taking care of his subjects and endeavouring to advance trade and commerce . . .".

Shivaji was known for his characteristic simplicity both on the battlefield and at home, and it is no wonder if the coronation celebrations, though of great religious and social importance, were also performed with the same simplicity and not with much pomp or grandeur. He did not allow his great bereavement on account of his wife's death to defer arrangements for the ceremony, but maintained the same calmness of mind as he did at the time of the Afzal Khan event just after the death of his first much beloved wife at Pratapagad. Shivaji never allowed his personal considerations to make the cause of the nation suffer. He was well aware of the great national importance and of the far reaching effects on the public at large, if the ceremony was performed under the personal direction of Gagabhatta himself. Shivaji's prime objective in the performance of this ceremony was to ensure internal security rather than publicity of his sway abroad. No

outside state or gentry was either informed or invited to attend, so much so that even Kutbshah was not aware that Shivaji was a crowned king for some three years more.* But at the same time, Shivaji's widespread invitation to the learned Brahmins was well-responded to and many more than thousand Brahmins were gathered on and at the foot of Raigad. These Brahmins—the intellectual element of the country—carried the message of this very important event far and wide, and perhaps with more effectiveness and force. The benefits derived by the state and the people were the internal security and freedom to all castes and creeds to exercise their own modes and manners of life. The power to administer justice was a great weapon to stabilise the country. No sooner had he been consecrated, Shivaji issued orders in his own name allowing all castes and creeds to follow their own practices, whether current or lapsed, according to the Codes of Law, thus expecting higher level of the religious and social order in the Hindavi Swarajya. This move was greatly cherished by a large majority of the people. Again, Shivaji used his power, so acquired, to combat against the efforts of the Christian Missionaries for conversions. By Shivaji's order reconversions of all such persons as were forcibly converted and desired to return to the Hindu fold became possible. This naturally made the Missionaries wary about their efforts and reluctant to spend money on men whose willingness to join their fold seemed hazy. Thus, his power to exercise guidance and direction in the religious and social affairs of the country proved considerably progressive and more in the interest of the integrity of religious and social life than what could have been expected from the moral control of the orthodox section of the society. In fact, their one-sided rigidity had proved fatal to the growth and strength of the Hindu power or of their religion or social life.

---

* No. 539, p. 350, E.R.S.

Another very important outcome of the Rajabhisheka ceremony was that all grounds of equality in the status of Shivaji's family line with those of other Maratha families and relations were lost. The special recognition accorded to the Bhonsla family as the only kingly line of the Hindavi Swarajya could not later be brought down to the level of competition.

One more feature of the ceremony, which needs particular emphasis, was Shivaji's consent to undergo a penance for any sin in any action involving the death of women, children, etc. Shivaji was quite well known for his great tolerance and especially for his treatment to women and children. Kafi Khan, who hated Shivaji for his being an enemy of Aurangzeb, had even to accept that: "... but he was enjoining his people strictly not to extend the hand of injury towards the Mosques, Koran and Bible and the women's reputation. . . . whenever he was getting the Koran or Holy Bible by plunder, he used to take it with great honour and reverence and hand it over to his Muslim or Christian servants . . . . Seva allowed his people never to injure the reputation of even one woman, whether Muslim or Hindu or whether prisoner or not, or even to throw eyes at them badly, but he used to command them to take care of those women safely until their heirs come. . . .".* To undergo a penance for what he was very scrupulously careful about was to impress on his people still more forcibly his great sentiment against ill-treatment to women and children in any circumstances. It was just the other extreme of what was current under the Muslim and other powers in India.

The high morale maintained by the Bhonsla kings especially of the 17th century was really the very great uniting force of the Hindavi Sawarajya of the time. In all their struggles for the consolidation of the local

Kafi Khan's M.L.U., Ms. translation, MacKenzie Collection, India Office, pp. 21-23.

people for freeing the country from the foreign oppressive religious element, the Coronation of Shivaji (Shivarajabhisheka) was the crowning incident in the history of Shivaji and his times. which alone was responsible for the creation of a very powerful instrument, through which all the moral force and sentiment of the succeeding generations could be got concentrated on the central objective of the Hindavi Swarajya.

गागाभट्टकृत-

राजाभिषेकप्रयोगः ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

[इंद्रवज्रा]

नत्वा गणेशं शिवशारेदे च
मूलं समालोच्य च विष्णुधर्मम् ।
राजाभिषेकस्य महाप्रयोगं
विश्वेश्वरो दैनकरिस्तनोति ॥ १ ॥

स चाभिषेको द्विविधः । प्रथमाभिषेको सांवत्सरिकश्चेति । तत्राग्रे पुरोहितादिना कृतं ।
राजा प्रथमाभिषेके रथसिंहासनासिच्छत्रचामरध्वजगजवार्जिवस्त्रालंकारसांवत्सर-
चिकित्सकपुरोहितादीन्पुत्रयुक्तादिनोपयोजयेदिति गोपथब्राह्मणात्^१ । तत्रादौ
पुरोहितवरणं ।

तस्माद्गुरुं वेदरहस्य युक्तं
चतुर्विधौ कर्मणि चाप्रमत्तम् ।
शांतं च दांतं च जितेंद्रियं च
कुर्याद्विजेंद्रं प्रियदर्शनं च ॥ २ ॥

इति गोपथब्राह्मणात् । वरणोत्तरं च कर्तव्यं च तत्रैवोक्तं । मधुपर्काद्येन सर्वाधि संपाद्य
दक्षिणां दद्यात् । कोटिमध्यात्तृतीयं भागं यथा भूमिप्रमाणेन वा हस्त्यश्वनरयानान्
दिव्यमाभरणमातपत्रहिरण्यं क्षिति गोधनं धान्यं रत्नादिकं च गुरवे दद्यात् । अनया
तुष्यतेति । ततो विनायकशांतिं कृत्वा मंडपं कुंडं च विधाय ग्रहमखैर्द्रीशांतिश्च

१. "Gopatha-Brahmana of the Atharva Veda", edited by Rajendralal
Mitra and Harashchandra Vidyabhushan, Collection of Bibliotheca
Indica,

कारयेत् आयर्वणसूत्र उक्तं । विष्णुधर्मोत्तरे^२ तु । विनायकशांतिनोक्ता । राजा-
भिषेककालो विधिश्च वसिष्ठसंहितायां^३ ।

आधानजन्मेशदशाधिनाथ-
रवीन्दुभौमेज्यसितेः बलस्थैः ।
उक्त्वा हि दोषादिविवर्जितेषु
धराधिपानामभिषेक इष्टः ॥ ३ ॥
मूलत्रिकोणस्वग्रहोच्चमित्र-
ग्रहस्थितैर्वाऽपि तदंशसंस्थितैः ।
शुभे विलम्बे सततं ग्रहेन्द्रा
दिशति लक्ष्मीं विपुलां च कीर्तिम् ॥ ४ ॥
स्वनीचगैर्वैरिग्रहादिगैर्वा
ह्यस्तंगतैर्वक्रमुपागतैर्वा ।
पापोदये शोकभयं त्वकीर्तिं
दिशति राज्ञां भृशमम्बराटाः ॥ ५ ॥
शीर्षोदये चोपचये ग्रहे वा
स्वजन्मलम्बा [दथ लग्न] गेऽपि ।
शुभग्रहैर्युक्तनिरीक्षिते वा
पदं स्थिरं स्यात् सततं च राज्ञां ॥ ६ ॥
रिक्ता स्वमायां बुधभौमवार-
विवर्जिते वारदिनेषु चैव ।
काले दिने ऋक्षनिशीशयोश्च
न नैधने भे त्वभिषेक इष्टः ॥ ७ ॥
पापग्रहैः स्वांत्यगतैश्च निःस्वो
रोगी विलम्बोपगतैर्भवेत्सः ॥
पदच्युतः सप्तचतुर्थसंस्थैः ।
पुत्रास्थितैः सर्वसुखैर्विहीनः ॥ ८ ॥
अष्टोत्सुकः कर्मगतैरनायुः
मृत्युस्थितैर्धीर्ययुतैश्च पार्थैः ।

२. 'श्रीविष्णुधर्मोत्तर', श्रीव्यंकटेश्वर स्टीम प्रेस, (भाग दोन) मुंबई,
१९१२ इ.

३. "श्रीब्रह्मर्षिबृहद्वसिष्ठविरचिता 'वसिष्ठसंहिता'", edited by Ganga-
vishnu Shrikrishnadas and published by Laxmivyanekateshwar Press,
Bombay, 1915.

लघ्व्ययाष्टारिगतः शशांकः
 क्षितीश्वरं हन्ति तदा बली चेत् ॥ ९ ॥
 केंद्रत्रिकोणत्रिघनाय सौम्यैः
 त्रिषष्टलाभारिगतैश्च पापैः ।
 षष्ठाष्टलघ्व्ययवर्जितेन
 चंद्रेण राक्षां शुभदोऽभिषेकः ॥ १० ॥
 यस्याभिषेके पुरुहूतमंत्री
 लभे त्रिकोणे यदि वा भवेत्सः ।
 षष्ठे कुजः कर्मगतश्च शुक्रः
 स मोदते विक्रमराज्यलक्ष्म्या ॥ ११ ॥
 दुश्चिन्त्यलाभारिगतैर्धिनाऽर्क-
 स्वस्थेऽमरेज्ये यदि बंधुगे ज्ञे ।
 यस्यात्र योगे क्रियतेऽभिषेक-
 श्चिरायुषस्त्वस्य पदं स्थिरं स्यात् ॥ १२ ॥

[अनुष्ठुभ]

शुभेषु चंद्रयोगेषु स्वयोगेषु शुभेषु च ।
 राजयोगेषु यो राजा ह्यभिषिक्तः क्षितीश्वरः ॥ १३ ॥
 प्राग्भागे मंदिरस्याथ गोमयेन तु कारयेत् ।
 मंडलं चतुरस्रं तद्वर्णकैः समलंकृतम् ॥ १४ ॥
 तत्र भद्रासनं सम्यग् अर्चयेत्सुमनोहरम् ।
 गंगातोयसुसंपूर्णस्वर्णं कुंभोदकैः सह ॥ १५ ॥
 दिग्विदिशु स्थितैः शुक्लगंधमाल्यांबराचिंतैः ।
 शतौषधीमूलहेमरत्नसद्विजपल्लवैः ॥ १६ ॥
 मृत्तिका वृषभृगं च गजवंतं सुरोचनम् ।
 उत्पलं पद्मकं पद्मं मुस्तरेणुककुंकुमम् ॥ १७ ॥
 राजसर्षपमुस्तं च देवदारुसमन्वितैः ।
 देवस्य त्वैति मंत्रेण आयुःपुष्टियशस्करैः ॥ १८ ॥
 आर्बिलगैर्वेदमंत्रैश्च शुभलभे शुभान्विते ।

४. 'देवस्य त्वा०-ऐ. ब्रा. ३-३७ आनदाश्रम ग्रंथावलिः; ऐतरेय ब्राह्मण' भा. २, पृ. ९१३; यजु. १-१०, सात. यजु. पृ. २; वा. य. १-१४; ५-२२; इ.

५. 'आर्बिलगै०'='आपो हि द्वा०'=ऋ. १०-९-१; साम. १८३७; अथर्व १-५-१; वा. य. ११-५०; ३६-१४; तै. सं. ४-१-५-१; ५-६-१-४; ७-४-१९-४; तै. आ. ४-४२-४; १०-१-११; नि. ९-२७.

भद्रासने स नृपातिरभिषेकं च कारयेत् ॥ १९ ॥
 नीराजनं च कर्तव्यं शंखवादित्रनिःस्वनैः ।
 आशिषो^६ वाचनं^७ कृत्वा पूजयेच्च सुरान्पितॄन् ॥ २० ॥
 आयुधानि पदं विप्रान् गंध [द्वारा]^८ दिनार्चयेत् ।
 शुक्लमाल्यांबरधृतः प्राङ्मुखस्य महीपतेः ॥ २१ ॥
 पट्टं शिरसि बध्नीयात् सिंहासनगतस्य च ।
 विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्यात् मानयेन्मंत्रपूर्वकम् ॥ २२ ॥
 ब्रूयात्प्रत्यङ्मुखो राजा नमामि त्वां धरेति च ।
 प्राच्यां मामभिषिचंतु वसवस्तेजसे श्रियै ॥ २३ ॥
 याम्यायामभिषिचंतु मां रुद्रा विजयाय च ।
 आदित्यास्त्वभिषिचंतु प्रतीच्यां दिशि वृद्धये ॥ २४ ॥
 विश्वेदेवास्तथोदीच्यां अभिषिचंतु तुष्टये ।
 दिगीशास्त्वभिषिचंतु मां सदा विजयाय च ॥ २५ ॥
 साम्राज्यमिति मंत्रेण राजानं सम्यगर्चयेत् ।
 व्याघ्रचर्मण्यथासीनं नवालंकारभूषितम् ॥ २६ ॥
 छत्रचामरसंयुक्तं राजचिन्हसमन्वितम् ।
 पुरोहितश्च जुहुयात्सावित्र्याऽग्नौ प्रयत्नतः ॥ २७ ॥
 उदुंबरसमिद्धिश्च आज्येनाष्टोत्तरं शतम् ।
 विद्वत्पुरोहितामात्यवृद्धबंधुसमन्वितैः ॥ २८ ॥
 तदा संचित्य सप्तांगं प्रजा धर्मेण पालयेत् ।
 एवं यः कुरुते सम्यक् स राजा वर्द्धते चिरम् ॥ २९ ॥
 अथ विष्णुधर्मोत्तरोक्तो^९ राजाभिषेकः । हेमाद्रौ^{१०} ।

६. 'आशिषो०'—आशिषः—एताः सत्या०—पृ. २१ वर हा मंत्र आला आहे. तेथें पाहणें.

७. या ग्रंथांत मंत्रांना स्वर दिले नाहीत. मुळांत ते कोठें कोठें आहेत. हा ग्रंथ ऐतिहासिक साहित्य म्हणून छापीत असल्याने स्वरांची आवश्यकता नाही. मात्र जितके मिळाले तितक्या मंत्रांचे वेदांतील संदर्भ दिले आहेत.

८. 'गंधद्वारा०'—ऋ. श्रीसूक्तं ८, सात० ऋ., पृ. ७७३, ऋचा १.

९. वरील ऋ. ३ ते २९ म्हणजे 'वसिष्ठसंहिते'तील ३३ व्या राजाभिषेकाध्यायाचे ऋ. १ ते २७ श्लोक.

१०. ऋ. २ पहा.

११. "हेमाद्रौ—चतुर्वर्गचिन्तामणि ।" श्रीहेमाद्रिणा विरचितम्, श्रीभारत चंद्रशिरोमणिना संशोधितम्, published by the Asiatic Society, Calcutta, 1930.

अथ संभृतसंभारो राक्षसावत्सरस्तथा ।
 कालेऽभिषेचनं कुर्यात्तं कालं कथयाम्यहम् ॥ ३० ॥
 मृते राजनि कालस्य नियमोऽत्र विधीयते ।
 तत्रास्य स्नपनं कार्यं विधिवत्तिलसर्षपैः ॥ ३१ ॥
 घोषयित्वा जयं चास्य सांवत्सरपुरोहितैः ।
 अन्यासनोपविष्टस्य दर्शयेत्तं जनं शनैः ॥ ३२ ॥
 सन्मानयित्वा स्वजनं मुक्त्वा बंधनगांस्तथा ।
 अभयं घोषयित्वा तु कालाकांक्षी तथा भवेत् ॥ ३३ ॥
 नाभिषेच्यो नृपश्चैत्रे नाधिमासे च भार्गव ।
 न प्रसुते^{१२} तथा विष्णौ विशेषात्प्रावृषि द्विज ॥ ३४ ॥
 न च भौमदिने राम चतुर्थ्या च तथैव च ।
 नवम्यां नाभिषेक्तव्यश्चतुर्दश्यां च भार्गव ॥ ३५ ॥
 ध्रुवाणि वैष्णवं शाक्रं हस्तपुष्यौ तथैव च ।
 नक्षत्राणि प्रशस्यन्ते भूमिपालाभिषेचने ॥ ३६ ॥
 नागं चतुष्पदं विष्टिं किंतुघ्नं शकुनिं तथा ।
 करणानि न शस्यन्ते व्यतीपातदिनं तथा ॥ ३७ ॥
 नक्षत्रमुल्काभिहतमुत्पाताभिहतं च यत् ।
 सोमसूर्यकुजाक्रांतं परिविष्टं च भार्गव ॥ ३८ ॥
 मुहूर्ताश्चोक्तनक्षत्राः सतां मानहितप्रदाः ।
 कुजहोरास्तथानिष्टा सर्वत्र कुलिकस्तथा ॥ ३९ ॥
 वृषोऽथ कीटसिंहौ च कुंभो लग्नश्च शस्यते ।
 एतेषां जन्मलग्ना [भ्यां यः] स्यादुपचयस्थितः ॥ ४० ॥
 तारा द्वितीया षष्ठी च चतुर्थी चाष्टमी तथा ।
 नवमी च तथा शस्ता अनुकूलश्च चंद्रमाः ॥ ४१ ॥
 पापाश्चोपचयस्थाने शस्तो लग्ने दिवाकरः ।
 सौम्याः केंद्रगता लग्नाः शुभाश्चैव त्रिकोणगाः ॥ ४२ ॥

[इंद्रवज्रा]

लग्ने नवांशः क्षितिजस्य वर्ज्यो
 वर्गस्तथा तस्य महानुभावः ।
 सूर्यस्य वर्गः सकलः प्रशस्तो
 राजाभिषेके सप्रहो नृपाणाम् ॥ ४३ ॥^{१३}

१२. प्रसुतिकाल=विष्णुशयनं (आषाढ शुद्ध ११शी शयनी) ते विष्णु प्रबोधः
 (कार्तिक शुद्ध ११ शी, प्रबोधिनी).

[अनुष्टुभ]

कार्या पौरंदरीशांतिः प्रागेवास्य पुरोधसा ।
 [प्राप्तेऽभिषेकदिवसे सोपवासः पुरोहितः ॥] ४४ ॥
 सोष्णीयः श्वेतवसनः सितचंद्रनभूषितः ।
 सितमाल्योपवीतश्च सर्वाभरणभूषितः ॥ ४५ ॥
 वेदिमुल्लिख्य मंत्रेण कृत्वा च विधिवत्ततः ।
 जुहुयाद्वैष्णवान्मंत्रांस्तथा शाक्रान्विचक्षणः ॥ ४६ ॥
 सावित्र्यान्वैश्वदेवांश्च सौम्यां च विधिवत्ततः ।
 शर्मवर्मगणं चैव तथा स्वस्त्ययनं गणम् ॥ ४७ ॥
 आयुष्यमभयं चैव तथा चैवापराजितम् ।

आशुः । आशुः शिशानः^{१४} इति सूक्तं । शर्मगणः क्षर्मवर्मा गण इत्यादि आथर्वणे
 प्रसिद्धः । स्वस्त्ययना^{१५} पुष्पत्रयापराजितगणा अपि । तत्रैव प्रसिद्धाः ।

संपातवंतं कलशं तथा कुर्याच्च काञ्चनम् ॥ ४८ ॥^{१६}
 स्नानं समारभेद्राक्षो होमकाले पुरोहितः ।
 आदौ तु स्वेच्छया स्नातः पुनः मृद्धिः समारभेत् ॥ ४९ ॥
 पर्वताग्रमृदा तावन्मूर्धानं शोधयेन्नृपः ।
 वल्मिकाग्रमृदा कर्णौ वदनं वै शिवालयात् ॥ ५० ॥
 इंद्रालयमृदा प्रीवां हृदयं तु नृपाजिरात् ।
 करिवंतोधृतमृदा दक्षिणं तु तथा भुजम् ॥ ५१ ॥
 वृषभ्रंगोधृतमृदा वामं चैव तथा भुजम् ॥ ५२ ॥
 सरोमृदा तथा पृष्ठं चोदरं संगमान्मृदा ।
 नदीकूलद्वयमृदा पार्श्वसंशोधयेत्तदा ॥ ५३ ॥

१३. क्रमांक ३० ते ४३ = श्लोक १ ते १४, अध्याय १८ वा, 'अभिषेककाल-
 निर्णय,' खंड २ रा, "धर्मोत्तर" (टीप क्र. ३), पृ. १८०.

१४. 'आशुः शिशानः०'—ऋ. १०-१०३-१/१३; साम. १८४९ ते १८५९ व
 १८६१-१८६२; अथर्व० १९-१३-२/११; वा. य. १७-३३; तै. सं. ४-६-४-१;
 नि. १-१५; सात. ऋ., पृ. ७२०-२१; साम., पृ. १९७-८; अथर्व., पृ. ३६७.

१५. 'स्वस्त्ययना०'—ऋ. ४-३-७, परि. ७-१/२; सात. ऋ., पृ. ७७२-७३,
 अथर्व० १-२७-१/४; सात. अथर्व ११-[चार ऋचा].

१६. श्लोक क्र. ४४ ते ४८ = श्लोक क्र. १ ते ५, १९ वा अध्याय, 'पुरंधरशांति',
 दुसरा खंड, "धर्मोत्तर" (टीप क्र. २), पृ. १८०.

वेष्मद्वारमृदा राक्षः कटिशौचं विधियते ।
 गजस्थानासथैवोरु गोस्थानाज्जानुनी तथा ॥ ५४ ॥
 भ्रूस्थानासथा जंघे राजा संशोघयेद्बुधः ।
 रथचक्रोद्धृतमृदा तथैव चरणद्वयम् ॥ ५५ ॥
 मृत्स्नातः स्वपनीयः स्यात्पंचगव्यजलेन तु ।
 ततो भद्रासनगतं मुत्थामात्यचतुष्टयम् ॥ ५६ ॥
 वर्णप्रधानं भूपालमभिषिच्यथाविधि ।
 पूर्वतो हेमकुंभेन घृतपूर्णेन वाडवः ॥ ५७ ॥

वाडवो ब्राह्मणः

दक्षिणो क्षीरपूर्णेन रौप्यकुंभेन वाडजः [क्षत्रियः] ।
 दध्ना च ताम्रकुंभेन वैश्यः पश्चिमतो द्विजः ॥ ५८ ॥
 माहेयेन जलेनोदकशूद्रामात्योऽभिषेचयेत् ।
 ततोऽभिषेकं नृपतेर्बह्वचप्रवरो द्विजः ॥ ५९ ॥
 कुर्वीत मधुना राम च्छंदोगश्च कुशोदकैः ।
 संपातवंतं कलशं तथा नुत्वा पुरोहितः ॥ ६० ॥
 विधाय बन्धिरक्षां तु सदस्ये तु यथाविधि ।
 राजसूयाभिषेके तु ये मंत्राः परिकीर्तिताः ॥ ६१ ॥

अनुक्त समुच्चयार्थिश्चकारः । आजि धावनसोनशौयाख्यानविदेवनादीनां संग्रहः

तैस्तु दद्यान्महाभागो ब्राह्मणानां स्वनेन तु ।
 ततः पुरोहितो गच्छेद्वेदिमूलं तदैव तु ॥ ६२ ॥
 विभूषितं तु राजानं सर्वतोभद्र आसने ।
 शतछिद्रेण पात्रेण सौवर्णेन यथाविधि ॥ ६३ ॥
 अभिषिचती धर्मज्ञः [यजुर] सम्यग्वेद विशारदः ।
 या औषधीरौषधीभिः^{१०} सर्वाभिः सुसमाहितः ॥ ६४ ॥
 रथे [अक्षेति] तिष्ठेति^{११} गंधैश्च अब्रह्मन्ब्राह्मणेति^{१२} च ।
 वीजैः पुष्पैः तथा स्नानं रामपुष्पवतीति^{१३} च ॥ ६५ ॥

१७. 'या औषधि०'— ऋ. १०-९७-१, १८, १९; यजु. १२-९३/९७; सात. ऋ., पृ. ७१४-५; यजु., पृ. ५६.

१८. 'रथे (अक्षेति) तिष्ठेति०'—ऋ. ६-७५-६; यजु. २९-४३; सात. ऋ., पृ. ३९१; यजु., पृ. १४१; तै. सं. ४-६-६-२; नि. ९-१६—एक ऋचा.

१९. 'आब्रह्मन्ब्राह्मणो०'—यजु. २२-२२, सात. यजु. पृ. ११४; एक ऋचा.

२०. 'पुष्पवति०'—ऋ. १०-९७-३; अथर्व. ८-७-२७; सात. ऋ., पृ. ७१४, अथर्व., पृ. १८८; वा. य. १२-७७; तै. सं. ४-२-६-१—एक ऋचा.

तेनैव चाभिमन्त्रेण फलैस्तमभिषेचयेत् ।
 आशुः शिशानं^{२१} इत्येव सर्वमन्त्रैश्च भार्गव ॥ ६६ ॥
 ये देवाः पुरस्सदेति^{२२} कुशावैर्परिमार्जयेत् ।
 [ऋग्वेदक्रतुतो राक्षो रोचनाया यथाविधि ॥]
 ऋग्वेदावितथा राक्षो चन्दनेन यथाविधि ॥ ६७ ॥
 मूर्धानं च तथा कण्ठं गंधहारेति^{२३} संस्पृशेत् ।
 ततो ब्राह्मणमुत्था[श्च] क्षत्रियश्च विशस्तथा ॥ ६८ ॥
 शूद्राश्चावरमुत्थाश्च नानातीर्थसमुद्भवैः ।
 नादेयैः सारसैः कौपैर्नानाकलशसंस्थितैः ॥ ६९ ॥
 चतुस्सागरजैर्लाभादलाभाद्विजकल्पकैः ।
 गंगायमुनयोश्चैव निर्झरैश्च तथोद्भिदैः ॥ ७० ॥
 छत्रपाणिर्भवेत्कश्चित्केचिन्नामरपाणयः ।
 अमात्यमुत्थास्तत्कालं केचिद्वैत्रधरास्तथा ॥ ७१ ॥
 शंखभेरीनिनादेन बन्दीनानि स्वनेन च ।
 गीतवादित्रघोषेण द्विजकोलाहलेन च ॥ ७२ ॥
 राजानमभिषिच्युः समेत्य सहिताः जनाः ।
 सर्वलोकाभिषिक्तस्य संमिश्रजलसंश्रुतम् ॥ ७३ ॥
 सर्वौषधियुतं पुष्पं सर्वं गव्ययुतं तथा ।
 रत्नबीजसमायुक्तं चन्दनैः कुसुमैस्तथा ॥ ७४ ॥
 पूजितं सितवस्त्रेण चोदते ग्रीवमेव च ।
 श्वेतवस्त्राभ्रपत्रैश्च संवीतं शुचिभूषितम् ॥ ७५ ॥
 क्षीरवृक्षलताछत्रं सुदण्डं काञ्चनं नवम् ।
 आदाय कलशं राजा स्वयं सांवत्सरस्तदा ॥ ७६ ॥
 मन्त्रावसाने स्तपनं कुर्याद्भृगुकुलोद्भवः ।
 ततः पश्येन्मुखं राजा दर्पणे चाथ सर्पिषि ॥ ७७ ॥
 सोष्णीषः सितवस्त्रैश्च मंगलालम्भनं चरेत् ।
 ततः संपूजयेद्विष्णुं ब्रह्माणं शंकरं तथा ॥ ७८ ॥
 लोकपालान्ब्रह्मांश्चैव नक्षत्राणि च भार्गव ।
 ततः स्वपूजां कुर्वीत शयनीयं ततो ब्रजेत् ॥ ७९ ॥
 व्याघ्रचर्मोत्तरं रम्यं सितवस्त्रोत्तरच्छदम् ।
 पुरोधो मधुपर्केण तत्रस्थं तं समर्चयेत् ॥ ८० ॥

२१. 'ये देवाः पुरस्सत०'—यजु, ९-३६; सात. यजु., पृ. ३८; श्रौतसूत्र
 १८-९-११-एक ऋचा.

राजा चैवार्चयेत्तत्र सांवत्सरपुरोहितौ ।
 मधुपर्केण धर्मज्ञस्ततस्तस्य सदैव हि ॥ ८१ ॥
 पट्टबंधं प्रकुर्वीत [मुकुटस्य च बंधनम् ।
 ततः स बद्धमुकुटः काले पूर्वं मयेरितम् ॥ ८२ ॥
 परार्ध्यास्तरणोपेते पंचचर्मोत्तरच्छेदे ।
 ध्रुवा द्यौः^{२२} इति मंत्रेण] सोपवेश्य पुरोधसा ॥ ८३ ॥
 वृषस्य वृषदंशस्य द्वीपिनश्च भृगूत्तम ।
 तेषामुपरि सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परम् ॥ ८४ ॥
 तत्रोपविष्टस्य तदा प्रतिहारः प्रदर्शयेत् ।
 अमात्यांश्च तथा पौराज्ञेगमांश्च पणस्तदा ॥ ८५ ॥
 तथा प्रकृतयश्चान्या यथावदनुपूर्वशः ।
 ततोऽप्रहारस्त्रेश्च तुरंगकनकोत्तमैः ॥ ८६ ॥
 गोजाविग्रहदानैश्च सांवत्सरपुरोहितौ ।
 पूजयित्वा ततः पश्चात्पूजयेद्ब्राह्मणोऽन्यम् ॥ ८७ ॥
 अनेनैव विधानेन येन राजाभिषेचितः ।
 ततस्सदस्यान्संपूज्य सांवत्सरपुरोधसः ॥ ८८ ॥
 ततो ब्राह्मणमुत्थानां पूजनं तु समाचरेत् ।
 गोवत्सतिलरूप्यान्नफलकांचनगोरसैः ॥ ८९ ॥
 मोदकैः श्वेतपुष्पैश्च महादानैश्च सुव्रत ।
 मंगलालंभनं कृत्वा गृहीत्वा सशरं धनुः ॥ ९० ॥
 वह्निं प्रदक्षिणं कृत्वा प्रणिपत्य तथा गुरुन् ।
 पृष्ठतो वृषमालभ्य गां सवत्सां च पार्थिव ॥ ९१ ॥
 पूजयित्वा च तुरंगं मंत्रितं चाभिषेचितम् ।
 तत्रारुह्य ततो दानं पूजयेच्चाभिषेचितम् ॥ ९२ ॥
 मंत्रितं दक्षिणे कर्णे स्वयं दैवविदा ततः ।
 आरुह्य राजमार्गेण स्वपुरं च ततो भ्रमेत् ॥ ९३ ॥
 मुख्यामात्यैश्च सामंतैः सांवत्सरपुरोहितैः ।
 सहितः कुंजराकूटैरभिगच्छेच्च देवताः ॥ ९४ ॥

२२. 'ध्रुवा द्यौः'—ऋ. १०-१७३-४; सात. ऋ. पु. ७६.१-

तासां संपूजनं कृत्वा नगरे या निवेशिता ।
 प्रविशेत गृहं राजा प्रहृष्टनखाहनः ॥ ९५ ॥
 दानमानादिसत्कारैः शृङ्गीयात्प्रकृतीस्ततः ॥ ९६

[उपजाति]

संपूजितास्तास्तु विसर्जयित्वा
 स्वके गृहे स्यान्मुदितो महात्मा ।

विधानमतत्समवाप्य राजा

कुंत्स्नां च धार्त्रीं वशगां निदध्यात् ॥ ९७ ॥^{२३}

अत्र च आथर्वणोक्तप्रधानमात्रग्रहणेऽपि ऐंद्रीशां [त्या] दौ अग्निप्रतिष्ठापनास्विष्ट-
 कृतादिपूर्वोत्तरांगानि स्वशाखीयान्येव काम्यकर्मणां इव । प्रधानमात्रग्रहणेन
 विधिश्चारितार्थात् । किंचिदाथर्वणपरिशिष्टे^{२४} अयेंद्रीशांतिं व्याख्यास्यामः इत्यु-
 पक्रम्य विनायकस्नपनइशानबलिग्रहणक्षत्रयागनैऋतबलीनुक्त्वा ऐन्द्रीशांतिरुक्त्वा ।
 तेनाधिकाराख्यप्रकारेण विनायकस्नापनादीनामैंद्रीशांत्यंगत्वमनगम्यते । अतः कार्या-
 पौरंदरीशांतिरिति विष्णुधर्मे । सा पौरंदरीशांतिग्रहणं विनायकशांतिं कृत्वा ऐंद्रीशांतिः
 कार्येत्याथर्वणसूत्रे तु^{२५} याश्वल्क्यस्मृतिविहितविनायकशांतिरभिषेकांगत्वांगत्वेन
 विधीयते । तेन विनायकशांतिविनायकस्नपनयोः समुच्चयो युक्तः केचित्तु कार्या
 पौरंदरीशांतिरितिनृत्यमेव प्रधानमात्रग्रहणेन विनायकस्नपनादिते छांति । तत्सांग
 ऐंद्रीशांतिविधानाच्चित्यं । एतत्सर्वं प्रयोग उक्तः ।

२३. श्लोक क्र. ४८ ते ९७=श्लोक १ ते ४७, अध्याय एकविंशति, ' राजाभिषेक-
 विधिः, ' खंड दुसरा, " विष्णुधर्मोत्तर " (टीप ३), पृ. १८०.

२४. 'The Parisisthas of the Atharvaveda', edited by George Malivelee
 Boling and Julius von Negelim, Vol. I, Pts. I-III, Leipzig, 1909.

२५. श्रीमद्योगीश्वर महर्षि याश्वल्क्यप्रणीता 'याश्वल्क्यस्मृति', १५ वी आहृति,
 निर्णयसागर प्रेस, मुंबई, १९४९. पृ. ९७-१२४.

प्रथमेऽहनि

[ज्येष्ठ शु. ६ शनिवार शके १५९६ : ३० मे १६७४]

काले राजा देशकालौ संकीर्त्य । मम प्रजापरिपालनाधिकारिसिद्धिद्वारा
परमेश्वरप्रीत्यर्थं साम्राज्यादिफलप्राप्त्यर्थं गणेशपूजनं तदंगत्वेन ब्राह्मणैः पुण्याहवाचनं
मातृकावसोद्वारापूजनं नांदीश्राद्धं पुरोहितवरणादिकं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य ।

[अनुष्ठुभ]

हे हेरंब त्वमे होहि अंबिकात्र्यंबकात्मजम् ।

सिद्धिरिद्धियुतत्र्यक्ष सर्वलोकपितः प्रभो ॥ ९८ ॥

नागास्य नागहार त्वं गणनाथ चतुर्भुज ।

भूषणैः स्वायुधैर्दिव्यैः पाशांकुशपरस्वधैः ॥ ९९ ॥

आवाहयामि पूजार्थं रक्षार्थं च मम क्रतोः ।

इहागच्छ गृहाण त्वं पूजां रक्ष च मे क्रतुः ॥ १०० ॥

इत्यावाह्य षोडशोपचारैर्गंधादिपंचोपचारैर्वा संपूज्य पुष्पफलयुतमर्घ्यमादाय ।

रक्ष रक्ष गणाध्यक्ष मम त्रैलोक्यनायक ।

भक्तानामभयं कर्ता आता भव भवार्णवात् ॥ १०१ ॥

है मातरकृपासिंधो बाष्पमातुराग्रजप्रभो ।

वरद त्वं वरं देहि वाञ्छितं वाञ्छितार्थद ॥ १०२ ॥

गृहाणार्घ्यमिदं देव सर्वदेव नमस्कृत ।

अनेन फलदानेन फलदो भव मे प्रभो ॥ १०३ ॥

इत्यर्घ्यं दत्वा प्रार्थयेत् ।

[वसंततिलका]

विश्वेश्वराय वरदाय सुराधिपाय

लंबोदराय सकलाय जगद्धिताय ।

नागाननाय सितसर्पविभूषणाय

गौरीसुताय गणनाथ नमो नमस्ते ॥ १०४ ॥

भक्तार्तनाशनपराय गणेश्वराय

सर्वेश्वराय शुभदाय सुरेश्वराय ।

विद्याधराय विकटाय च वामनाय

भक्तप्रसन्नवरदाय नमो नमस्ते ॥ १०५ ॥

[अनुष्टुभ]

[नमस्ते] ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः ।

नमस्ते रुद्ररूपाय करिरूपाय ते नमः ॥ १०६ ॥

वक्रतुण्ड [महाकाय सूर्यकोटिसमप्रभ] ।

निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ १०७ ॥

ततो दक्षिणोत्तरयोः कलशौ संस्थाप्य गंधदूर्वापल्लवहेमरत्नानि प्रक्षिप्य तन्मुखयोः
पूर्णपात्रे संस्थाप्य ।

पाशहस्तं च वरुणं अर्णव संप्रतिमीश्वरम् ।

आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ १०८ ॥

इति वरुणमावाह्य पूजयित्वा कलशस्य मुखे विष्णुरिति^{२६} मंत्रैः । मातृदेवो भव ।
पितृदेवो भव । आचार्यदेवो भव ॥ इति कलशं संप्रार्थ्य । ततः अवनिर्कृतजानु-
मंडलः कमलमुकुलसदृशमंजलिं शिरस्याध्याय दक्षिणेन पाणिना सुवर्णपूर्णकलशं
धारयित्वा आशिषः^{२७} प्रार्थयन्ते ।

एताः सत्या आशिषः संतु । दीर्घा नागा नद्यो गिरयस्त्रीणि
विष्णुपदानि च तेनायुः प्रमाणेन पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु । शिवा
आपः संतु । सौमनस्यमस्तु । अक्षतं चारिष्टं चास्तु । गंधाः
पांतु । सुमांगल्यं चास्तु । अक्षताः पांतु । आयुष्यमस्तु । पुष्पाणि
पांतु । सौश्रियमस्तु । तांबूलानि पांतु । ऐश्वर्यमस्तु । दक्षिणाः
पांतु । बहुदेयं चास्तु ॥^{२७}

२६. (१) 'कलशस्य मुखे०,' (२) 'कुक्षौ तु सागरा०,' (३) 'अंगैश्च
सहिता०,' (४) 'आयांतु देवपूजार्थ०,' (५) 'गंगे च यमुने०,' —पांच ऋचा
एकंदर; ऋ. ब्रह्मकर्म, पृ. १७.

२७. 'एताः सत्या'—आश्वलायन सूत्राणि २-४-१३, Bloom.

इति विप्रान् प्रार्थ्य संपूज्य । भवद्भिरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाचयिष्ये^{२८} । वाच्यता-
मित्युक्तः ।

मा विघ्ने मा च मे पापं मा संतु परिपंथिनः

सौम्या भवंतु सुखिनः सर्वलोकाः सुखावहाः ॥ १०९ ॥

इत्युक्ता विप्रास्तुक्ता वक्ष्यमाणश्लोकाः पठेयुः ।

करोतु स्वस्ति मे ब्रह्मा स्वस्ति चापि द्विजातयः ।

सरीसृपाश्च ते श्रेष्ठास्तेभ्यस्ते स्वस्ति सर्वदा ॥ ११० ॥

ययातिनहुषश्चैव धुंधुमारो भगीरथः ।

तुभ्यं राजर्षये सर्वे स्वस्ति कुर्वंतु नित्यशः ॥ १११ ॥

स्वाहा स्वधा शची चैव लक्ष्मीश्चैव अरुंधती ।

[ ] कुरुतां स्वस्ति ते सदा ॥ ११२ ॥

असितो देवलो व्यासः विश्वामित्रांगिरास्तथा ।

वसिष्ठः कश्यपश्चैव स्वस्ति कुर्वंतु ते सदा ॥ ११३ ॥

धातार्यमा च लोकेशा दिशश्च सदिगीश्वरा ।

तुभ्यं स्वस्ति प्रयच्छंतु कार्तिकेयश्च षण्मुखः ॥ ११४ ॥

बिषस्वान् भगवान् स्वस्ति करोतु तव सर्वदा ।

दिग्गजाश्चैव चत्वारः क्षितिश्च गगनं ग्रहाः ॥ ११५ ॥

शेषश्च पन्नगश्रेष्ठः स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छतु ।

स्वस्तिस्तेऽस्तु द्विपादेभ्यः चतुष्पादेभ्य एव च ॥ ११६ ॥

स्वस्त्यस्त्वपादकेभ्यश्च सर्वेभ्यः स्वस्ति ते सदा ॥ ११७ ॥

ततः कर्ताः मनः समाधीयतां । समाहितमनसः स्मः । प्रसीदंतु भवतः । प्रसन्नाः
स्मः । ततः कर्ता वक्ष्यमाणमंत्रैः जलं पात्रे दद्यात् ।

२८. “ ॐ । (१) ‘ भद्रं कर्णेभिः ० ’-ऋ. १-८९-८, सात. ऋ. पृ. ६१;
साम. १८७४-सात. साम. पृ. १९९; वा. य. २५-२१; तै. आ. १-१-१;
(२) ‘ द्रविणोदा० ’-ऋ. १-९६-८; सात. ऋ. पृ. ६८; (३) ‘ सविता
पश्चा० ’-ऋ. १०-३६-१४, सात. ऋ. पृ. ६५७; (४) ‘ नवो नवो भवति० ’-
ऋ. १०-८५-१९, सात. ऋ. पृ. ६९७; अथर्व, ७-८१-२, १४-१-२४, सात.
अथर्व. पृ. १६७ व ३०६; तै. स. २-३-५-३; ४-१४-१; नि. ११-६; (५)
‘ उच्चा दिवि० ’-ऋ. १०-१०७-२; सात. ऋ. पृ. ७२४; (६) ‘ आप उ दतु
जीवसे दीर्घायुत्वाय वर्चसे । (७) ‘ यस्त्वा हृदा० ’ आणि ‘ यस्मै त्वं ’-ऋ.
५-४-१०/११, सात. ऋ. पृ. २८२-३; तै. सं. १-४-४६-१; (८) ‘ संत्वा
सिंचामि प्रजामायुर्धनं च । =एकूण ऋच्या आठ.

शांतिरस्तु । पुष्टिरस्तु । तुष्टिरस्तु । वृद्धिरस्तु । अविज्जमस्तु ।
 आयुष्यमस्तु । आरोग्यमस्तु । शिवं कर्मास्तु । कर्मसमृद्धिरस्तु ।
 शास्त्रसमृद्धिरस्तु । पुत्रसमृद्धिरस्तु । इष्टसंपदस्तु । अनिष्टनिरसन-
 मस्तु । यत्पापं तत्प्रतिहतमस्तु । यच्छ्रेयस्तदस्तु । उत्तरे कर्मण्य-
 विज्जमस्तु । उत्तरोत्तराः क्रियाः शुभाः शोभनाः संपद्यतां ।
 तिथिकरणमुद्घर्तनक्षत्रसंपदस्तु । तिथिकरणमुद्घर्तनक्षत्रप्रहल्लगाधि-
 देवताः प्रीयतां । तिथिकरणे मुद्घर्ते नक्षत्रे सप्रह्ने सदैवते प्रीयेतां ।
 दुर्गापांचाल्यौ प्रीयेतां । अग्निपुरोगाविश्वेदेवाः प्रीयतां । इंद्रपुरोगा
 मरुद्गणाः प्रीयतां । विष्णुपुरोगाः सर्वे देवाः प्रीयतां । ब्रह्मपुरोगाः
 सर्वे वेदाः प्रीयतां । वसिष्ठपुरोगा ऋषिगणाः प्रीयतां । अकंधती-
 पुरोगा एकपत्न्यः प्रीयतां । ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च प्रीयतां । श्रीसर-
 स्वत्यौ प्रीयेतां । श्रद्धा मेधे प्रीयेतां । भगवती कात्यायनी प्रीयतां ।
 भगवती माहेश्वरी प्रीयतां । भगवती पुष्टिकरी प्रीयतां । भगवती
 तुष्टिकरी प्रीयतां । भगवती वृद्धिकरी प्रीयतां । भगवती शुद्धिकरी
 प्रीयतां । भगवतौ विज्जविनायकौ प्रीयेतां । भगवान् स्वामी
 महासेनः सपत्नीकः ससुतः सर्वस्थानगतः प्रीयतां । हरिहरहरिण्य-
 गर्भाः प्रीयतां । हता ब्रह्मद्विषः । हताः परिपंथिनः । हता अश्व-
 कर्मणो विज्जकर्तारः । शत्रवः पराभवं यांतु । शाम्यंतु घोराणी ।
 शाम्यंतु पापानि । शाम्यंत्वीतयः । शुभानि वर्धतां । शिवा आपः
 संतु । शिवा ऋतवः संतु । शिवा अग्नयः संतु । शिवा ओषधयः
 संतु । शिवा आहुतयः संतु । शिवा वनस्पतयः संतु । अहोरात्रे
 शिवे स्यातां ॥

निकामे निकामेनः पर्जन्यो वर्षतु । फलिन्यो न ओषधयः पच्यतां ।
 योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥^{२९}

शुक्रांगारकबुधबृहस्पतिशनैश्चरराहुकेतुसोमसहिता आदित्य-
 पुरोगाः सर्वे प्रह्वाः प्रीयतां । भगवान्भारायणः प्रीयतां ।
 भगवान्पर्जन्यः प्रीयतां । भगवान्स्वामी महासेनः प्रीयताम् ॥

२९. 'निकामे निकामेन०'—वा. य. २२-२३; तै. सं. ७-५-१८-१;
 तै. ब्रा. ३८-१३-३—एक ऋचा.

पुण्याहकालान्वाचयिष्ये । वाच्यतां उद्गातेव शकुने०,^{३०} यत्पुण्यं नक्षत्रं^{३१} । पुनानः सोमेति^{३२} सामब्राह्मणाः पठेयुः । ततो यजमानः ।

ब्राह्मं पुण्यं महर्ष्यं सृष्ट्युत्पादनकारकम् ।

देववृक्षोद्भवं नित्यं तत्पुण्याहं ब्रुवंतु नः ॥ ११८ ॥

ब्राह्मणा मम गृहे अस्य कर्मणः पुण्याहं भवंतो ब्रुवंतु त्रिवंदेत् पुण्याहं इत्युत्तरं । स्वस्तिरिद्धि प्रपथे^{३३} ऋक् । अष्टौ देवा^{३४} यजुः । त्रातारमिद्रमिति^{३५} साम ब्राह्मणाः प्रति ।

स्वस्तिर्योच्चाविना शाख्या पुण्यकल्याणवृद्धिदा ।

विनायकप्रिया नित्यं तां तां स्वस्तिं ब्रुवंतु नः ॥ ११९ ॥

ब्राह्मणा इत्यादि स्वस्ति भवंतो ब्रुवंत्विति त्रिः । ॐ आयुष्मते स्वस्ति । ऋध्याम स्तोमं^{३६} । ऋध्यास्महं^{३७} यजुः । कयानश्चित्रेति^{३८} साम ।

३०. 'उद्गातेव शकुने०'—ऋ. २-४३-२; सात. ऋ. पृ. १८४, ऋचा १.

३१. 'यत्पुण्यं नक्षत्रं' । तद्वद् कुर्वीतोपन्युषं । यदा वै सूर्य उदेति अथ नक्षत्रं नैति । यावति तत्र सूर्योऽगच्छेत् । यत्र जघन्यं पश्येत् । तावति कुर्वीत यत्कारीस्यात् । पुण्याह एव कुरुते । तानि वा एतानि यम नक्षत्राणि । यान्येव देवनक्षत्राणि । तेषु कुर्वीत यत्कारीस्यात् । पुण्याह एव कुरुते ॥

३२. 'पुनानः सोम०'—ऋ. ९-१०७-६; साम. ५११, ५१९, ६७५—सात. ऋ. पृ. ६२०; सात. साम. पृ. ५७ व ७५—पांच ऋचा.

३३. 'स्वस्तिरिद्धि०'—ऋ. १०-६३-१६, सात. ऋ. पृ. ६७९; नि. ११-४६—एक ऋचा.

३४. 'अष्टौ देवा वसवः सोम्यासः । चतस्रो देवीरजराः श्रविष्ठाः । ते यशं पातु रजसः परस्तात् । संवत्सरीणममृतं स्वस्ति ॥ तै. ब्रा. ३-१-२-६.

३५. 'त्रातारमिद्र०'—साम. ३३३, सात. साम. पृ. ३७; ऋ. ६-४७-११, सात. ऋ. पृ. ३६९—एक ऋचा.

३६. 'ऋध्याम स्तोमं०'—ऋ. १०-१०६-११, सात. ऋ. पृ. ७२३—एक ऋचा.

३७. 'ऋद्ध्यास्म हव्यैर्नमसोपसद्य । मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु । अनु-राधान्हविषा वर्धयंतः । शतं जीवेम शरदः सवीराः । त्रीणि त्रीणि वै देवानामृद्धानि । त्रीणिच्छंदांसि त्रीणि सवनानि । त्रयं इमे लोकाः । ऋद्ध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रतितिष्ठति ॥'—तै. ब्रा. ३-१-२-१.

३८. 'कया नश्चित्र०'—साम. १६९ वा ६८२; ऋ. ४-३१-१; अथर्व २०-१२४-१; वा. य. २७/३९; ३६/४; तै. सं. ४-२-११-२; तै. आ. ४-४२-२; सात. ऋ. पृ. २५९; साम. पृ. २० वा ७६; अथर्व पृ. ४४४—ऋचा १.

सागरस्थ तु या ऋद्धिर्महालक्ष्म्यादिभिः कृता ।

संपूर्णा चैव ऐन्द्रेया यां तां ऋद्धिं ब्रुवन्तु नः ॥ १२० ॥

ब्राह्मणा इत्यादि ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु । ऋध्यतां ॥ अपाः सोमेति^{३९} ऋक् । त्वष्टा नक्षत्रमिति^{४०} यजुः । अग्निर्ज्योतिरिति^{४१} सामब्राह्मणाः । प्रति ।

पृथिव्यां उद्धृता यांतु यत्कल्याणं पुरा कृतम् ।

ऋषिभिः सिद्धगंधर्वैः तत्कल्याणं ब्रुवन्तु नः ॥ १२१ ॥

ब्राह्मणा इत्यादि कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु । कल्याणं ॥ श्रिये जातः^{४२} ऋक् । यस्मिन् ब्रह्मा^{४३} यजुः । तं वो दस्मेति^{४४} सामः ब्राह्मणाः । प्रति ।

क्षीरोदधि समुद्भूता मथ्यमाने महोदधौ ।

विष्णुर्या च प्रिया नित्यं तां श्रियं भो ब्रुवन्तु नः ॥ १२२ ॥

ब्राह्मणा श्रीरस्तु इति भवन्तो ब्रुवन्तु । अस्तु श्रीः । वर्षशतं पूर्णमस्तु । वंशाभिवृद्धि-
रस्तु । प्रजापतिः प्रीयतां । ततो ब्राह्मणाः सुरास्त्वेति पौराणिकमंत्रैर्यजमानमभिषिच्य ।

सुरास्त्वामभिषिचन्तु ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः ।

वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः ॥ १२३ ॥

प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ।

आखण्डलोऽग्निर्भगवान्यमो वै नैऋतिस्तथा ॥ १२४ ॥

वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ।

ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालाः पांतु ते सदा ॥ १२५ ॥

३९. 'अपाः सोम०'—ऋ. ३-५३-६, सात. ऋ. पृ. २२२—ऋचा १.

४०. 'त्वष्टा नक्षत्रम्'—तै. ब्रा. ३-१-१-९, Bloom.

४१. 'अग्निर्ज्योति०'—साम. १८३१, सात. साम. पृ. १९५; यजु. ३-९,
पृ. ८—एक ऋचा.

४२. 'श्रिये जातः०'—ऋ. ९-९४-४, सात. ऋ. पृ. ६०७—एक ऋचा.

४३. 'यस्मिन्ब्रह्माभ्यजयत्सर्वमेतत् । अमुं च लोकमिदमु च सर्वं । तन्नो
नक्षत्रमभिजिद्धिजित्य । श्रियं दधात्वहणीयमानं । अहेबुभ्रिय मंत्र मे गोपाय ।
यमृषयस्त्रयि विदाविदुः । ऋचः सामानियजुषि । साहिश्रीरमृतासतां ॥—तै. ब्रा.
२-४-६-८—एक ऋचा.

४४. 'तं वो दस्ममृ०'—साम. २३६ वा ६८५; ऋ. ८-८८-१; सात.
साम. पृ. २७ वा ७६; ऋ. पृ. ५४५; अथर्व. २०-९-१ वा २०-४९-४; सात.
अथर्व. पृ. ३९५ वा ४४४; वा. य. २६-११.

कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मैधा बुद्धिः भ्रष्टा क्रिया मतिः ।
 बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः तुष्टिश्च कांति मातरः ॥ १२६ ॥
 एतास्त्वामभिषिचंतु देवपत्न्यः समागताः ॥ १२७ ॥
 आदित्यश्चंद्रमा भौमो बुधो जीवः सितार्कजौ ।
 ग्रहास्त्वामभिषिचंतु राहुकेतुश्च तर्पिताः ॥ १२८ ॥
 देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ १२९ ॥
 ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ।
 देवपत्न्यो द्रुमा नागाः दैत्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ १३० ॥
 अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ।
 औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्चये ॥ १३१ ॥^{४५}
 सरिताः सागराः शैलाः तीर्थानि जलदा नदाः ।
 एते त्वामभिषिचंतु सर्वकामार्थं सिद्ध्ये ॥ १३२ ॥

इति अभिषिच्य । करोतु ते स्वस्ति ब्रह्मेत्यादि^{४६} मंत्रैः यजमानस्य नीराजनतिल-
 कभाशिष्यश्च कुर्युः । ततस्तंडुलपूजादौ गौर्यादिषोडशमातृका आवाह्य । पंच सप्त वा
 घृतधाराः कृत्वा वसुधाराद्यै नमः इति पूजयेत् । तत्र मंत्राः ।

हिमाद्रितनयां देवीं वरदां भैरवप्रियाम् ।
 लंबोदरस्य जननीं गौरीमावाहयाम्यहम् ॥ १३३ ॥
 पद्मास्यां पद्मनयनां पद्मनाभिरसिस्थिताम् ।
 जगत्प्रियां पद्मवासां पद्मामावाहयाम्यहम् ॥ १३४ ॥
 दिव्यरूपां विशालाक्षीं शुचिकुंडलधारिणीं ।
 रत्नयुक्ताद्यलंकारां शचीमावाहयाम्यहम् ॥ १३५ ॥
 विश्वस्मिन् भूरिरक्ताब्जे जलनिर्झरसेविताम् ।
 बुद्धिप्रबोधिनीसौम्यां मेधामावाहयाम्यहम् ॥ १३६ ॥
 जगत्सृष्टिकरीं धार्त्रीं देवीं प्रसवमातृको ।
 वेदगर्भा जगन्मायां सावित्रीं स्थापयाम्यहम् ॥ १३७ ॥
 सर्वालक्षधारिणीं देवीं सर्वाभरणभूषिताम् ।
 सर्वदेवनतां ध्येयां विजयां स्थापयाम्यहम् ॥ १३८ ॥
 दैत्यक्षयकरीं देवीं देवानामभयप्रदाम् ।
 त्रैलोक्यवन्दितां देवीं जयामावाहयाम्यहम् ॥ १३९ ॥

४५. श्लोक क्र. १२३, १२४, १२५, १२६, १२७, १२८, १२९, १३०,
 व १३१=अनुक्रमेण श्लोक क्र. ४, ५, ६ (पृ. १८१); १२, १३ (पृ. १८१); ३३,
 (पृ. १८२); १३५, १३६ व १३७ (पृ. १८४), “विष्णुधर्मोत्तर” (टीप ३).

४६. ‘करोतु ते स्वस्ति ब्रह्म०’=मागील श्लोक क्रमांक ११० ते ११७ पद्य.

मयूरवाहिनीं देवीं सङ्गशक्तिधनुर्धराम् ।
 आवाहये देवसेनां तारकासुरवातिनीम् ॥ १४० ॥
 हविर्गृहीत्वा सततं देवेभ्यो यः प्रयच्छति ।
 तां दिव्यरूपां परमां स्वाहामावाहयाम्यहम् ॥ १४१ ॥
 अग्निष्वाता पितृभ्यो या कव्यार्थे या प्रतिष्ठिता ।
 पितॄणां तृप्तिदां देवीं स्वधामावाहयाम्यहम् ॥ १४२ ॥
 विश्वस्मिन् मातृरूपेण स्थितां देवीं वरप्रदां ।
 संस्तुतेषु जगन्मातः शांतामावाहयाम्यहम् ॥ १४३ ॥
 सर्वहर्षकरीं देवीं भक्त्यायामभयप्रदाम् ।
 हर्षोत्फुल्लाक्षकमलां हृष्टिमावाहयाम्यहम् ॥ १४४ ॥
 या पुष्पाति जगत्सर्वं निजदेहसमुद्भवैः ।
 शाकैः रत्नैर्जलैः चैव पुष्टिमावाहयाम्यहम् ॥ १४५ ॥
 नैरैराधितां देवीं सदा संतोषशालिनीम् ।
 प्रसादसुमुखीं देवीं तुष्टिमावाहयाम्यहम् ॥ १४६ ॥
 पत्तने नगरे ग्रामे विपिने पर्वते गृहे ।
 नानाजातिकुलेशानि देवीमावाहयाम्यहम् ॥ १४७ ॥
 समीपे मातृवर्गस्य सर्वविघ्नहरे सदा ।
 त्रैलोक्यपूजितं देवं गणेशं स्थापयाम्यहम् ॥ १४८ ॥

एतेरावाह्य ।

ब्राह्मी माहेश्वरी [चैव] कौमारी वैष्णवी [तथा] ।
 वाराही [च त] थेंद्राणी चामुण्डा [सप्तमातरः] ॥ १४९ ॥

ब्राह्मादिसप्तमातृका आवाह्य संपूज्य । कुब्जादौ सप्तपंचवाससोधारयै नमः इति
 घृतधाराः कृत्वा संपूज्य सां कल्पिकेन विधिना नांदीश्राद्धं कुर्यात् । तद्यथा दूर्वायव-
 फलाद्यात् आपसत्यवसुसंशिका विश्वेदेवाः नांदीमुखाः भूर्भुवः स्वः इदं वः पाद्यं
 स्वाहा नम इयं च वृद्धिः । एवं मातृपितामहीप्रपितामहाः नांदीमुखाः भूर्भुवः स्वः
 इदं वः पाद्यं स्वाहा नम इयं च वृद्धिरिति क्षिपेत् । पितृपितामहप्रपितामहाः
 नांदीमुखाः भूर्भुवः स्वः इदं वः [पाद्यं स्वाहा नम इयं च वृद्धिः] । एवं माता-
 महमातृपितामहमातृप्रपितामहाः पत्नीसहिताः नांदीमुखाः इदं वः पाद्यं दत्त्वा
 आचम्य । ततो दूर्वागंधाक्षतयवानादाय सत्यवसुसंशिकाविश्वेदेवाः नांदीमुखाः स्वः
 इदं वः आसनगंधाद्युपचारकल्पनं स्वाहा नम इयं च वृद्धिः । एवं मातृपितामही-
 प्रपितामहाः पितृपितामहप्रपितामहाः मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहाः
 पत्नीसहिताः नांदीमुखाः भूर्भुवः स्वः आसनगंधाद्युपचारकल्पनं स्वाहा नमः इयं
 च वृद्धिः । ततो दूर्वाक्षतयवानादाय सत्य [वसुसंशिकाविश्वेदेवाः] नांदीमुखाः

युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तामन्नं ग्रामं हिरण्यं वा यथाशक्तिस्वोपस्कारं स्वाहा नमः इयं च वृद्धिः । एवमग्रेऽपि मातामहेभ्यो दत्त्वा गौर्यादिषोडशमातरः ब्राह्मादिसप्तमातरः इदं वः युगा ब्राह्मणेत्यादि दत्त्वा उपास्मै गायना नर^{१०} इति पठित्वा । कृतस्य नांदीश्राद्धस्य प्रतिष्ठा [फल] सिद्ध्यर्थे द्वाक्षामलकनिष्क्रियभूतं द्रव्यं दक्षिणात्वेन स्वाहा नमः इयं च वृद्धिः इति दक्षिणां दत्त्वा प्रजापते न त्व^{११} इति पठित्वा । अनेन नांदीश्राद्धेन नांदीमुखादेवताः प्रीयतां नमः इदं च वृद्धिः इति जलं क्षिपेत् ।

मातापितामहीश्चैव तथैव प्रपितामही ।

पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ १५० ॥

मातामहस्तत्पिता च प्रमातामहकादयः ।

एते भवंतु सुप्रीताः प्रयच्छंतु च मंगलम् ॥ १५१ ॥

इळामग्रे^{१२} इति । घंटादिवाद्यं कुर्यात् । इति नांदीश्राद्धं ॥

अथ पुरोहितवरणं कुर्यात् । फलकुंडलमुद्रिकाखलंकारहस्तकरिष्यमाण राजाभिवेककर्मणि पौरोहित्यं कर्तुं अमुकप्रवरामुकगोत्रममुकशर्माणं राष्ट्रगोपं पौरोहित्येन एभिः वल्लालंकारादिभिः त्वामहं वृणे इति वृणुयात् ।

ॐ । अमोहमस्मि सा त्वं सा त्वमस्य मोहं द्यौरहं पृथिवी त्वं सामाहं ऋक् त्वं तावेह संभवावहै ॥^{१३}

पुराण्यस्मान् महाभयात् । तनुरसि तन्वं मे पाहि शते पठित्वा ।

[इंद्रवज्रा]

धर्मस्य धौम्यो जनकस्य वाम-

देवो वसिष्ठश्च यथा रघूनाम् ।

४७. 'उपास्मै गायना०'—ऋ. ९-११-१/५; साम. ६५१ वा ७६३; सात. ऋ. पृ. ५६५-६, साम. पृ. ७३ वा ८३; वा. य. ३३-६१; तै. ब्रा. १-५-९-७—पांच ऋचा.

४८. 'प्रजापते न०'—ऋ. १०-१२१-१०; अथर्व वा ७-८०-३; सात. ऋ. पृ. ७३५, अथर्व पृ. १६७; वा. य. १०-२० वा २३-६५; तै. सं. १-८-१४-२ वा ३-२-५-६; तै. ब्रा. २-८-१-२ वा ३-५-७-१; नि. १०-४३.

४९. 'इळामग्रे०'—ऋ. ३-१-२३, ३-५-११, ३-६-११, ३-७-११, ३-१५-७, ३-२२-५ वा ३-२३-५; साम. ७६; सात. ऋ. पृ. १८६, १९०, १९१, १९२, १९७, २०० वा २०१; साम. पृ. ९; वा. य. १२-५९; तै. सं. ४-२-४-३.

५०. 'अमोहमस्मि०'—अथर्व १४-२-७१; सात. अथर्व पृ. ३१४; कौव. ७९-१०; ऐ. ब्रा. ८-२७-४—एक ऋचा.

पुरोहितो मे भव विप्रमुख्य

पुरोहितत्वं मम संचिकीर्ण्य ॥ १५२ ॥

इति प्रार्थयेत् । ततः मधुपर्काद्येन अर्घ्यं संपाद्य कोटिमध्यात्तृतीयं भागं यथा भूमि
प्रमाणेन हस्त्यश्वनरयानदिव्याभरणमातपत्रं हिरण्यं क्षितिगोधनधान्यादिकं च गुरुरं
दद्यात् येन स तुष्यतेति । ततः फलाद्यादाय करिष्यमाणराजामिषेकसादस्य कर्मकर्तुं
सादस्यत्वेन त्वामहं वृणे ।

[अनुष्ठुभ]

त्वं नो गुरुः पिता माता प्रभुस्त्वं च परायणम् ।

त्वत्प्रसादाच्च विप्रर्षे सर्वं मे स्यान्मनोगतम् ॥ १५३ ॥

आपद्भिर्मोक्षणार्थाय कुरु यज्ञमतंद्रितः ।

ऋत्विग्भिः सहितैः शुद्धैः संयतैः सुसमाहितैः ॥ १५४ ॥

आचार्येणापि सहितः सादस्यं कुरु सुव्रतः ॥ १५५ ॥

इति सादस्यं वृणुयात् । वृतोस्मि कर्म करिष्यामि इति सादस्यः । ततः आचार्यकर्म-
कर्तुं अमुकप्रवरामुकगोत्रनामानं आचार्यत्वेन त्वामहं वृणे ।

आचार्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां बृहस्पतिः ।

तथा त्वं मम यज्ञेऽस्मिन् आचार्यो भव सुव्रत ॥ १५६ ॥

वृतोस्मि कर्मकरिष्यामि इत्याचार्यः । एवं ब्रह्माणं ब्रूत्वा ततः ऋत्विग्वरणं उक्तद्रव्यैः
पूर्वकुंडे होतृत्वेन त्वामहं वृणे इति वृत्वा ।

अस्य यागस्य निष्पत्तौ भवं संप्रार्थिता मया ।

सुप्रसन्नेन कर्तव्यं यज्ञकर्म यथोदितम् ॥ १५७ ॥

इति प्रार्थयेत् । एवं सर्वत्र आग्नेयकुंडे दक्षिणकुंडे इत्यादि ईशानकुंडपर्यंतं अष्टौ
होतॄन् वृत्वा अष्टौ ब्राह्मणान् अष्टौ जापकांश्च वृणुयात् । ते च पूर्वाम्रियकुंडयो वन्द्याः
दक्षिणनिर्ऋत्यो याजुषा पश्चिमवायव्ये सामगाः उत्तरईशानयो अथर्वणाः । ततो
द्वारपालान् वृणुयात् । उक्तद्रव्यैः अमुकप्रवरामुकगोत्रनामानौ पूर्वद्वारे शातिसूक्त-
पाठार्थं युवामहं वृणे इति युगपत् द्वौ वृत्वा ।

ऋग्वेदः पद्मपत्राक्षो गायनः सोमदैवतः ।

अग्निगोत्रस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मन्त्रे भव ॥ १५८ ॥

५१. 'शातिसूक्तानि०'—ऋ. १-८९-१/१०; ५-५१-११/१५ परि;
७-३५-१/१५ + परि; ८-६१-१३/१८; १०-१०३-१/१३; साम १८६०
(इतर वेदांतील वगैरे समान ऋचा).

इति प्रार्थयेत् । प्रत्येकं वरणं इति केचित् एवं दक्षिणद्वारे यजुर्वेदिनी ।

कातराक्षो यजुर्वेदस्यैष्टुभो विष्णुदैवतः ।

काश्यपेयस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥ १५९ ॥

इति प्रार्थयेत् । एवं पश्चिमद्वारे सामवेदिनी ।

सामवेदस्तु पिङ्गाक्षो जाग्रतः शक्रदैवतः ।

भारद्वाजस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥ १६० ॥

इति प्रार्थयेत् । एवमुत्तरद्वारे अथर्वणौ ।

बृहज्जेत्रो अथर्वेदो नुष्टुभो रुद्रदैवतः ।

वैशंपायन विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥ १६१ ॥

इति प्रार्थयेत् । ततः आचारात् उपद्रष्टारं वृणुयात् । ततः सर्वान् प्रत्येकं मधु-
पर्केणार्चयेत् । स च पूज्यशाखया पूजकशाखया वा । ततः ऋग्वेदिनां एकविंशति-
कुशपत्रसूत्रवेष्टितं विष्टरमादाय । प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा यजमानो विष्टरो ३
प्रतिगृह्यतामिति ब्रूयात् उक्तोऽर्चस्तं प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्य । अहं वर्षं सजातानां
विद्युतामिव सूर्यः । इदं तमाघितिष्ठामि यो भाकश्चमिदा सति ॥ इति तस्मिन्नुदगग्रे
उपविश्य । एवं यजमानेन पाद्यं ३ प्रतिगृह्यतामित्युक्ते प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्य
पादप्रक्षालनं कारयेत् । 'अस्मिन् राष्ट्रे'^{१२} इत्यादि मंत्रान्पठेत् । पादप्रक्षालनानंतरं
स्वयमाचामेत् । एवं अर्घ्यं प्रतिगृह्यतामित्युक्ते प्रतिगृह्य । तज्जलं स्वां जलौ क्षिपेत् ।
एवमाचमनीयं । प्रतिगृह्य तदेकदेशं [ॐ] अमृतोपस्तरणमसीत्याचामेत् । ततः
कांस्यविहितं मधुपर्को ३ प्रतिगृह्यतामित्युक्ते । [ॐ] मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे
इति तं वीक्ष्य ।

[ॐ] देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ता-
भ्याम् । प्रतिगृह्णामि ॥

इत्यंजलिना प्रतिगृह्य सव्ये पाणौ कृत्वा मधुवाता ऋतायते मधु^{१३} इति ऋचेनालोढ्य
पूर्वादि दिक्षु ।

५२. 'अस्मिन् राष्ट्रे०'—ऐ. ब्रा. ८-२७-७१ प्रथम खंड; यजु संहिता
१-१०, सात. यजु पृ. २.

५३. 'मधुवाता ऋतायते०'—ऋ. १-९०-६/८, सात. ऋ. पृ. ६२, वा.
य. १३-२७-९; तै. सं. ४-२-९-३; तै. आ. १०-१०-२; श. ब्रा.
१४-९-३-११/१३—तीन ऋचा.

[ॐ] वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसा भक्षयंतु । [ॐ] रुद्रास्त्वा
त्रैष्टुभेन छन्दसा भक्षयंतु । [ॐ] आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा
भक्षयंतु । [ॐ] विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसा भक्षयंतु ।^{१४}

इति तैः क्षिप्रा ॥ भूतेभ्यस्त्वैति त्रिरुर्ध्वं क्षिपेत् । ततो मधुपर्ककदेशं ।

विराजो दोहोसीति प्राश्य लौकिकोदकेनाचम्य । विराजो
दोहमशीय इति द्वितीयं प्राश्य लौकिकोदकेनाचम्य ।^{१५} मयि
दोहः पद्यायै विराजः इति तृतीयं प्राश्य लौकिकोदकेनाचम्य ।

आचमनीयै [कदेशं] ।

अमृतापिधानमसीत्याचम्य पुनर्लौकिकोदकेनाचम्य । सत्यं यशः
श्रीर्मयि श्रीः श्रयतामित्याचमनीयेनाचम्य । लौकिकोदकेन
पुनराचमेत् ।^{१६}

ततो गंधादिनाभ्यर्च्य गोगोरीरिति प्रतिगृह्यतामित्यर्च्यको ब्रूयात् । ततोऽभ्यं
मातारुद्राणांभिति^{१७} पठित्वा ॐ उत्सृजतेती ब्रूयात् इति ॥

अथ अजुर्वेदिना अर्चकेन विष्टरमादाय कूर्च इत्युक्त अर्चं तं प्रतिगृह्य ।

राष्ट्रभृदस्याचार्यासन्दी मा त्वद्योषम् ।

तस्मिन्नुपविशति आपः पाद्या इत्युक्ते ।^{१८}

आपः पादावनेजनीद्विषन्तं निर्हंतु मे । अस्मिन्कुले ब्रह्मवर्च-
स्यसानि ।^{१९}

पाद्यमवेक्ष्य प्रक्षालयितारं उपसृश्य ।

मयि महो मयि यशो मयीन्द्रियं वीर्यम् ।^{२०}

आत्मानं अपउपसृश्य । अर्हणीया आप इत्युक्ते ।

१४. 'वसवस्त्वा०'—अश्वला. सूत्र-१-२४-१५.

१५. 'विराजो दोहो०'—आपस्त. सू. २-९-१३; अश्वला. सू. १-२४-२०.

१६. 'अमृतापिधान०'—तै. आ. १०-३५-१.

१७. 'मातारुद्राणां०'—ऋ. ८-१०१-१५; यजुस. १३-२७/२९;
सात. ऋ. पृ. ५५७, यजुस. पृ. ६०; तै. आ. ६-१२-१—एक ऋचा.

१८. 'राष्ट्रभृद०'—आपस्त. सू. २-४-१२, २-९-७.

१९. 'आपः पादावने०'—कौ. सू. ९०-११.

२०. 'मयि महो०'—गोप. ब्रा. १-५-१५; १-५-१७.

आ मा गन् यशसा वर्चसा संसृज पयसा तेजसा च । तं मा प्रियं
प्रजानां कुर्वधिपतिं पशूनाम् ।^{६१}

इत्युक्ता ।

विराजो दोहोसि विराजो दोहमशीय मम पथाय विराज ।^{६२}

अंजला वा नीयमाने ।

समुद्रं वः प्र हिणोमि स्वां योनिमपिगच्छत । अच्छिद्रः प्रजया
भूयासं मा परासेचि मत्पय ।^{६३}

इत्याभिमंत्रयेत् । अर्चको दधिमधुकांस्याभ्यां च प्रतिगृह्य मधुपर्क इति वदेत्
ततोर्च्य ।

अय्यै विद्यायै यशोसि यशसो यशोसि ब्रह्मणो दीप्तिरसि । तं
मा प्रियं [प्रजानां कुर्वधिपतिं] पशूनाम् । आ मा गन् यशसा
[वर्चसा संसृज पयसा तेजसा च । तं मा प्रियं प्रजानां
कुर्वधिपतिं पशूनाम्] ।

इति अभिमंत्र्य ।

अमृतोपस्तरणमासि ।

इत्याचम्य ।

यन्मधुनो मध्वयं परममन्नाद्यं वीर्यम् । तेनाहं मधुनो मध्व्येन
परमेणाभ्राद्येन वीर्येण परमोऽभ्रादो मध्व्योऽसानि ।^{६४}

इति सकृन्मंत्रेण द्विस्तूर्णीं प्राश्य ।

अमृतापिधानमासि ।

इत्याचम्य गंधवल्गादिभिरभ्यर्च्य गौरित्युक्ते अर्च्य ।

यज्ञो वर्धतां यज्ञस्य वृद्धिं मनु वर्धाऽपचितिरस्यापचितिं मा
कुर्वपचितोऽहं मनुष्येषु भूयासम् । गौर्धेनुभव्या माता रुद्राणां
[दुहिता वसूनां स्वसाऽऽदित्यानाममृतस्य नाभिः । प्रणु वोचं
चिकितुषे जनाय मा गामनोगामदिति] वधिष्ट । पिबतूदकं
तृणान्यक्षु ॥^{६५}

ततः सिद्धमन्नं भूतमित्युक्ते अर्च्य ।

६१. 'आ मा गन्'—आपस्तं. सू. २-९-१२; पराशर गृ. सू. १-३-१५.

६२. 'विराजो दोहो'—आपस्तं. सू. २-९-१३.

६३. 'समुद्रं वः'—अथर्व. १०-५-२३, सात. अथर्व. पृ. २२८.

६४. 'यन्मधुनो'—आपस्तं. सू. २-१०-५; आपस्तं. गृ. सू. ५-१३-१३.

६५. 'यज्ञो वर्धतां'—आपस्तं. सू. २-१०-८.

भूतं । सा विराट् । तन्माक्षायि तस्य तेऽशीय तम्म ऊर्जं धाः ।

ओं कल्पयत ॥^{६६}

इत्युक्त्वा किञ्चिद्भक्षयेत् । इति ॥

अथार्चवर्णानां अर्चकः कुशानर्चाय दत्त्वा विष्टरान् कुर्विति वदेत् । ततो अर्च्यः दर्भानादाय ऋतेन त्वा कर्मणा संनह्यामीत्येकशाखं । सत्येन त्वा कर्मणा संनह्यामीती द्विशालं । तपसा त्वा कर्मणा संनह्यामीति त्रिशालं । तूर्णो ग्रीन् विष्टरान् कृत्वा ।

अतिसृष्टो द्वेष्टयां योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः । शिववर्मणः च दातुः ।

इति । तान् विष्टरान् अर्चकहस्ते दद्यात् । ततो अर्चकेन एवशाखं द्विशालं विष्टरेण सहितं पाद्यं प्रतिगृह्य ।

हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासु जातः सविता यास्वग्निः । या अग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु ॥ १ ॥
यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन् जनानाम् ।
या अग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु ॥ २ ॥
यासां देवा दिवि कृण्वन्ति भक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति ।
या अग्निं गर्भं [दधिरे सुवर्णास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु] ॥ ३ ॥
शिवेन मा चक्षुषा पश्यन्तापः शिवया तन्वोप स्पृशत त्वचं मे ।
[घृतभ्रुतः शुचयो याः पावकास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु] ॥ ४ ॥^{६७}

ततो अर्च्य । मयि ब्रह्म च तपश्च धारयामीति दक्षिणं । मयि शत्रं च विशश्च धारयामीति वामं पादं प्रक्षालयेत् ।

इमौ पादाववनिकौ ब्राह्मणं यशसावताम् ।

आपः पादावनेजनीद्विषन्तं निर्वहन्तु मे ॥ १६२ ॥^{६८}

अस्य स दातुः इत्युक्तवन्तं पश्येत् । ततो अर्चको द्वित्रिशालं विष्टरं आसनार्थं दद्यात् तं प्रतिगृह्य । विमृग्वरीं पृथिवीमावदामिक्षमां भूमिं ब्रह्मण्यं वा दधानां ओजः पुष्टिं विभ्रति मध्यभागं घृतं त्वामनीषिदमे भूमे । ततः एकशाखे विष्टरे द्वेष्टा योऽस्मान्द्वेष्टि

६६. 'सा विराट्'—आपस्त० सू. २-१०-१४.

६७. ऋचा १ ते ४ = अथर्व. १-२३-१/४; सात. अथर्व, पु. १३-१४;

तै. सं. ५-६-१-१; तै. ब्रा. २-८-९-३; चार ऋचा.

६८. श्लोक १६२—ऐ. ब्रा. ८-२७; कौ. सू. ९०-११.

यं च वयं द्विष्मः । अस्य दातुरिति पठित्वा पादं स्थापयेत् । ततो अर्चकेन निवेदितमर्घ्यं ।

अन्नानां मुखमसि मुखमहं श्रेष्ठः समानानां भूयासम् । आपोऽमृतं स्यामृतं मा कृणुत दासास्माकं बहवो दासास्माकं बहवो भवन्तु । अध्वावद्भोमन्मय्यस्तु पुष्टे भूर्भुवः स्वर्जनदोम् ।^{६९}

इति अभिमन्त्र्य आत्माभिमुखं निनीय । तेजोऽस्यमृतमसि तज्जलं ललाटे कुर्यात् । अर्चकेन भो इति दत्तमाचमनीयं प्रतिगृह्य ।

जीवा स्थ जीव्यासं सर्वमायुर्जीव्यासम् ॥ १ ॥ उपजीवा स्योप जीव्यासं सर्वमायुर्जीव्यासम् ॥ २ ॥ संजीवा स्थ सं जीव्यासं सर्वमायुर्जीव्यासम् ॥ ३ ॥ जीवला स्थ जीव्यासं सर्वमायुर्जीव्यासम् ॥ ४ ॥^{७०}

इन्द्र जीव सूर्य जीव देवा जीवा जीव्यासमहम् । सर्वमायुर्जीव्यासम् ॥^{७१}

इत्याचामेत् । ततो दाता दधिघृतयुतं मधुकांस्यस्थं तेन पिहितुं मधुः त्रिशालविष्टर-मूर्ध्वस्थितैकशाखविष्टरं मधुपर्कं भो इति दत्तं तत्करस्थमेवार्घ्यं अभिमन्त्रयेन्मन्त्रैः ।

मधु चाता क्रतायते मधु क्षरन्ति सिंघवः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥ १ ॥ मधु नक्तमुतोषसो मधुमत्पार्थिवं रजः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ॥ २ ॥ मधुमात्रो वनस्पतिर्मधुर्माँ अस्तु सूर्यः । मधु द्यौरस्तु नः पिता ॥ ३ ॥^{७३}

इति पुनरेतैः प्रत्यभिमन्त्र्य । सूर्यस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्ष इति प्रेक्ष्य ।

अयुतोऽहमयुतो म आत्मायुतं मे चक्षुरयुतं मे श्रोत्रमयुतो मे प्राणोऽयुतो मेऽपानोऽयुतो मे व्यानोऽयुतोऽहं सर्वः ॥ १ ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रसूत आ रमे ॥ २ ॥^{७२}

प्रशिष्याः प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्य । स्थंडिले प्राग्दंडं निधाय । पृथिव्यास्त्वा नामौ सादयाम्यदित्या उपस्थ इति भूमौ निधाय । अंगुलिद्वयेन प्रदक्षिणमात्रोऽपानामिकां-गुष्टाभ्यां गृहीत्वा द्वादशवारं प्राश्नीयात् । यथा ।

ॐ भूस्तत्सवितुर्वरेण्यं भूः स्वाहेति प्रथमम् । भर्गो देवस्य धीमहि भुवः स्वाहेति द्वितीयम् । धियो यो नः प्रचोदयात्स्वः

६९. 'अन्नानां०'—कौ. सू. ९०-१८.

७०. ऋचा १ ते ४=अथर्व १९-६९-१/४; सात. अथर्व. पृ. ३९१; कौ. सू. ३-४०, ५८-७, ९०-२२.

७१. ऋचा १=अथर्व १९-७०-१; सात. अथर्व. पृ. ३९१.

७२. ऋचा २=अथर्व १९-५१-१/२; सात. अथर्व. पृ. ३८६.

स्वाहेति तृतीयम् । वयं देवस्य धीमहि जनस्वाहेति चतुर्थम् ।
 तुरं देवस्य भोजनं वृद्धस्वाहेति पञ्चमम् । करस्वाहेति षष्ठम् ।
 रुद्रस्वाहेति सप्तमम् । महस्वाहेत्यष्टमम् । तत्स्वाहेति नवमम् ।
 शं स्वाहेति दशमम् । ॐ मित्येकादशम् । तूष्णीं द्वादशम् ॥

प्राश्य आचम्योच्छिष्टं विप्राय शूद्राय च दद्यात् । ततो दाता गौगौरिति दत्तां गां ।
 भूतमसि भवदस्यन्नं प्राणो बहुर्भव । ज्येष्ठं यज्ञाम नामत । ॐ भूर्भुवः
 स्वर्जनदोम् । ७२-१

इत्यतिसृज्य ।

माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः ।
 प्र नु वोचं [चि कितुषे जनायं मा गामनागामदिति] वधिष्ट । ७३

तृणानि गोरुत्तुसूयवसान्द्रवती गंधंतीमनुमंत्र्य यजमानस्य मम च पाप्महत इति
 वदेत् । ७३ ततो यजमान वरणवूमेण वृतानां हस्ते ।

यदा बध्नन्दाक्षायणा हिरण्यं शतानीकाय सुमनस्यमानाः । तन्न
 आबध्नामि शतशारदायायुष्मां जरदष्टिर्वा यथा सत् । ७४

इति मंत्रेण रक्तसूत्रं कंकणं बध्नीयात् । ततः स्वपुरं पताकादिभिर्भूषयेत् । ततो
 अमात्यान् सांवत्सरं च कुंडलमुद्रिकादिभिर्भूषयित्वा अमात्याश्च ब्राह्मणक्षत्रियवैश्य-
 शूद्राः तद्वस्ते कंकणं बध्नीयात् मधुपर्केणाम्यर्च्य । ततो बद्धानां मोचनं कुर्यात्
 अधिकारप्रच्यावितानामधिकारं दद्यात् द्वादशवाजस्ततोऽपि ॥

ततो विनायकशांतिः करिष्यमाण राजाभिषेकांगत्वेन विनायकशांतिं करिष्ये ।
 इति संकल्प्य । तत्र न ऋत्विग्वरणं वृत्त्वात् । आचार्यो गोमयोपलिमे देशे भद्रास-
 नार्थमेकं स्वस्तिकं कृत्वा तस्य पूर्वादिदिक्षुचतुरः स्वस्तिकान् ऋत्विग्भिः कारयित्वा
 मध्यस्वस्तिके रक्तमनुडुहं चर्मोत्तरलोमं प्राचीनग्रीवं आस्तीर्य । तस्योपरि श्रीपर्णीपीठं
 संस्थाप्य श्वेतवस्त्रेणाच्छादयेत् । ततो ऋत्विजश्चतुर्दिक्षु स्वस्तिके चतुः कलशांश्चंदनं
 चर्चितान् ऋक्दामवेष्टितकंठानवाहतवस्त्रभूषितान्धान्यराशौ निधाय । न्हदोदकेन

७२-१. ऋ. ३-६२-१०; सात. पृ. २३२.

७३. अथर्वण अर्चकाचा 'मधुपर्क' विधि गागाभट्टांनी 'कौशिकसूत्रां' तूनच
 घेतलेला आहे. ९० व ९१ कांडिका, 'अथर्ववेदे कौशिकसूत्रे द्वादशोध्यायः'—
 Pp. 240-246, "The Kausika Sutra of the Atharva Veda (with extracts
 from the Commentaries of Darila and Kesava)", edited by Maurice
 Bloomfield (Baltimore, U.S.A.)—Volume XIV of the Journal of the
 American Oriental Society, New Haven, 1890.

७४. 'यदा बध्न०'—अथर्व १-३५-१, सात. अथर्व. पृ. १४; वा. य.
 ३४-५२.

नदसंगमोदकेन वा पूर्य ।

उद्धृता सिवराहेण कृष्णेन शतबाहुना ।

मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ १६२ अ ॥

इति कुंभेषु पंचमृदः प्रक्षिप्य गंधद्वारामिति चन्दनागरकस्तुरीकपूरगंधान् गुरोचनं गुग्गुलुं सहकारादिपल्लवं निक्षिप्य । पूर्णपात्रनिधानांते कलशस्य मुखे^{०२६} देवदानव इत्यादि पठित्वा कुंभेषु तन्नो अग्निवरुणस्येति^{०२७} वरुणमावाह्य षोडशोपचारपूजां वा निवर्त्य । आ नो भद्रा^{०२८} इत्यादिकं शन्नो वातः पवतामित्यादिकां^{०२९} वा अन्यां स्वशाखापठितां शांतिं पठेयुः । केचित्तु ऐशान्यां पंचमो रुद्रकलशः । पूर्वं कुंभे श्रीसूक्तं^{०३०} दक्षिणे महित्रीणां^{०३१} इति सूक्तं पश्चिमे नहि ते क्षत्रमिति^{०३२} वारुणं उत्तरे वामदेव्यं^{०३३} पश्चिमे रुद्रसूक्तान्^{०३४} ते जपमाहुः । आचार्यो भद्रासनस्योत्तरभागे ऐशान्यां वा विनायकं तज्जननीमंत्रिकां च पीठादिस्थापितप्रतिमयो पूजयेत् । तत्र मंत्री ।

ॐ तत्पुरुषाय विद्महे यक्रतुंडाय धीमहि । तन्नोदंती प्रचोदयात् ॥

सुभगायै विद्महे काममालिन्यै धीमहि । तन्नो [गौरी]

प्रचोदयात् ॥^{०३५}

७५. 'त्वं नो अग्ने व०'—ऋ. ४-१-४/५, सात. ऋ. पृ. २३३; वा. य. २१-३/४; तै. सं. २-५-१२-३/४; दोन ऋचा.

७६. 'आ नो भद्रा०'—ऋ. १-८९-१/१०; यजु. २५-१४; सात. ऋ. पृ. ६१-२; यजु. पृ. १२६; वा. य. २७-२८; तै. ब्रा. २-८-१-२; शांतिः सूक्ताच्या पहिल्या दहा ऋचा.

७७. 'शं नो वातः पवता०'—यजु. ३६-१०, सात. पृ. १६२.

७८. 'श्रीसूक्तं'—परिशिष्ट, मंडल ५ वें ऋग्वेद; सात. ऋ. पृ. ७७२-४-२९ ऋचा.

७९. 'महि त्रीणा०'—ऋ. १०-१८५-१/३; साम. १९२; सात. ऋ. पृ. ७६४-५, साम. पृ. २२; वा. य. ३-३१/३-तीन ऋचा.

८०. 'नहि ते क्षत्रं०'—ऋ. १-२४-६/८; सात. ऋ. पृ. १२-३; —तीन ऋचा.

८१. 'वामदेव्यं'—वामदेवसूक्तम्—ऋ. १-१६४-१/५४, अथर्व. ९-९-१/२२ व ९-१०-१-२८; सात. ऋ. पृ. १२५-८; अथर्व. २१४-८; नि. ४-२६.

८२. 'रुद्रसूक्तम्'—ऋ. १-११४-१/११; सात. ऋ. पृ. ८३-४; वा. य. १६-४८; तै. सं. ४-५-१०-१ = अकरा ऋचा.

८३. 'तत्पुरुषाय०'—तै. आ. १०-१-५; मै. स. २-९-१.

ततस्तत्रैव व्योमकेशं पार्वतीं मीमजं वसुदेवं अर्कं सोमं मंगलं बुधं बृहस्पतिं शुक्रं
शनैश्चरं राहुं स्कन्दं विष्णुं एतान्संपूज्य । गृह्योक्त विधिना अग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् ।
अत्र प्रधानं । मितं समितं शालं कटकं कुष्माण्डं राजपुत्रं चैकैकयार्चया जुहुत्येत्यादि ।
चक्रं श्रपयेत् । यजमानो गव्याज्यलोलीकृतेन गौरसर्षपकल्प्येनोद्वर्तितांगसर्वोषधि-
चूर्णैश्चंदनागरुकस्तुरिकादिभिश्च लिप्तशिरा भद्रासनोपविश्यः स्वगृह्योक्तमार्गेण
स्वस्तिवाचनं^{८४} कुर्यात् । आचार्यो जीवत्पतिपुत्रादिभिः सुवेषाभिः स्त्रीभिः कृतमंगलं
यजमानं अभिषिचेत् । ताम्यो वस्त्रादिदानं [कुर्यात्] । पूर्वकलशमादाय ।

सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः पावनं कृतम् ।

तेन त्वामभिषिचामि पावमान्यः पुनंतु ते ॥ १६३ ॥

इति अभिषिचेत् । ततो दक्षिणं कलशं आदाय ।

भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः ।

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥ १६४ ॥

इत्यनेन । ततः पश्चिमकलशमादाय ।

यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमंते यच्च मूर्धनि ।

ललाटे कणयोरक्ष्णोरापस्तदघ्नंतु सर्वदा ॥ १६५ ॥

इत्यनेन । तत उदीच्यं कलशमादाय पूर्वोक्तैस्त्रिभिर्मन्त्रैरभिषिच्य बृहत्पराशरोक्तै-
र्मन्त्रैरभिषिचेत् ।

एतद्वैपावनं स्नानं सहस्राक्षमृषि स्मृतम् ।

तेन त्वा शतधारेण पावमान्यः पुनंत्विमा ॥ १६६ ॥

शक्राविदशदिक्पाला ब्रह्मेशाः केशवाद्ययः ।

आपस्ते घ्नंतु दौर्भाग्यं शान्तिं ददंतु सर्वदा ॥ १६७ ॥

सुमित्र्यान् आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्र्यास्तस्मै सन्तु योस्मान्
द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ।^{८५}

समुद्रा गिरयो नद्यो मुनयश्च पतिव्रताः ।

दौर्भाग्यं घ्नंतु ते सर्वे शान्तिं यच्छंतु सर्वदा ॥ १६८ ॥

एवमभिषिच्य । यजमानस्य पश्चात् तिष्ठन् सव्यपाणिनागृहीतकुशांतरिते यजमान
मूर्धनि सार्षपं तैलमौदुंबरेण सुवेण जुहुयात् ।

ॐ मिताय स्वाहा । ॐ संमिताय स्वाहा । ॐ शालाय स्वाहा ।

ॐ कटकं कटाय स्वाहा । ॐ कुष्माण्डाय स्वाहा । ॐ राजपुत्राय
स्वाहा ।

८४. 'स्वस्तिवाचनं' ०—ऋ. ५-५१-११/१५ व परि. १/२; सात.
ऋ. पू. ३१३ व ७७१—सात ऋचा.

८५.—वा. य. ६-२२; २०-१९; तै. सं. १-४-४५-२, इ.

यजमानस्यागं कुर्यात् । इध्माधानादि कृत्वा पूर्वोक्तैः षट्मंत्रैश्चरं कृत्वा प्रायश्चित्त-
होमांतं कृत्वा चरुशेषेणाभिषेकशालायां चंद्रादिलोकपालेभ्यो बलिं दद्यात् ।

**इंद्राय नमः । अग्नये नमः । यमाय नमः । निर्ऋतये नमः । वरुणाय
नमः । वायवे नमः । सोमाय नमः । ईशानाय नमः । ब्रह्मणे नमः ।
अर्नताय नमः ।**

अथ यजमानः स्नात्वा शुक्लमाल्यांबरधरो गुरुणा सहितो विनायकांत्रिकायै च
कृताऽकृत तंडुलतिलयुक्तोदकेन पक्वापक्वमत्स्यपक्वापक्वमांसत्रिविधासुराभूलकापूप-
पूरिकोडेरकस्रजः दध्मोदनं पायसगुडमिश्रपिष्टतंडुलकुल्माषफलानि पूर्वोक्तमंत्राभ्यां
विनायकांत्रिकायैश्चेतमुपहारं ददामि इति दत्त्वा शिरसा भूमिं गत्वा दूर्वाकुसुमसहि-
तेनोदकेन पूर्वोक्तमंत्राभ्यां अर्घ्यं दूर्वासर्पपांजलिं दत्त्वा विनायकांत्रिकां चोपतिष्ठेत् ।

रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विषो जहि ॥ १६९ ॥

[रूपं देहि जयं देहि] भगं भगवन्देहि मे ।

पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वकामांश्च देहि मे ॥ १७० ॥

इत्यंत्रिकां । ततः शूर्पे कुशानास्तीर्योपहारशेषं तत्र निधाय चतुष्पथं गच्छेत् । अन्यः
कश्चित दीपं नयेत् । तत्र मंत्रैः बलिं दद्यात् ।

बलिं गृह्णत्विमं देवा आदित्या वसवस्तथा ।

मरुतश्चाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगाग्रहाः ॥ १७१ ॥

असुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरोरगाः ।

शाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतना शिवः ॥ १७२ ॥

जुंभकाः सिद्धगंधर्वा नागा विद्याधरा नगाः ।

दिक्पाला लोकपालाश्च येच विघ्नविनायकाः ॥ १७३ ॥

जगतां शांतिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ।

मा विघ्नं मा च मे पापं मा संतु परिपंथिनः ॥ १७४ ॥

सौम्या भवंतु तृताश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ॥ १७५ ॥

तत आचम्य गृहं गत्वा आचार्याय वस्त्रद्वयं ऋत्विग्भ्योऽन्येभ्यश्च यथाशक्तिदक्षिणां
दत्त्वा विनायकांत्रिकयोरुत्तरपूजां कृत्वा विसृज्य । आचार्याय प्रतिपाद्य । विभूतिं
धृत्वा अग्निं विसृज्य । ब्राह्मणान्मोचयेत् ॥ इति विनायकशान्तिः ॥^{८६}

८६. हा 'विनायकशान्ति' प्रयोग कमलाकरभट्टांच्या 'शांतिकमलाकर'
ग्रंथांत पृ. ४-६ वर (प्रकाशकः बी. जी. शहरकर, अंबाप्रसाद प्रेस, पुणे, १८८९)
दिल्याप्रमाणे आहे. 'शांतिकमलाकरांत' 'विनियोग' जरा अधिक तपशीलवार
आहे. त्याने विधिमंत्र 'मदनरत्न', 'विज्ञानेश्वर', 'बृहत्पराशर', 'अथर्व-
णकौशिकगृह्यपरिशिष्ट' या ग्रंथांतून घेतले आहेत.

द्वितीयेऽहनि

[ज्येष्ठ शु. ७ रविवार शके १५९६ : ३१ मे १६७४]

अस्मिन्हनि करिष्यमाण ऐंद्रीशांत्यंगतया फलाहारं भूशय्यां ब्रह्मचर्यं कुर्यात् ॥ ततो द्वितीयेऽहनि ऐंद्रीशांतिः । अथ ऐंद्रीशांतिप्रयोगः । यजमानः पूर्वेंदुरेकरात्रं शाकाहारो भुक्त्वा भूशय्याब्रह्मचर्यं च कृत्वा देशकालौ संकीर्त्यं करिष्यमाण-राजाभिषेकांगत्वेन ऐंद्रीशांतिं करिष्ये । न ऋत्विग्वरणं कृतत्वात् आचार्यः सर्षपान् विकीर्य पंचगव्येन प्रोक्ष अम्बयो यंतीत्यष्टचैर्^{१०} इन्द्रजुषस्वेति^{११} सप्तचैर्न सूक्तेन अभिमंत्रितेनोदकेन मंडपं संभाराश्च प्रोक्षयेत् । स्वयं चाचामेत् । स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमित्यादि^{१२} महाध्वजोच्छ्रयाणां तां पूजां कुर्यात् । ततो मंडपं तोरणपुष्पादि-भिरलंकुर्यात् । ततः कुंडे स्वयं उक्त विधिना अग्निं प्रतिष्ठाप्य । आज्यसंस्कारांतं कृत्वा चंदनकाष्ठनिर्मितं श्रुवं संमृज्यतेन श्रुचि द्वादशगृहीतं कृत्वा समास्त्वाम्न ऋतवो वर्धयान्त्विति^{१३} पंचचैर्न सूक्तेन पूर्णाहुतिं हुत्वा श्रुवेणाज्याहुतीः जुहुयात् । दिवस्पृथिव्याः पर्येतं रिक्षाद्वनस्पतिभ्यो अर्धोपधीभ्यो यत्र यत्र जातवेदाः संबभूव तथा । ततो नो अग्ने जुषप्राण एहि स्वाहा । अग्निं जातवेदसे दंडं हुत्वा विभावसु

८७. 'अम्बयो यन्त्य०' व 'आपो हि ष्ठा'—ऋ. १-२३-१६/१९ व १०-९-१/३ व ५; अथर्व. १-४-१/४ व १-५-१/४; साम. १८३७-९; वा. य. ११-५० व ३६-१४; तै. सं. ४-१-५-१ व ५-६-१-४ व ७-४-१९-४; तै. आ. ४-४२-४ व १०-१-११; नि. ९-२७; सात. ऋ. पृ. १२ व ६३२, अथर्व. पृ. २ व ३, साम. १९५-६—आठ ऋचा.

८८. 'इन्द्रजुषस्व०'—अथर्व. २-५-१/७, सात. अथर्व. पृ. १७, साम. २-३०२ Bloom—सात ऋचा.

८९. 'स्वस्त्ययनं तार्क्ष्य०'—ऋ. ५-५१-परि. १-२, सात. ऋ. पृ. ७७१-दोन ऋचा.

९०. 'समास्त्वाम्न ऋतवो०'—अथर्व. २-६-१/५, सात. अथर्व. पृ. १७—पांच ऋचा.

९१. 'दिवस्पृथिव्या०'—अथर्व. १९-३-१/४; सात. अथर्व. पृ. ३६१-२—चार ऋचा.

स्वाहा । अग्नि य इदं । आकृतिमिति^{१२} तिसृभिः इन्द्रवरुणस्येत्येकया इन्द्रो राजा जगतश्चर्षणी^{१३} नामधीत्येकया हुत्वा स्विष्टकृतादिहोमशेषं समाप्य । रात्रौ चतुष्पथे चतुर्हस्तं चतुरस्रं गोमयेनोपलिप्य तत्राग्नेयादिर्दिग्बिबिक्षु मही द्यौरित्यादि-
मिश्रचतुरः^{१४} कलशान् संस्थाप्य । वरुणपूजांते तदग्ने वेदिकायां निर्लक्ष्म्यामिति^{१५}
चतुर्भिः मृत्तिकाषट्पटितंश्चतुरो विनायका क्रमेण शालकटं सहितं कुष्माण्डराजपुत्रसहितं
उत्सृतदेवयजनसहितं गणपतिरिति नाभिः चतुरो विनायकान् उशीरपत्रपुत्तलिकायां
इन्द्राणीं चावाह्य^{१६} । नाममंत्रैः पूजयित्वा कलशमध्ये स्वस्तिके अनुहुहश्चर्मास्तीर्य ।
तत्र यजमानमुपविश्य स्वशास्त्रोक्तं स्वस्तिवाचनं^{१७} कृत्वा ।

आखूत्कर नदीकूल कलाल गणिकां गणात् ।

राजागणात् पुरद्वाराद्वाल्मिकाश्च मृदः क्रमात् ॥ १७६ ॥

इति सप्तमृदः ।

गोरोचनं गुग्गुलत्वं व्रीह्याद्यष्टादशैव तु ।

पद्मरागं चेन्द्रनीलं प्रवालं मौक्तिकं तथा ॥ १७७ ॥

वैडूर्यमिति रत्नानि तथैव दधिसार्पिणी ।

निधाय तत्र चालन्यां विभ्रयुस्तां तु ऋत्विजः ॥ १७८ ॥

यजमानशिरोदेशे गुरुस्तत्राभिषेचयेत् ।

क्रमेण कलशां वोर्मिर्वक्षमाणैस्तु मंत्रकैः ॥ १७९ ॥

पवित्रं [तु] शतधारमृषिभिः पावनं कृतम् ।

तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनंतु ताः ॥ १८० ॥

इति प्रथमकलशोदकेन ।

येन देवा पवित्रेण आत्मानं पुनन्ते सदा ।

तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमानीः पुनंतु त्वा ॥ १८१ ॥

१२. 'आकृतिं देवीं०'—अथर्व. १९-४-२/४; सात. अथर्व. पृ. ३६२;
तै. ब्रा. २-५-३-२ Bloom—तीन ऋचा.

१३. 'इन्द्रो राजा जगत०'—अथर्व. १९-५-१; ऋ. ७-२७-३; तै. ब्रा.
२-८-५-८; सात. अथर्व. पृ. ३६२; ऋ. पृ. ४११.

१४. 'मही द्यौः पृथिवी०'—ऋ. १-२२-१३/२१; साम. १६७४, १६६१,
१६७० ते १६७३; सात. ऋ. पृ. ११, साम. पृ. १७७-८; वा. य. ८-३२ व
१३-३२; तै. स. ३-३-१०-२ व ३-५-११-३ व ४-२-९-३ —नऊ
ऋचा (४+५).

१५. 'निर्लक्ष्म्यां०'—अथर्व. १-१८-१/४; सात. अथर्व. पृ. ८—चार ऋचा.

१६. 'इन्द्राणीं चावाह्य नाममंत्राः'—लोक ऋ. १३३ ते १४९ पहा.

१७. टीपा ३३, ३४ व ३५ पहा.

इति द्वितीयेन ।

या तेऽलक्ष्मीर्यया पाप्मा हृदये पार्श्वतोदरे ।

उर्वोरुपस्थे पापौ च तामितो नाशयाम्यहम् ॥ १८२ ॥

इति तृतीयेन । चतुर्थकलशोदकमादाय पूर्वोक्तैः त्रिभिः ।

या शिरसि ग्रीवायां पाणी पादौ च सेवते ।

श्रोण्यां पृष्ठे च याऽलक्ष्मीस्तामितो [नाशयाम्यहम्] ॥ १८३ ॥

प्राचीं दिशमवधार्य इन्द्रं दैवतं ऐन्द्रीपरिषदं याः कन्या ये सिद्धा ।

इन्द्रेण दत्ता औषधयः आपो वरुणसंमिताः ताभिस्त्वामभिषिचामि
पावमानीः पुनंतु त्वा ।

दक्षिणां दिशमवधार्य यमं दैवतं यामीं परिषदं याः कन्या ये
सिद्धा । यमेन दत्ता औषधयः आपो वरुणसंमिताः ताभिस्त्वाम-
भिषिचामि पावमानीः पुनंतु त्वा ।

प्रतीचीं दिशमवधार्य वरुणं दैवतं वारुणीं परिषदं याः कन्या ये
सिद्धा । वरुणेन दत्ता औषधयः आपो वरुणसंमिताः ताभिस्त्वाम-
भिषिचामि पावमानीः पुनंतु त्वा ।

उदीचीं दिशमवधार्य सोमं दैवतं सोमीं परिषदं याः कन्या ये
सिद्धा । सोमेन दत्ता औषधयः आपो वरुणसंमिताः ताभिस्त्वाम-
भिषिचामि पावमानीः पुनंतु त्वा ।

ध्रुवां दिशमवधार्य विष्णुं दैवतं वैष्णवीं परिषदं याः कन्या ये
सिद्धा । विष्णुना दत्ता औषधयः आपो वरुणसंमिताः ताभि-
स्त्वामभिषिचामि पावमानीः पुनंतु त्वा ।

मध्यां दिशमवधार्य वायुं दैवतं वायवीयं परिषदं याः कन्या ये
सिद्धा । वायुना दत्ता औषधयः आपो वरुणसंमिताः ताभिस्त्वाम-
भिषिचामि पावमानीः पुनंतु त्वा ।

उर्ध्वां दिशमधार्य बृहस्पतिं दैवतं बार्हस्पत्यां परिषदं याः कन्या ये
सिद्धा । बृहस्पतिना दत्ता औषधयः आपो वरुणसंमिताः ताभि-
स्त्वामभिषिचामि पावमानीः पुनंतु त्वा ।

सर्वां दिशां सर्वानन्तर्देशानवधार्य ब्रह्माणं दैवतं ब्राह्मीं परिषदं
याः कन्या ये सिद्धा । ब्रह्मणा दत्ता औषधयः आपो वरुणसंमिताः
ताभिस्त्वामभिषिचामि पावमान्यं पुनंतु त्वा ।

इत्येतैश्च मंत्रैरभिषिचेत् । सर्वेऽपि मंत्राश्चतुर्ध्वपि कलशेष्विति केचित् एव
अभिषिच्य ॥ गौरसर्षपतैले सद्यःकृतं गोघृतं च ताम्रेण भुवेण कुशान्तहिते यजमान
मूर्द्धनि जुहोति ।

शालकलंकटाय स्वाहा । कुष्मांडराजपुत्राय स्वाहा । उत्पाताय
स्वाहा । देवयजनाय स्वाहा ।

इति मंत्रैः तथैव त्यागः । ततो माषचूर्णेन शिरः स्नात्वा शुक्लगंधवासाः ।

भगवति भगं मे देहि । धनवति धनं मे देहि । यशस्विनि यशो मे
देहि । सौभाग्यवति सौभाग्यं मे देहि । पुत्रवति पुत्रान् मे देहि ।
सर्ववति सर्वान् कामान् मे देहि ।

इति मंत्रेण इन्द्राणिमुपस्थाय भगवती ।

सर्वभूतेश्वरी देवी शरणं त्वायमागतः ।

सौभाग्यकामः सुभगे जहि मह्यं विनायका ॥ १८४ ॥

इति प्रार्थयेत् । ततः आचार्यश्चतुर्षु शुर्षेषु कृताऽकृतं तंडुलान् तमिष्टं च गुडमिश्रं
त्रीक्ष्णीन मत्स्यान् एकेकं पुरोडाशं धाना मुद्गान् शिगुफलानि पूरिकापूपकुल्माषान्
मूलकान् तितिनिरसपानकं 'मांसं' सुरास्थाने लवणमिश्रितं पयः फलानि
शुक्ररक्तपुष्पाणि च निधाय । प्रतिकलशे बलिं दद्यात् अनेन मंत्रेण ।

अंश्येनोऽभिमुखो बकः पक्षी सिंहः कलङ्कलीकलहविश्विनायकः
कुब्जः कुष्मांडराजः पुत्रोऽहैमवतौ जम्बुको विरूपाक्षः कलिङ्ग-
कुमारो शूकरः क्रोधी वैश्रवणाय राज्ञे नमो यस्तिष्ठति वैश्रवणस्य
द्वारे कुब्जः करालो विनतो विनायकस्तमहं शरणं प्रपद्ये ।

ब्रह्मचारिणं शिववर्मणः काममिमं राजा राजामिवेकं संवर्द्धय वैश्रवणाय राज्ञे नमः ।
इति प्रतिविनायकः ।

नमस्तेऽस्तु भगवन् शतरश्मे तमोनुद् ।

जहि मे दैवदौर्भाग्यं सौभाग्येन मां संसृज ॥ १८५ ॥

इति सूर्योपस्थाय गोमिथुनं हिरण्यं च आचार्याय ऋत्विभ्यश्च यथाशक्ति हिरण्यं
दक्षिणां च दत्त्वा दशब्राह्मणान् भोजयेदिति ।

ततः ऐशानबलिः । ऐन्द्रीशान्त्यङ्गत्वेन ऐशानयागं करिष्ये इति संकल्प्य ।
आचार्यः स्वकुण्डे स्वशास्त्रोक्तविधिना अग्निं प्रतिष्ठाप्य कुण्डेशाने वेदिकायां पीठे वा
प्रतिमायां ईशानमावाह्य संपूज्य वेदीशाने कुंभं मंस्थाप्य । तत्रेशानं संपूज्य । तत्र
एक ऋत्विक् रुद्रं पठेत् । ततोऽन्वाधानादिनिर्वापपूर्वकं चरुं श्रपयित्वा
आज्यभागान्ते धाता ददातु दाशुषे^{१९} इति मंत्रेण नाममंत्रैर्वा अवदायावदाय
चरुमष्टाविंशत्याहुतीर्हुत्वा स्विष्टकृतादिहोमशेषं समर्पयेदिति ॥

१८. मानवश्रौतबृ.सू. २-१४-३०, Bloom.

१९. 'धाता ददातु दाशुषे'—ऋ. २-३१-परि-३-६।८, अथर्व
७-१७-२; सात. ऋ. पृ. ७७०, अथर्व पृ. १५२-तीन ऋचा.

तृतीयेऽहनि

[ज्येष्ठ शु. ८ सोमवार शके १५९६ : १ जून १६७४]

ततः तृतीयेऽहनि ग्रहयागं ग्रहमखवत् कुर्यात् । ऐंद्रीशांत्यंगत्वेन ग्रहयज्ञं करिष्ये इति संकल्प्य । आचार्यः स्वकुंडे अग्निं प्रतिष्ठाप्य । तत्पूर्वे ऐशाने वा वेदिकायां ग्रहपीठे ग्रहानावाहयेत् । तत्र हिरण्मयान् छन्नोपानत्पादपीठान् प्रत्येकं समर्पयेत् । मंत्रास्तु स्वशास्त्रीया आथर्वणोक्ताः पौराणाः वा तेच ।

यं वहन्ति शोनकर्णाः प्रतिलोमा वाजिनः । तमहं सर्वतेजोमयमादित्यमावाहयामि ।

यं वहन्ति हंसवर्णाः अनुलोमा वाजिनः । तमहं द्विजैराप्यायमानं सोममावाहयामि ।

यस्य रक्तरूपं रक्तानुलेपनं च यः । तमहं रक्तवर्णामं भौममावाहयामि ।

यस्य पीतरूपं पीतानुलेपनं च यः । तमहं पीतवर्णामं बुधमावाहयाम्यहम् ।

यश्चैवाक्रिसः पुत्रो देवानां च पुरोहितः । तमहं हिरण्यवर्णामं बृहस्पतिमावाहयामि ।

यस्य शुक्लरूपं शुक्लानुलेपनश्च यः । तमहं शुक्लवर्णामं शुक्रमावाहयामि ।

यस्यायसं रूपमायसौ यस्य प्रकृतिः । तमहं आदित्यजं नित्यं शनिमावाहयामि ।

यस्य कृष्णं रूपं कृष्णानुलेपनं च यः । तमहं कृष्णवर्णामं राहुमावाहयाम्यहम् ।

यस्य दीर्घा शिखा मुखं च परिमंडलं । तमहं ब्रह्मणः पुत्रं केतुमावाहयाम्यहम् ।

अथादि देवताः । मा नो विदन्^{१००} इति रुद्रं । आपो^{१०१} इत्युमां । अग्निरिव मन्यो
 त्विषित^{१०२} इति स्कंदः । प्र तद्विष्णुरिति^{१०३} विष्णुं । ब्रह्म जज्ञानमिती^{१०४} ब्रह्माणं ।
 इन्द्रं मतिर्हृदं^{१०५} इति इन्द्रं । यमाय सोममिति^{१०६} यमं । असुन्वन्तं^{१०७} इति कालः ।
 यदाज्ञातमिति^{१०८} विज्ञातं ।

अथ प्रत्यधिदेवताः । समास्त्वाम ऋतवो^{१०९} इत्यग्निं । शन्नो देवीरिति^{११०}
 आपः । भूमे मातरिति^{१११} भूमिं । इदं विष्णुरिति^{११२} नारायणं । इन्द्रं जुषस्व^{११३}

१००. 'मा नो विदन्०'—अथर्व १-१९-१; सात. अथर्व पृ. ८;
 एक ऋचा.

१०१. 'आपो हि ष्ठा०'—ऋ. १०-९-१/३, ५; अथर्व १-५-१/४; साम.
 १८३७ ते १८३९; सात. ऋ. पृ. ६३२, अथर्व पृ. ३, साम. पृ. १९५-६;
 वा. य. ११-५०, ३६-१४; तै. सं. ४-१-५-१ व ५-६-१-४ व ७-४-१९-४;
 तै. आ. ४-४२-४ व १०-१-११; नि. ९-२७—चार ऋचा.

१०२. 'अग्निरिव०'—ऋ. १०-८४-२, अथर्व ४-३१-२; सात.
 ऋ. पृ. ६९६, अथर्व पृ. ७३; नि. १-१७—एक ऋचा.

१०३. 'प्र तद्विष्णुः०'—ऋ. १-१५४-२; अथर्व ७-२६-२/३;
 सात. ऋ. पृ. ११७; अथर्व. पृ. १५४-५; वा. य. ५-२०; तै. ब्रा. २-४-३-४;
 नि. १-२०—एक ऋचा.

१०४. 'ब्रह्म जज्ञानं०'—साम. ३२१; अथर्व ४-१-१ वा ५-६-१;
 सात. साम. पृ. ३६; अथर्व पृ. ५३ वा ८५; वा. य. १३-३; तै. सं. ४-२-८-२;
 —एक ऋचा.

१०५. 'इन्द्रं मतिर्हृदं०'—ऋ. ३-३९-१; सात. ऋ. पृ. २१४—एक ऋचा.

१०६. 'यमाय सोमं०'—ऋ. १०-१४-१३; अथर्व १८-२-१; सात.
 ऋ. पृ. ६३६, अथर्व पृ. ३४४; तै. आ. ६-५-१—एक ऋचा.

१०७. 'असुन्वन्तं०'—ऋ. १-१७६-४, सात. ऋ. पृ. १३७—एक ऋचा.

१०८. 'यदा ज्ञातं०'—कौ. सू. ११९-२, Bloom

१०९. 'शन्नो देवीर०'—ऋ. १०-९-४, साम. ३३; अथर्व १-६-१;
 सात. ऋ. पृ. ६३२; साम. पृ. ४; अथर्व पृ. ३; वा. य. ३६-१२; तै. ब्रा.
 १-२-१-१ वा. २-५-८-५; तै. आ. ४-४२-४—एक ऋचा.

११०. 'भूमे मातरं०'—अथर्व १२-१-६३; सात. अथर्व पृ. २७४—
 एक ऋचा.

१११. 'इदं विष्णुः०'—ऋ. १-२२-१७; साम. २२२ वा १६६९; अथर्व
 ७-२६-४; सात. ऋ. पृ. ११, साम. पृ. २५ वा १७७, अथर्व ऋ. पृ. १५५;
 वा. य. ५-१५; तै. स. १-२-१३-१; नि. १२-१९—एक ऋचा.

इति इन्द्रं । एकं पादौ इति इन्द्राणीं । नक्तंजाता^{११३} इति प्रजापतिं । शेरभक^{११३}
इति सर्पान् । ये दिशामन्तरित^{११४} इति ब्रह्माणं ।

अत्राधिदेवता वामभागे प्रत्यधिदेवता दक्षिणभागे बोध्याः । ततो ग्रहपीठ-
पूर्वादिदिक्षु उदक् स्थितया कृत्तिकादिसप्तसप्तनक्षत्राण्यावाहयेत् । तेषां मंत्राः
अग्निर्नः पातु कृत्तिका^{११५} इत्यादयः आपस्तम्बशाखायां प्रसिद्धाः । नमो तमा मंत्रा
पौराणिका वा तेच आवाहयिष्यामि शुभां कृत्तिकां इत्यादय आपस्तम्बशाखायां
प्रसिद्धाः । नमो तमा मंत्रा पौराणिका वा । तेच

आवाहयिष्यामि [शुभां] कृत्तिकां देवपूजिताम् ।
एहि साधारणे देवि ज्येष्ठे दक्षसुते शुभे ॥ १८६ ॥
आवाहयामि वरदां रोहिणीं चंद्रवल्लभाम् ।
एहि रोहिणि धर्मज्ञे ध्रुवकर्मसुशोभने ॥ १८७ ॥
आवाहयामि धर्मज्ञामंधकां शशिवल्लभाम् ।
एहि मे अंधके देवि मृदुकर्मसुशोभने ॥ १८८ ॥
आर्द्रामावाहयिष्यामि नक्षत्रं चारुसंज्ञकम् ।
एष्टार्द्रे चारुसर्वांगि दारुणे रुद्रसंमिते ॥ १८९ ॥
ऋक्षमावाहयिष्यामि धर्मज्ञं तु पुनर्वसुं ।
पुनर्वसोरिहागच्छ चरकर्मप्रसाधक ॥ १९० ॥
पुष्यमावाहयिष्यामि नक्षत्रं क्षिप्रसंज्ञकम् ।
एहि पुष्य महाभाग पोषं वर्धय सर्वतः ॥ १९१ ॥
आवाहयिष्याम्याश्लेषां भक्तानां श्रीविवर्धिनीम् ।
आश्लेषे त्वमिहाभ्येहि दारुणे विजयप्रदे ॥ १९२ ॥
मघामावाहयिष्यामि उग्रनक्षत्रमंजसा ।
एहि मे सुभगे देवि सर्वार्थविनिषूदने ॥ १९३ ॥

११२. 'नक्तंजाता०'—अथर्व १-२३-१; सात अथर्व पृ. १०; तै. सं.
२-४-४-१—एक ऋचा.

११३. 'शेरभक०'—अथर्व २-२४-१; सात. अथर्व पृ. २४—एक
ऋचा.

११४. 'येदिशामन्तर०'—अथर्व ४-४०-८; सात. अथर्व पृ. ८०—
एक ऋचा.

११५. 'अग्निर्नः पातु कृत्तिका०'—तै. ब्रा. ३-१-१/२; पृ. ५९ ते
५५, "आपस्तम्बशाखोक्ता-संस्काररत्नमाला-श्रीमहादेवदीक्षितसोमयाजिविरचिता"
संपादक बासुदेवशास्त्री पणशीकर, निर्णयसागर प्रेस, मुंबई, १९२४. एकंदर
२८ ऋचा.

ऋक्षमावाहयिष्यामि पूर्वाफल्गुनिसंज्ञिके ।
 एहि मे सुभगे देवि उग्रकर्मप्रसाधके ॥ १९४ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि उत्तराफल्गुनि शुभाम् ।
 एहि त्वं सुभगे देवि ध्रुवे सर्वांगसुन्दरि ॥ १९५ ॥
 हस्तमावाहयिष्यामि सावित्रं क्षिप्रमंजसा ।
 एहि सावित्र धर्मज्ञं भक्तानां पापनाशन ॥ १९६ ॥
 चित्रावाहयिष्यामि चित्ररूपां मनोहराम् ।
 एहि मे वरदे चित्रे मृदुकर्मप्रसाधिके ॥ १९७ ॥
 स्वातिमावाहयिष्यामि नित्यमुत्तरमार्गगाम् ।
 देवि स्वाति त्वमभ्येहि चरकर्मसुशोभनं ॥ १९८ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि विशाखामुग्रतेजसाम् ।
 विशाखे त्वमिहाभ्येहि देवि साधारणे शुभे ॥ १९९ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि ह्यनुराधां वरप्रदाम् ।
 अनुराधे त्वमभ्येहि मृदुकर्मसुशोभने ॥ २०० ॥
 ज्येष्ठमावाहयिष्यामि नक्षत्रं शक्रदैवतम् ।
 ज्येष्ठे देवि त्वमभ्येहि दारुणे चारुलोचने ॥ २०१ ॥
 मूलमावाहयिष्यामि नक्षत्रं दारुणं महत् ।
 एहि मूल महाभाग भक्तानामभयप्रद ॥ २०२ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि पूर्वाषाढेति संज्ञके ।
 एहि त्वमुग्रे वरदे आषाढे पूर्वपूर्वके ॥ २०३ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि उत्तराषाढसंज्ञके ।
 उत्तरे त्वं समभ्येहि आषाढे ध्रुवसाधके ॥ २०४ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि यत्तदभिजिदुच्यते ।
 एहि धिष्ण्यवरिष्ठाद्य क्षिप्रकर्मप्रसाधक ॥ २०५ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि श्रवणं सर्वकामदम् ।
 श्रवणत्वमिहाभ्येहि चरकर्मप्रसाधक ॥ २०६ ॥
 धनिष्ठावाहयिष्यामि नक्षत्रं शशिवल्लभम् ।
 धनिष्ठे त्वमिहाभ्येहि चरकर्मप्रसाधके ॥ २०७ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि नाम्नां शतभिषां शुभाम् ।
 आगच्छ त्वं शतभिषे चरकर्मसुशोभने ॥ २०८ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि पूर्वाभाद्रपदां महत् ।
 एहि भद्रे पदे पूर्वे उग्रकर्मप्रसाधके ॥ २०९ ॥
 ध्रुवमावाहयिष्यामि देशे भाद्रपदोत्तरे ।
 एहि त्वं सुमहाभागे मम भाद्रपदोत्तरे ॥ २१० ॥

ऋक्षमावाहयिष्यामि रेवतीं चारुदर्शनाम् ।
 एहि रेवति धर्मज्ञे मृदुकर्मसुशोभने ॥ २११ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि क्षिप्रमश्विनि संक्षिकाम् ।
 एहाश्विनि महाभागे वरदे कामदायिनि ॥ २१२ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि चोग्रं भरणिसंज्ञकम् ।
 एहि त्वं देवि भरणि सुभगे चारुदर्शने ॥ २१३ ॥^{११६}

ततः पीठादिक्षुविदिक्षुलोकपालानावाह्य उत्तरे गणेशं दुर्गां वायुं अश्विनि
 क्षेत्रपालान् वास्तोष्पतिं चावाह्य प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् । तत्र वस्त्रगंधपुष्पाणि पूज्य
 समानवर्णानि तत्र ग्रहादिवर्णेषु मामका श्लोकाः ।

रक्तः सितो लोहितश्च पीतौ श्वेतश्च मेचकः ।
 कृष्णो धूम्रो ग्रहाः क्षेयास्तब्धर्णाश्चांगदेवताः ॥ २१४ ॥

[शालिनी]

रोरेपुष्टः फाल्गुना द्वे तु हस्तौ
 मैत्रेन्द्राग्निं वासवेन्द्रे च पीता ।
 सौम्यं रौद्रं वारुणं वादिशेयम्
 सार्षपं पित्र्यं ब्राह्म वायव्यके च ॥ २१५ ॥
 श्वेतं क्षेयं प्रोष्ठं पादद्वयं च
 चित्रत्वाष्ट्रं वैश्वदेवाश्विने ये ।
 मूलध्रुवौ नीलये कृत्तिकाक्षे
 रक्तं याम्यं कृष्णमेवं च वर्णः ॥ २१६ ॥

पात्रं अर्घ्यं आचमनीयं स्नानपानीयं समर्पणे मंत्रविशेषो गारुडे ।

इमा आपः शिवाः शिवतमाः पूताः पूततमाः मेध्या मेधतमाः ।

अमृता अमृतरसाः पाद्या स्ता जुषस्व प्रतिगृह्णातु भगवन् ।^{११७}

इति पात्रं पाद्या इत्यस्यस्थानि अर्घ्या आचमनीयाः स्नानीयाः इति पठितो
 धूपदीपांतपूर्वोक्तनैवेद्यान् समर्प्य । पुष्पांजलिं अंतां पूजां कुर्यात् । तनो अन्वाधाना-
 दिचरं श्रवणपूर्वकं आज्यभागांते यजमानेन संकल्पितानां द्रव्याणां ऋत्विग्भिः

११६. श्लोक क्र. १८६ ते २१३ = अनक्रमे ५४ ते १००, पृ. ५९ व ६०,
 अध्याय ५५ वा, ग्रहऋक्षावाहनमंत्राध्याय, प्रथम खंड; तसेच श्लोक ५७ ते ९९,
 पृ. ३१५-६, अध्याय १०४ वा, द्वितीय खंड, ब्रह्मादिदेव-आवाहनवर्णनम्,
 "विष्णुधर्मोत्तर," (टीप २ पहा).

११७. 'इमा आपः शिवाः०'—ऐ. ब्रा. ३-३७; ऐ. ब्रा ८-७-२,
 ८-१३-२, Bloom.

सहित आचार्यः वक्ष्यमाण संख्यया आवाहनमंत्रैर्बक्ष्यमाणमंत्रैर्वा होमं कुर्यात् । तत्र ग्रहाणां अर्कादि समिद्धिः मधुर त्रयोक्ताभिः होमः दूर्वाहोमे त्रिभिः दूर्वाभिरेकाहुतिः कुशहोमे त्रिपत्रेण कुशेन अष्टशताष्टविंशति अन्यतरसंख्यया । एवं चरोप्रासमंत्रस्य पाण्याहुति उक्तसंख्यया । एवमाज्यस्य । एवं घृतोक्तानां यवमिश्रिततिलानां च अधिदेवताप्रत्यधिदेवतानां अष्टाष्टसंख्यया उक्तद्रव्यैः । मंत्रास्तु ग्रहाणामाथर्वणे विषासहिमिति^{११८} सूर्यस्य । वयं सोमेति^{११९} सोमस्य । त्वया मन्यो सरथमिति^{१२०} भौमस्य । यद्राजानो^{१२१} इति बुधस्य । स बुध्यादिति^{१२२} गुरोः । सहस्र बाहुरिति^{१२३} शुक्रस्य । शन्नो देवीति^{१२४} शनैः । सहस्रबाहु वृषभो यस्य मुद्रा उदागमत् । तेना निजश्येनावयं विशत्रूँ स्थापयामसि । पूर्वोक्तैः मंत्रैरधिदेवतानां होमं कृत्वा नक्षत्राणां होमं कुर्यात् । तत्र मंत्राः ।

अग्निर्देव वो यज्वनः कृष्णब्रह्मा वैश्वानरा जातवन्दा रसाग्रशुक्रः ।
स नक्षत्राणां प्रथमेन पावकः कृत्तिकाभिर्ज्वलनोऽनुशाम्यतां
स्वाहा । कृत्तिकाभ्य इदम् ॥

प्रजा प्रजापतिर्यः ससृजे प्रजा इमा देवान् स सृष्टा विनियोज्य
कर्मसु । स सर्वशुक्र सर्वयोगेषु रोहिणीः शिवाः क्रियाः कृणुतां
कर्मसिद्धये स्वाहा । रोहिण्या इदं ॥

विद्याविदो ये अभिशोचमानवा अर्चन्ति शक्रं सहदेवतागणैः स ।
नो योगे मृगशिरशिवः क्रियाः श्रेष्ठराजः कृणुतां सर्वसिद्धये
स्वाहा । मृगशिरस इदं ॥

देवं भवं पशुपतिं हरं कृशं महादेवं सर्वमुग्रं शिखिडिनं । सहस्रा-
क्षमसिनं ये गृह्णन्ति स नो रुद्रः परिपातु चार्द्रया स्वाहा ।
आर्द्राया इदं ॥

११८. 'विषासहि०'—अथर्व १७-१-१/५; सात. अथर्व पृ. ३३६—पांच ऋचा.

११९. 'वयं सोम०'—ऋ. १०-५७-६; सात. ऋ. पृ. ६७३, वा. य. ३-५६; तै. ब्रा. २-४-२-७; वा. य. ३-७-१४-३;—एक ऋचा.

१२०. 'त्वया मन्यो०'—ऋ. १०-८४-१, अथर्व ४-३१-१; सात. ऋ. पृ. ६९६, अथर्व पृ. ७३; तै. ब्रा. २-४-१-१०; नि. १०-३०—एक ऋचा.

१२१. 'यद्राजानो०'—अथर्व ३-२९-१; सात. अथर्व पृ. ५०—एक ऋचा.

१२२. 'स बुध्यादो०'—अथर्व ४-१-५, सात. अथर्व पृ. ५३; तै. सं. २-३-१४-६;—एक ऋचा.

१२३. 'सहस्र बाहु०'—अथर्व १९-६-१; सात. अथर्व पृ. ३६२—एक ऋचा.

या विप्रैः कविभिनर्मस्यते दाक्षायणी देवपुरादिभिर्नृभिः । सा नः
सुता प्रथमं चाज्या पुनर्वसुः शिवाः क्रियाः कृणुतां कर्मसिद्धये
स्वाहा । पुनर्वसव इदं ॥

यस्य देवा ब्रह्मचर्येण कर्मणा महासुरं तिग्मतयाऽभिचक्रिरे । तं स
बुधं देवगुरुं बृहस्पतिमर्चामि पुण्येण सहाभियातु मां स्वाहा ।
पुण्याया इदं ॥

या नः स्तुता परिहिणोति । मेघया या तप्यमानमृषिभिः
कामशोचिभिः । जरत्कारसुनो ऋषिभिर्मनीषिभिस्ता आश्लेषा
अभिरक्षन्तु नोरगैः स्वाहा । आश्लेषाभ्य इदं ॥

ये देवत्वं पुण्यतोऽभिचक्रिरे ये चापरे ये च परे मनीषिणः ।
अर्चामि सूनुर्यमराजगान् पितॄन् शिवाः क्रियाः कृणुता च नो
मघा स्वाहा । मघाभ्य इदं ॥

यो योजयन् कर्मणा चर्षणीधृतो भूमिं चेति भगः प्रसाधयत् ।
तद्देवत्ये शिवतमामलंकृते फल्गुन्योरीडे भजतं च पूर्वयोः स्वाहा ।
पूर्वाफल्गुनीभ्यामिदं ॥

स्तुतं पूर्वैर्यमणं मनीषिभिः स्तौमि देवं जगति वाचमैरयत् ।
तद्देवत्ये शिवतमामलंकृते फल्गुन्यौ न उत्तरे दैवत्यायै स्वाहा ॥
उत्तराफल्गुनीभ्यामिदं ॥

[श्यावैर्युक्तः क्षितिपाद्विरण्मयो यस्य रथः पथिभिर्वर्तते सुखे ।
स नौ हस्तेन सविन हिरण्मया रिणः सचितानिभिः रक्षतु
स्वाहा । हस्तायै इदं ॥

त्वष्ट्रे नमः क्षितिसृजे मनीषिणे भूतगोप्त्रे परमं कर्मकारिणे । सा
नः स्तुता कृणुतां कर्मसिद्धये चित्रां देवीं सहयोगेन ऋषभूत् ।
चित्रायै इदं ॥]

यः प्राणिनां जीवनं वा निषेवते शिवो भूत्वा मातरिश्वा रसाग्र-
शुक्रः । ध्वजोऽन्तरीक्षस्य स सर्वभृद्वायुदेवः स्वातिना नोऽभिरक्षन्तु
स्वाहा । स्वात्यै इदं ॥

या व्रीडिहा वात्मविद्भिर्मनीषिभिः सद्धितो यो व्रीणि सवनानि
सामगैः । इंद्राग्नी वरदौ च नमस्कृतौ विशाखयोः कुर्वतामायुषे
श्रीः स्वाहा । विशाखाभ्यां इदं ॥

विश्वेदेवा यमृषिमाहुर्मित्रं भरद्वाजमृषितः प्रसामवित् । तं जगत्या
गाथया स्तौम्युग्रैः समामनुराधाभिर्भूत कृष्णबोभिरक्षतु स्वाहा ।
अनुराधाभ्यां इदं ॥

क्षतक्रतुर्धो निजघान शंवरं वृत्रं च हत्वा सहितः प्रसर्जनः ।
संस्तुतः प्रीतमनाः पुरंदरो मरुत्सखो ज्येष्ठया नोऽभिरक्षतु स्वाहा ।
ज्येष्ठायै इदं ॥

या धारयत्योजसातिदेवं पवमानापृथिवीञ्च सा सर्वभूतिभृत् सा
नः स्तुता कृणुयात् कर्मसिद्धये मूलादेवी निर्ऋतिः सर्वकर्मसु
स्वाहा । मूलायै इदं ॥

पर्जन्यसृष्टास्तिसृणीभिरावृतं यास्तर्पयन्त्यमिप्रवृद्धये । ताः
स्तौम्यथो वारुणीः पूर्वाषाढा स्वधयाऽस्तु योजने स्वाहा ।
पूर्वाषाढाभ्य इदं ॥

यस्त्रिंशतं त्रिंशतान्त्रिंश मदन्ति देवा देवानां या निर्मिताश्च
भूयसः । तानाषाढा उत्तराः शवसे विश्वाः क्रियाः कृणुतां सुरमताः
स्वाहा । उत्तराषाढाभ्य इदं ॥

यः सर्वज्ञः सर्वकृत् सर्वभूतभृत् यस्मादन्यं न परं किं च नास्ति ।
[निर्मिताः] सत्यजितः पुरुषुतः स नो ब्रह्माऽभिजिता नोऽभिर-
क्षन्तु स्वाहा । अभिजित इदं ॥

स्थानाश्च ते स्थानमिन्द्राय यान् देवैश्च य ईरयस्त्रिर्विचक्रमे । तं
स्वर्गं नाकपृष्ठं स्वर्धिद्विष्णुर्देवः श्रवणेनाभिरक्षतु स्वाहा ।
श्रवणाय इदं ॥

अष्टौ शतानि श्वेतकेतूनां यानित्वं च सत्त्वानि जघान भूयसः ।
आनोदेशे नो भयश्च पीडिताः शाविष्ठाभिर्नोऽभिरक्षन्तु वाजिनः
स्वाहा । धनिष्ठायां इदं ॥

वाजा देवी देवभृणानि काकुभाबुभावाजस्य न तत्कर्मणा शिवा ।
तव वाज्यं स्तोमसि देवभोजनौ प्रत्यक्मिषक् तदभिषक् शिवौ नः
स्वाहा । शततारकाभ्यां इदं ॥

सुनाशीरौ न प्रमोतजिह्वसौ तौ पितृभ्यो वदतु स्तनौ शिवौ तौ
पूर्वजौ । कृणुतामेकपादजौ प्रतिष्ठानौ सर्वकर्माभयाय च स्वाहा ।
पूर्वाप्रोष्ठपदाभ्यामिदं ॥

सर्वार्थाय कृणोमि सर्वकर्मसिद्धये गरिष्ठायाऽनेककारिणे नमः ।
सोऽहिर्बुध्न्यः कृणुतामुत्तरौ शिवौ प्रतिष्ठानौ सर्वकामाभयाय च
स्वाहा । उत्तरप्रोष्ठपदाभ्य इदं ।

यमं हाहेहमृषितः प्रसामविद्भरद्वाजश्चंद्रमसो दिवाकरं । सजुष्ट-
नामध्वयुजौ भयाय स नः पूषा कृणुतां रेवतीः शिवाः स्वाहा ।
रेवतिभ्य इदं ॥

जीर्णां स तं यौ युवानं हि चक्रतुः ऋषिधिया ज्यघ्नं सोमपाकृतौ ।
तौ नश्चितिभिर्माश्विनी भिषजामस्य तत्करौ प्रजामश्विनौ शिवौ
स्वाहा । अश्विनीभ्यामिदं ॥

यस्य श्यामशबलौ रक्षकः स्वधां तत्कृद्विविधाचर्षणीधृतौ । तौ
सावित्रीश्च सवितुर्धर्मचारिभिर्यमो राजा भरणीभिर्नोऽभिरक्षतु
स्वाहा । भरणीभ्य इदं ॥

ततः दिक्पालेभ्यो वास्तोष्पत्यंतिभ्य उक्तमंत्रैरिमानि द्रव्याणि अष्टाष्टसंख्या-
भिर्हुत्वा । सर्वान् देवान् तैस्तैः मंत्रैः उपस्थाय प्रीतः सन् । पुष्टिकर्ता भवत्विति
प्राथयेत् । ततो वक्ष्यमाणेन शांतिगणेन कृत्वा प्रतिहरणेन चातनगणेन मातृनाम-
गणेन वास्तोष्पतिगणेन अभयगणेन च आज्यं जुहुयात् । उपयशे महि०^{११} ।
स्विष्टकृतादिहोम बलिदानं पूर्णाहुतिं च समाप्य । धेनुशंखादिदक्षिणां ग्रहप्रीतये
घृतादिदक्षिणां नक्षत्रप्रीतये दद्यात् । ततो ब्राह्मणभोज्यं संकल्पयेत् । इति ग्रहयज्ञः ॥

चतुर्थेऽहनि ।

[ज्येष्ठ शुद्ध ९ मंगलवार शके १५९६ : २ जून १३७४] नवमी तिथि व
मंगलवार हे दोन्हीहि राजाभिषेकउत्सवविधीस निषिद्ध असल्याने [वरील श्लोक
क्रमांक ३५ पहा] हा दिवस भाकड म्हणून सोडला आहे.

पंचमऽहनि

[ज्येष्ठ शु० १० बुधवार शके १५९६ : ३ जून १६७४]

अथ पंचमेऽहनि नक्षत्रयज्ञः । ऐंद्रीशांत्यंगत्वेन नक्षत्रयज्ञं करिष्ये इति संकल्प्य । कुंडे अग्निं प्रतिष्ठाप्य । तत्पूरतो वेदिकायां पीठे वा अष्टाविंशतिनक्षत्राणि तत्प्रतिमासु नक्षत्रदेवताश्च तत्प्रतिमासु पूर्वोक्तमंत्रैः अग्निर्नः पात्वित्यष्टवाक्यैर्वा^{१२४} आवाह्य पूर्ववत्पूजयित्वा अन्वाधानाधाज्यभागांते चित्राणी साकं दिवि^{१२५} रोचनानि यानि नक्षत्राणि^{१२६} इति सूक्ताभ्यां अष्टमिर्वाक्यैर्वा आज्यं हुत्वा समिच्चरं यवमिश्रतिळाज्यैः प्रत्येकं अष्टशतं संख्यया पूर्वोक्तहोममंत्रैः : ‘अग्निर्नः पात्विति^{१२४} अष्टवाक्यैः वा हुत्वा । अग्नये स्वाहा । कृत्तिकाभ्यः स्वाहा । इत्युपहोमान् हुत्वा । [चित्राणि] साकं^{१२५} यानि नक्षत्राणीति^{१२६} पुनर्हुत्वा । अभयगणेन अग्निमुपस्थाप्य । स्विष्टकृतादिहोमशेषं समाप्य । नक्षत्रप्रीतये पूर्वोक्तधृतादिदक्षिणां दत्वा ब्राह्मणभोजनं संकल्प्य । उत्तरपूजां विसर्जनं कृत्वा प्रतिमा आचार्याय निवेदयित्वा । इति नक्षत्रयागः ॥

१२४. ‘अग्निर्नः पातु०’—अथर्व १९-१७-१/८, सात. अथर्व, पृ. ३६८-९; —आठ ऋचा. ह्या टीप क्र. ९६ हून वेगळ्या होत.

१२५. ‘चित्राणि साकं दिवि’—अथर्व १९-७-१/५; सात. अथर्व, पृ. ३६३-पांच ऋचा.

१२६. ‘यानि नक्षत्राणि’—अथर्व १९-८-१/७; सात. अथर्व, पृ. ३६४—सात ऋचा—अध्याय १०, नक्षत्रकल्प.

षष्ठेऽहनि

[ज्येष्ठ शु० ११ गुरुवार शके १५९६ : ४ जून १६७४]

अथ षष्ठेऽहनि रात्रौ निर्ऋतियागः । आचार्यो मंडपनैऋते भागे अग्निं प्रतिष्ठाप्य । अग्नेर्दक्षिणतः मृन्मयीं रासभारूढां कृष्णवसनानुदङ्मुखीं संपूज्य । बलिं दद्यात् । पूजायां वस्त्रगंधपुष्पाणि कृष्णानि । कृसरं च नैवेद्यं । ततः श्रमैधानाः मांससुरास्थाने लवणमिश्रितं पयः पूरिका । तिलपिष्टं अपक्वमांसं यवपिष्टं कुलित्थानमध्यक्तमंडकान् फलानि कृष्णपुष्पाणि च कृसरमत्स्यानपूपांश्च निधाय असुन्वन्तमिति^{१०७} मंत्रेण निर्ऋतये निवेद्य नत्वा । ततः कुंडसमीपे निर्ऋतिं अमिमुखोपविश्य परिसमूहनाद्याज्यभागांते धानाशरपुंखकटुधृतमांसकुशमुंजाग्रगोक्षुरान् एकीकृत्य जुहुयात् । घृतस्य खादिरसुवेण अपक्वमांसस्य कांस्थेन अन्येषां तु हस्तेन होममंत्रांश्च । अभि तं निर्ऋतिर्धत्ता^{१०८} यत्ते देवी निर्ऋतिराबन्ध^{१०९} ऋ. ४ । यस्यास्त^{११०} । आरादग्निं^{११०} ऋ. ५ । अपेत एतु निर्ऋतिं^{१११} ऋ. ५ । पश्चाच्छर्करां तूष्णीं हुत्वा स्विष्टकृतादिहोमशेषं समाप्ययेत् । यद्वा चररेव होमद्रव्यं न मांसादि । पूर्वोक्तमंत्रैश्चरहोमं कृत्वा शर्करां हुत्वा स्विष्टकृतादि [होमं] समाप्य तमग्निं स्वर्परे बहिर्निष्काय । तत्तत् कुशान् तूष्णीं हुत्वा तत्स्वर्परे सोपानकः पुरुषः कृष्णवस्त्रं परिधाय कृष्णगंधपुष्पाक्षतमृत्तिकाकृतस्य रासभस्य पृष्ठे भिनत्ति हता ब्रह्माद्विषः इति मंत्रेण । ततः स ब्राह्मणः अम्बयो यन्त्यध्वमिमिरिति^{११२} सूक्तेन आपो हि ध्रा^{११३} शं नो देवी^{११४} हिरण्यवर्णारिति सूक्तानि । ततः स्नात्वा कृष्णवस्त्रादि परित्यज्य शक्रवस्त्रगंधाक्षताः ततः पुण्याहं^{११५} वाचयित्वा यजमानः कांस्थं वसनं गां च दक्षिणां दद्यात् । ततो महाशांतिमंडपं ब्रजेत् । इति नैऋतियागः ॥

१२७. 'अभि तं निर्ऋति०'-अथर्व ४-३६-१०; सात. अथर्व, पृ. ७७; तै. सं. ४-२-५-२;—एक ऋचा.

१२८. 'यते देवी निर्ऋति०'-अथर्व ६-६३-१/४, सात. अथर्व, पृ. १२६—चार ऋचा.

१२९. 'यस्यास्त आसनि०'-अथर्व ६-८४-१/४; सात. अथर्व, पृ. १३२—चार ऋचा.

१३०. 'आरादग्निं क्रव्यादं०'-अथर्व ८-२-९, सात. अथर्व, पृ. १७८; कौशिकसूत्रे ९-७-६, पृ. २५२;—एक ऋचा व अथर्व ८-२-१०/१३, सात. अथर्व, पृ. १७८—चार ऋचा, मिद्वन पांच ऋचा; अथर्व ८-२-९/१३ सूत्राच्या.

१३१. 'अपेत एतु निर्ऋति०'—कौशिकसूत्रे, ९७-७-८, Bloom, पृ. २५३ अमेरिकन आवृत्ति—पांच ऋचा.

सप्तमेऽहनि

[ज्येष्ठ शु० १२ शुक्रवार शके १५९६ : ५ जून १६७४]

अथैन्द्री शांतिः । सप्तमेऽहनि आचार्यो नवकुंभेन सं सं स्रवन्तु नद्याः^{१३२} वेतां तर्हदा इति तिसृभिः शुद्धजलमानीय शं त आपो हैमवती^{१३३} इति पंचभिः रत्नैरुत्तरतः स्थाप्य तेनोदकेन संभारान् संप्रोक्ष्य । त्यमू षु वाजिनं^{१३४} त्रातारमिद्रं^{१३५} आ मन्द्रैरिन्द्रं^{१३६} हरिभिरिति तिस्रः : स्वस्तिदा विशीर्ष्यतिरित्युपस्थाप्य अग्ने पुरतो गोचर्ममात्रमुपलिप्य । तत्र कुंभं संस्थाप्य । तत्र श्वेतवस्त्रे कुंकुमेनाष्टदलं लिखित्वा । तत्र कर्षसुवर्णनिर्मितां इन्द्रप्रतिमां अग्न्युत्तारणपंचगव्यशोधनपूर्वं निधाय । इन्द्र जुषस्वेति^{१३७} तत्र इन्द्रमावाह्य । षोडशोपचारैः प्रपूजयेत् । पंचामृतैः स्नापयेत् । वस्त्रगंधपुष्पाणि पीतानि पूजांते मधुपर्कं कुंडलमुद्रिकाचामरछत्रोद्यानद्वितानध्वजपताका निषेद्य । दक्षिणां पुष्पांजलिं समर्प्य नत्वा । इन्द्र जुषस्वेति^{१३८} सूक्तेन सफलमर्घ्यं दद्यात् । ततो अग्नेः परिसमूहनादि ऐन्द्रचरु निर्वापपूर्वकं आज्यभागांतं

१३२. 'सं सं स्रवन्तु नद्याः०'—अथर्व १९-१-१/३, सात. अथर्व पृ. ३६१—तीन ऋचा.

१३३. 'शं त आपो हैमवती०'—अथर्व १९-२-१/५, सात. अथर्व पृ. ३६१—पांच ऋचा.

१३४. 'त्यमू षु वाजिनं०'—ऋ. १०-१७८-१/३; साम. ३३२; अथर्व ७-८५-१/३; सात. ऋ. पृ. ७६२-३, साम पृ. ३७, अथर्व पृ. १६९; नि. १०-२८—तीन ऋचा.

१३५. 'आ मन्द्रैरिन्द्र०'—ऋ. ३-४५-१/३, साम. २४६ व १७१८, अथर्व ७-११७-१; सात. ऋ. पृ. २१८, साम. पृ. २८ व अथर्व पृ. १७५; वा. य. २०-५३; तै. आ. १-१२-२—तीन ऋचा.

१३६. 'स्वस्तिदा विशा०'—ऋ. १०-१५२-२, अथर्व १-२१-१; ८-५-२२; सात. ऋ. पृ. ७५१, अथर्व पृ. ९ व १८५; तै. ब्रा. ३-७-११-४; तै. आ. १०-१-९—एक ऋचा.

कुर्यात् । कांस्यपात्रे अतिसृष्टोऽपां भाग^{१३} इति उदकमानीय सर्वा इमा आप ओष-
धयः सान्त्विति^{१३} ब्रह्माणमावेद्य तेन तथैवानुज्ञातः तत्रौषधीरावाहयामि । इत्यौषधीरा-
वाह्य गायत्र्या अम्बयो यं^{१४} ऋ. ८ आपो हि द्वा^{१५} ऋ. १ हिरण्यवर्णा^{१६} ऋ. १५
शिवा नः शंतमा भव^{१३} शं नो वातः १^{१७} इन्द्र जुषस्वेति^{१८} सूक्तेन तज्जलमभिमन्त्र्य
तेन चिरमिं प्रोक्ष्य कांस्योदकशेषं पूर्वकुंभे निक्षिप्य । ततः अश्वस्तुलोमानि व्रीहिमुक्कु-
शीरगुग्गुलपिपल्यलावुबीजानि विषसह देवी शरपुष्पशरमूलानि चातनगणेन जुहुयात् ।
आजमाविकं वा माहिषं वा घृतं चातनगणेन हुत्वा । आश्वत्थ-आतसी-पारिजात-
जारुषी-त्रापसी-खादिरी-अपामार्ग-पलाश-शमी-समिधोऽभावे पलाशारेव चातन-
गणेन जुहुयात् । तेनैवामिमुपस्थाय । ततः सतधान्य-खादिर-अपामार्गः-शुंठी-वचा-
भृंगराजः शतावरी शाल्मली चंदनं सहदेवी गुर्जरप्रसिद्धपीठणीनामकं पृष्णीपर्णी
मुर्दारसिंग प्रसिद्ध अजशृंगी श्वेतदूर्वान् इत्येतानेकीकृत्य तूष्णीं तद्हुत्वा कलशसमीपे
और्दुंबरदंडं गौरसर्षपान् शतपुष्पपुत्रकदशाश्मसिकताः पोटलिकां शरावे स्थापयेत् ।
तत्रैवान्यस्मिन् क्षरावे कुशमूलमणिं सुवर्णसूत्रं निबध्य स्थापयेत् । ततो वक्ष्यमाणमंत्रैः
राज्यहोमं कुर्वन् होमशेषं संपातेन मणिं प्रतिसरं कुभोदकं चाभिधारयेत् । ततो
होममंडपाद्धिः चतुर्दिक्षु उपलिप्य सिकता विकीर्य शांत्यभिः^{१९} संप्रोक्ष । तत्र
पाषाणान् स्थापयेत् । द्वारो परिदेशं च लेपयेत् । ततः सुवर्णं पूर्वा दिदिक्षु यस्यां
पृथिव्यो मस्यायुधानाम्ने ह्रियत्तेनाधृष्टं नाम यशियं तेन त्वा दधे स्वाहा । ये
द्वितीयस्यां अपि तृतीयस्यां ये चतुर्थस्यां पृथिव्यामिति चतुर्दिक्षु हुत्वा । प्राचीं
दिशमवधायेति^{२०} मंत्रचतुष्टयेन प्रतिदिशं उपतिष्ठेत् । ततः प्राङ्मुख उपविश्य ।
शांतिगणेन कृत्यागणेन चातनगणेन मातृनामगणेन वास्तोष्पतिगणेन पाप्महागणेन
यक्षनाशनगणेन दुःस्वप्ननाशनगणेन आयुष्यगणेन वर्चस्यगणेन स्वस्थयनगणेन
अभयगणेन अपराजितगणेन शर्मवर्मगणेन रौद्रगणेन चित्रागणेन पालीवतागणेन
च जुहुयात् । ते चाग्रे वक्ष्यन्ते । ततो दधिसक्तून रक्षोभ्यो नमः इति दक्षिणतः
क्षिपेत् । ततः संपातकलशोदकेन पवित्रं शतधारमित्याभिषेकमंत्रैः^{२१} सपत्नीकं

१३७. 'अति सृष्टो०'—अथर्व १६-१-१; सात. अथर्व पृ. ३२७—एक ऋचा.

१३८. 'सर्वा इमा आप ओषधयः०'—कौ. सू. ९-९.

१३९. 'शिवा नः शंतमा०'—अथर्व ७-६८-३; सात. अथर्व पृ. १६३—एक ऋचा.

१४०. 'प्राचीं दिशमवधाय०'—पृ-५६ वरील पहिले चार मंत्र.

१४१. 'शतधारं वायुमर्क०'—ऋ. १०-१०७-४, अथर्व १८-४-२९; सात. ऋ. पृ. ७२४, अथर्व पृ. ३५६ किंवा 'शतधारमुत्समक्षीयमाणं०'—ऋ. ३-२६-९, सात. ऋ. पृ. २०२—एक ऋचा.

यजमानं अभिषिष्य । पूर्वस्थापितमग्निं दधिमध्वकं कृत्वा ईदं जुषस्वेति
सूक्तेनाभिर्मन्त्रं बहौ बध्नीयात् ।

ॐ इमं बध्नामि ते मर्णिं दीर्घायुन्वाय तेजसे । धर्मं सपत्नार्धभनं
द्विषतस्तपनं हृदः ॥ १ ॥ द्विषतस्तापयन् हृदः शत्रूणां तापयन्मनः ।
दुर्हार्दः सर्वोस्त्वं धर्मं धर्मं इवाभिन्तस्तापयन् ॥ २ ॥ धर्मं
इवाभितपन्दर्भं द्विषतो नितपन्मणे । हृदः सपत्नानां भिन्द्धीन्द्र
इव विरुजं बलम् ॥ ३ ॥ भिन्द्धि धर्मं सपत्नानां हृदयं द्विषतां मणे ।
उद्यन्त्वचमिव भूम्याः शिरं एषां वि पातय ॥ ४ ॥ भिन्द्धि धर्मं
सपत्नान्मे भिन्द्धि मे पृतनायतः । भिन्द्धि मे सर्वान्दुर्हार्दो भिन्द्धि
मे द्विषतो मणे ॥ ५ ॥ छिन्द्धि धर्मं सपत्नान्मे छिन्द्धि मे पृतनायतः ।
छिन्द्धि मे सर्वान् दुर्हार्दान् छिन्द्धि मे द्विषतो मणे ॥ ६ ॥ वृश्च धर्मं
सपत्नान्मे वृश्च मे पृतनायतः । वृश्च मे सर्वान्दुर्हार्दो वृश्च मे द्विषतो
मणे ॥ ७ ॥ कृन्त धर्मं सपत्नान्मे कृन्त मे पृतनायतः । कृन्त मे
सर्वान्दुर्हार्दो कृन्त मे द्विषतो मणे ॥ ८ ॥ पिंश धर्मं सपत्नान्मे पिंश
मे पृतनायतः । पिंश मे सर्वान्दुर्हार्दः पिंश मे द्विषतो मणे ॥ ९ ॥
विध्य धर्मं सपत्नान्मे विध्य मे पृतनायतः । विध्य मे सर्वान्दुर्हार्दो
विध्य मे द्विषतो मणे ॥ १० ॥^{१४२}

ॐ निक्ष धर्मं सपत्नान्मे निक्ष मे पृतनायतः । निक्ष मे सर्वान्दुर्हार्दो
निक्ष मे द्विषतो मणे ॥ १ ॥ तृन्द्धि धर्मं सपत्नान्मे तृन्द्धि मे
पृतनायतः । तृन्द्धि मे सर्वान् दुर्हार्दस्तृन्द्धि मे द्विषतो मणे ॥ २ ॥
रुन्द्धि धर्मं सपत्नान्मे रुन्द्धि मे पृतनायतः । रुन्द्धि मे सर्वान्दुर्हार्दो
रुन्द्धि मे द्विषतो मणे ॥ ३ ॥ मृण धर्मं सपत्नान्मे मृण मे
पृतनायतः । मृण मे सर्वान्दुर्हार्दो मृण मे द्विषतो मणे ॥ ४ ॥ मन्थ
धर्मं सपत्नान्मे मन्थ मे पृतनायतः । मन्थ मे सर्वान् दुर्हार्दो मन्थ
मे द्विषतो मणे ॥ ५ ॥ पिंढी धर्मं सपत्नान्मे पिंढी मे पृतनायतः ।
पिंढी मे सर्वान्दुर्हार्दः पिंढी मे द्विषतो मणे ॥ ६ ॥ ओष धर्मं
सपत्नान्मे ओष मे पृतनायतः । ओष मे सर्वान्दुर्हार्द ओष मे
द्विषतो मणे ॥ ७ ॥ दह धर्मं सपत्नान्मे दह मे पृतनायतः । दह मे
सर्वान्दुर्हार्दो दह मे द्विषतो मणे ॥ ८ ॥ जहि धर्मं सपत्नान्मे जहि
मे पृतनायतः । जहि मे सर्वान्दुर्हार्दो जहि मे द्विषतो मणे ॥ ९ ॥^{१४३}

१४२. अथर्व १९-२८-१/१०; सात. अथर्व पृ. ३७४-५.

१४३. अथर्व १९-२९-१/९; सात. अथर्व पृ. ३७५.

ॐ यसे दर्मं जरामृत्युः शतं वर्मसु वर्मं ते । तेनेमं वर्मिणं कृत्वा
सपत्नां जहि वीर्यैः ॥ १ ॥ शतं ते दर्मं वर्माणि सहस्रं वीर्याणि
ते । तमस्मै विभ्वे त्वां देवा जरसे भर्तवा भदुः ॥ २ ॥ त्वामाहुदेववर्मं
त्वा दर्मं ब्रह्मणस्पतिम् । त्वामिन्द्रस्याहुर्वर्मं त्वं राष्ट्राणि
रक्षसि ॥ ३ ॥ सपत्नक्षयणं दर्मं द्विषतस्तपनं हृदः । मणिं क्षत्रस्य
वर्धनं तनूपानं कृणोमि ते ॥ ४ ॥ यत्समुद्रो अभ्यक्रन्दत्यर्जम्यो
विष्णुतां सह । ततो हिरण्ययो बिन्दुस्ततो दर्भो अजायत ॥ ५ ॥^{१४४}

ततो नववस्त्रद्वयं परिधाय चरुं इन्द्र जुषस्वेति^{१४५} सत्पृचमवदान धर्मेणावदाय हुत्वा
पूर्णाहुतिं हुत्वा वसोद्धारा च पातयित्वा आचार्याय ग्रामं ऋत्विग्भ्यो यथाशक्ति-
दक्षिणां दद्यात् । ततः उत्तरपूजां विसर्जनं च विधाय । प्रतिमां आचार्याय
प्रतिपाद्य । गच्छगच्छत्यग्निं विसृज्य । अयुतं सहस्रं शतं वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा
कर्मसंपूर्णतां वाचयित्वा ईश्वरार्पणं कुर्यात् । इत्यैन्द्रीशान्तिः ॥

राजाभिषेकप्रयोगः

अथ राजाभिषेकप्रयोगः ॥ यजमानः पुर्वेद्युः शुभे मुहूर्ते तिथ्यादिकं संकीर्त्य श्वःकरिष्यमाणराजाभिषेकांगत्वेन स्वस्तिवाचनं मातृकापूजनं वसोद्वारापूजनं नांदीश्राद्धं नारायणपूजनं आज्यहोमं करिष्ये इति संकल्प्य । तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्धयर्थं गणेशपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य । गणपतिं संपूज्य । ऋग्यजुःसामपाठकैः ब्राह्मणैः पूर्वोक्तप्रकारेण पुण्याहं वाचयित्वा । नांदीश्राद्धांते शालग्रामे नारायणं शोडशोपचारैः संपूज्य । सुवर्णे पात्रे गोक्षीरपायसं गोघृतशर्करा-सहितं नैवेद्यं कृत्वा तांबुलदक्षिणां पुष्पांजलिं दत्वा नैवेद्यं शिरसामिवंद्य गृहीत्वा । तत्पुरतः स्थंडिले स्वशास्त्रोक्तमग्निं प्रतिष्ठापनं कृत्वा प्रद्विपात्रप्रयोगेन आज्यभागांते प्रणवेन अष्टोत्तरशतमाज्याहुतिं हुत्वा स्विष्टकृतादिहोमं शेषं समाप्य नैवेद्यार्थं स्वयं अर्धं चमयी भुंजीयातां । ततो मौनीरात्रौ दर्भं संसृतभूमौ ब्रह्मचारिणौ स्वपेतां । ततः प्रातः पुरोहितसांवत्सरिकौ सोष्णीपौ पूर्ववृत्तऋत्विग्भिः सह नवकुंड्यादिसहिते मंडपे सपत्नीकसमागत्य यजमानेन सहितौ मंगलप्रोषेण मंडपसभागच्छेतां ॥ ततः आचार्यः पूर्वऋत्विग्भिः सह मंडपपूजा महाध्वजोच्छ्रयणातां कुर्यात् । ततो महावेद्यां शोडशाक्षरं विलिख्य । तत्र मध्ये सौशतं छिद्रं संस्थाप्य । पूर्वतः सौवर्णान् दक्षिणतः राजतान् पश्चिमतः ताम्रान् उत्तरतो माहेयान् चतुश्चतुष्कुभान् स्थापयेत् । तन्मध्ये पूर्वतः एको घृतपूर्णः अन्यश्च मधुपूर्णः दक्षिणतः एको दुग्धपूर्णः पश्चिमतः एको दधिपूर्णः उत्तरे चत्वारो जलपूर्णाः अन्ये प्रतिदिशं सर्वे जलपूर्णाः कार्याः । तांश्च पल्लवाद्युपेतानां धमाल्यार्चितान् वस्त्रवेष्टितकंठान् कुर्यात् । जलपूर्णेषु तेषु शतौषधयः मूलहेमपंचरत्नपंचधान्यसप्तमृत्तिकावृषभ्रंगगजदंतगोरोचनाउत्पलपद्म-मुरारेणुकुंकुमराजसर्षपमुस्तादेवदारुन् क्षिपेत् । ततो वेद्यां औदुंबरीमासदीं व्याघ्रचर्म औदुंबरं च चमसं दधिमधुघृतकुशोदका आतपवृष्टिजलदूर्वायवांकुरपूर्णं औदुंबरीं शाखां हिरण्यं च स्थापयेत् । तत्रैव कुशाः पर्वतो धृतं मृदः स्थाप्या षोडशत्रिल्वदलानि स्थापयेत् । ततः उत्तरतः अभिषेकशालायां भद्रासनं संस्थाप्य । तदष्टदिक्षुजलपूर्णान् अष्टौ कुंभान् पल्लवोपेतान् गंधमाल्यार्चितान् वासो वेष्टितान् स्थापयेत् । तेषु च समुद्रनदीसरोवरपुण्यकूपगंगायमुनाजलानि यथालाभं क्षिपेत् । गोपथब्राह्मणे^१ तु भद्रासनस्यैव संमतात् सौवर्णादिकलशस्थापनमुक्तं । तत्रैव रत्नोदक सर्वबीजोदक सर्वौषध्युदक गंधोदक पुष्पोदक फलोदक पल्लवोदक कुशोदक कुंभान् यथावकाशं स्थापयेत् । तत्रैव समुद्रोदक यमुनानर्मदातापीचर्मप्वतीपयोष्णीवितस्ता-सिंधुउदकपूर्णान् कलशान् यथालाभं स्थापयेत् । तत आसादितान् सर्वान् कलशान् ।

अर्थे तस्स्थापां पतिरसि वृषास्यूर्मिर्वृषसेनोसि ब्रजाक्षतस्थ
 मरुतामोजस्थ सूर्यवर्चसस्थ सूर्यत्वचसस्थ मान्दास्थ
 वाशास्थ शक्ररीस्थ विश्वभृतस्थ जनभृतस्थाग्नेस्तेजस्या-
 स्स्थापामोषधीनाँ रसस्थापो देवीर्मधुमतीरगृहभूर्जस्वती
 राजसूयाय चितानाः ॥ १ ॥ [याभिर्मित्रावरुणावभ्यविञ्चन्
 याभिरिन्द्रमनयन्नत्यरातीः । राष्ट्रदास्थ राष्ट्रं दत्त स्वाहा
 राष्ट्रदास्थ राष्ट्रममुष्मै दत्त ॥ २ ॥ देवीरापस्सं मधुमतीर्मधुमती-
 भिस्सृज्यध्वं महि वर्चः क्षत्रियाय वन्वा ना अनाघृष्टास्सीदतो-
 र्जस्वतीर्महि वर्चः क्षत्रियाय दधतीरनिभृष्टमसि वाचो बन्धुस्तपो-
 जास्सोमस्य दात्रमसि शुक्रावशुक्रेणोत्पुनामि चन्द्राश्चन्द्रेणामृता
 अमृतेन स्वाहा राजसूयाय चितानाः ॥] ३ ॥ सधमादो
 द्युमिनीरुर्ज एता अनिभृष्टा अपस्युवो वसानः । पस्त्यासु बक्रे
 वरुणस्सधस्थमपाँ शिशुः ॥ ४ ॥ मातृतमास्त्रन्तः । [क्षत्रस्यो-
 त्वमसि क्षत्रस्य योनिरस्याविन्नो अग्निर्गृहपतिराविन्न इन्द्रो
 वृद्धभवा आविन्नः पूषा विश्ववेदा आविन्नौ मित्रावरुणावृता-
 वृधावाविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते आविन्ना देव्यदितिर्विश्वरूप्या-
 विन्नोऽयमसावामुप्यायणोस्यां विश्वस्मिन्प्राष्ट्रे महते क्षत्राय महते
 आधिपत्याय महते जानराज्यायै ष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं
 ब्राह्मणानाँ राजेंद्रस्य ॥ ५ ॥^{१४३}

इत्यभिमंत्रयते । ततो महावेद्युपरि वितानं ब्रूणीयात् । ततः स्वकुंडे अग्निं ग्रहांश्च
 प्रतिष्ठाप्य । परिसमूहनादि आज्यभागांतं कुर्यात् । ततः प्रणीता पात्रसन्निधौ
 सौवर्णजलपूर्णं पंचपलबोद्युपेतं वस्त्रवेष्टितं कंठं संपातं कलशं कलशस्थापनविधिना
 स्थापयेत् । ततो यथाविहितं कर्म कुरुध्वं उत्कृष्टमंत्रजाप्येन तिष्ठध्वमिति प्रेषं
 दद्यात् । ततः ऋत्विजः स्वस्वकुंडे भूस्स्कारान् कृत्वा आचार्यकुंडादग्निमानीय
 स्वस्वकुंडे विधिना स्थापयेद्युः । आज्यभागांतं स्वशाखया यजमानशाखया वा कुर्युः ।
 ततो यजमानेन द्रव्यत्यागे कृते सति सर्वप्रधानहोमं कुर्युः । तत्रादौ गायत्रीमंत्रेण
 औदुंबरसमिध आज्यं चाष्टोत्तरशतं जुहुयुः । ततो अष्टाविंशतिसंख्यया ग्रहान्

अष्टाष्टसंख्यया अधिदेवतावि वास्तोस्यस्यंतान् उदुंबरसमित्तिखल्यैर्हुत्वा वैष्णवैः
 शक्तैः सूर्यदेवताकैः विश्वेदेवादैवतैः सोमदैवतैः मंत्राश्च । अतो देवा^{१४६} इति इति
 षट् । विष्णोर्नु कमिति^{१४७} षट् । परो मात्रयेति^{१४८} सूक्तं । इन्द्र जुषस्वेति^{१४९} षट् ।
 जनिष्ठा उग्रः सहसे^{१५०} तुरायेति सूक्तं । इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्र वोचामिति^{१५१} सूक्तं ।
 पिबा सोममभि यमुग्र^{१५२} तर्द इति तिस्रः । आशु शिशानः^{१५३} इति सूक्तं । विदा
 मघवन विदेति^{१५४} तिस्रः । यत इन्द्र भयामहे^{१५५} इति पंच । इत्यैष्यः उदुत्यं^{१५६}

१४६. 'अतो देवा०'—ऋ. १-२२-१६/२१; साम. १६७४, १६६९
 + १६७३; सात. ऋ., पृ. ११; साम. पृ. १७७-८—सहा ऋचा.

१४७. 'विष्णोर्नु कं०'—ऋ. १-१५४-१/६; अथर्व ७-२६-१/३;
 सात. ऋ., पृ. ११७, अथर्व, पृ. १५४-५; वा. य. ५-१८; तै. सं. १-२-१३-३
 —सहा ऋचा.

१४८. 'परो मात्रया०'—ऋ. ७-९९-१/७; सात. ऋ., पृ. ४५६; तै. ब्रा.
 २-८-३-२—सात ऋचा.

१४९. 'जनिष्ठा उग्रः०'—ऋ. १०-७३-१/११; सात. ऋ., पृ. ६८८-९;
 वा. य. ३३-६४; तै. ब्रा. २-८-३-४—अकरा ऋचा.

१५०. 'इन्द्रस्य नु वीर्याणि०'—ऋ. १-३२-१/१५; साम. ६१२; अथर्व
 २-५-५/७; सात. ऋ., पृ. १८-२०; साम. पृ. ६७, अथर्व, पृ. १७; तै. ब्रा.
 २-५-४-१; नि. ७-२/३—१५ ऋचा.

१५१. 'पिबा सोममभि०'—ऋ. ६-१७-१/३; सात. ऋ., पृ. ३४७;
 —तीन ऋचा.

१५२. 'विदा मघवन्०'—साम. ६४१ ते ६४३; सात. साम. पृ. ७१
 —तीन ऋचा.

१५३. 'यत इन्द्रभयामहे०'—ऋ. ८-६१-१३/१७; साम. २७४ वा
 १३२१, १३२२ व १४५८; अथर्व १९-१५-१; सात. ऋ., पृ. ५२७, साम. पृ.
 ३१, १४० व १५४, अथर्व, पृ. ३६८; तै. ब्रा. ३-७-११-४; तै. आ. १०-१-१;
 तै. ब्रा. १५-४-३—पांच ऋचा.

१५४. 'उदुत्यं०'—ऋ. १-५०-१/१३; साम. ३१; अथर्व १३-२-१६/
 २४, २०-४७-१३/२१; सात. ऋ., पृ. ३३-४; साम. पृ. ४; अथर्व. पृ. २९६-७
 वा ४१३; वा. य. ७-४१, ८-४१, व ३३-३१; तै. सं. १-२-८-२, १-४-४३-१;
 नि. १२-१५—तेरा ऋचा.

इति मंत्रेण त्रयोदशः । चित्रं देवानामिति^{१५५} चतस्रः । यदद्य सूर्येत्येका^{१५६} । उत्त सूर्य इति^{१५७} तिस्रः । उद्वेतीति^{१५८} चतस्रः । नमो मित्रस्येति^{१५९} द्वादश । सविता पश्चात्तादित्येका^{१६०} । इति सावित्राः ॥ आ नो भद्रा^{१६१} इति सूक्तं । ये देवासो दिव्ये-^{१६२} केति ऋक् १ । ये के च जमेति^{१६३} ऋक् १ । विश्वे देवाः शृणुतेमं^{१६४} हवामिति तिस्रः । देवान् हुवेति^{१६५} पंच । नमो महद्भ्यः^{१६६} इत्येका । इति वैश्वदेव्यः ॥ त्वं सोम प्र चिकितो^{१६७} मनीषेति सूक्तं । स्वादिष्टयेति^{१६८} दश । इति सौम्यः ॥

१५५. 'चित्रं देवानां०'—ऋ. १-१५५-१/४; अथर्व १३-२-३५ वा २०-१०७-१४/१५; सात. ऋ. पृ. ८४-५; अथर्व, पृ. २९७ व ४४०; ऐ. आ. ३-९; वा. य. ७-४२ व १३-४६; तै. सं. १-४-४३-१ व २-४-१४-२; तै. ब्रा. २-८-७-३; तै. आ. १-७-६ व २-१३-१; नि. १२-१६—चार ऋचा.

१५६. 'यदद्य सूर्य०'—ऋ. ७-६०-१ व ८-२७-१९; सात. ऋ. पृ. ४३२ वा ४९६—एक ऋचा.

१५७. 'उत् सूर्य०'—ऋ. ७-६२-१/३; सात. ऋ. पृ. ४३४—तीन ऋचा.

१५८. 'उद्वेती०'—ऋ. ७-६३-१/४; सात. ऋ. पृ. ४३५—चार ऋचा.

१५९. 'नमो मित्रस्य०'—ऋ. १०-३७-१/१२; सात. ऋ. पृ. ६५८-९; वा. य. ४-३५; तै. सं. १-२-९-१—चारा ऋचा.

१६०. 'सविता पश्चात्तात्०'—ऋ. १०-३६-१४; सात. ऋ., पृ. ६५७—एक ऋचा.

१६१. 'ये देवासो दिव्ये०'—ऋ. १-१३९-११; सात. ऋ., पृ. १०८; वा. य. ७-१९; तै. सं. १-४-१०-१—एक ऋचा.

१६२. 'ये के च ज्मा०'—ऋ. ६-५२-१५; सात. ऋ., पृ. ३७७—एक ऋचा.

१६३. 'विश्वे देवा शृणु०'—ऋ. ६-५२-१३/१५; सात. ऋ., पृ. ३७६-७; वा. य. ३३-५३; तै. सं. २-४-१४-५; तै. ब्रा. २-८-६-५—तीन ऋचा.

१६४. 'देवान् हुवे०'—ऋ. १०-६६-१/५; सात. ऋ., पृ. ६८२—पांच ऋचा.

१६५. 'नमो महद्भ्यो०'—ऋ. १-१७-१३; सात. ऋ., पृ. १५; नि. ३-२०—एक ऋचा.

१६६. 'त्वं सोम प्र चिकितो०'—ऋ. १-९१-१/२३; सात. ऋ. पृ. ६२-३; वा. य. १९-५२; तै. सं. २-६-१२-१—२३ ऋचा.

१६७. 'स्वादिष्टया०'—ऋ. ९-१-१/१०; साम. ४६७ वा ६८९ ते ६९१; सात. ऋ., पृ. ५६१; साम पृ. ५२, ७७; वा. य. २६-२५; नि. ११-३—दहा ऋचा.

आज्याहुतीसमये आचार्यकुंडे अग्निज्वालाया निमित्तं परीक्षते । दक्षिणावर्तिभूमाना
छिन्ना उर्ध्वगा सूर्यप्रभा शुभावहा । ततः आशुःशिशानः^{१४} इति सूक्तं । शर्मवर्मगणं
स्वस्त्ययनगणं आयुष्यगणं अभयगणं अपराजितगणं च जुहुयात् । ततो जयानभ्या-
गतान् राष्ट्रभृतो जुहुयुः । ततो होमसमये जापकाः जपं कुर्युः । द्वारपाश्व द्वारजपं
कुर्युः । तत्र पूर्वतः ।

रात्रिसूक्तं^{१६८} च रौद्रं^२ च पावमानं^{१७१} सुमंगलम् ।

जपेयुः पोरुषं^{१७२} सूक्तं पूर्वतो बह्वर्चं पृथक् ॥ २१७ ॥

रात्री व्यख्यदायती^{१६८} इति [रात्री] सूक्तं । इमा रुद्राय०^{१७०} कद् रुद्राय^{१३}
इति पितरि इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः^{१७०} इति रौद्रं । स्वादिष्ठया मदिष्ठया^{१३}
कनिक्रदज्जनुषमिति^{१७१} शाक्तं सूक्तं सहस्रशीर्षेति^{१७२} १६ दक्षिणे ।

शाक्तं रौद्रं च सौम्यं च कौष्मांडं जातवेदसं ।

सौरसूक्तं जपेरंस्ते दक्षिणेन यजुर्विदः ॥ २१८ ॥

आशुः शिशानः^{१४} इन्द्रो नो विश्वतः इत्यनुवाकः । इमा रुद्राय स्थिरधन्वनः^{१७०} ६ ।
सोमो धेनुं^{१७३} ६ । यदेवा देवहेडनं^{१७४} ४ । यस्त्वा हृदेत्यनुवाकः^{१७५} । सूर्यो

१६८. 'रात्री व्यख्यदा०'—ऋ. १०-१२७-१/८ परि. १/१४; सात. ऋ., पृ. ७३९ व ७८०; तै. ब्रा. २-४-६-१०-रात्रीसुक्त—८+१४ ऋचा.

१६९. 'कद् रुद्राय०'—ऋ. १-४३-१/९; सात. ऋ. पृ. २८; तै. आ. १०-१७-१—नऊ ऋचा.

१७०. 'इमा रुद्राय स्थिरधन्वने०'—ऋ. ७-४६-१/४; सात. ऋ., पृ. ४२५; तै. ब्रा. २-८-६-८; नि. १०-६—चार ऋचा.

१७१. 'कनिक्रदज्जनुषं०'—ऋ. २-४२-१/३ व २-४३-१/३; सात. ऋ., पृ. १८४; नि. ९-४—३+३=सहा ऋचा.

१७२. 'सहस्रशीर्षा०'—पुरुषसूक्त—ऋ. १०-९०-१/१६; साम. ६१७; अथर्व १९-६-१; सात. ऋ., पृ. ७०६-७; साम. पृ. ६८; अथर्व, पृ. ३६२; वा. य. ३१-१; तै. आ. ३-१२-१—सोळा ऋचा.

१७३. 'सोमो धेनुं०'—ऋ. १-९१-२०/२३, सात. ऋ., पृ. ६३; यजु. पृ. १५७; यजुस्. ३४-२१/६; वा. य. ३४-२१; तै. ब्रा. २-८-३-१—चार ऋचा.

१७४. 'यदेवा देवहेडनं०'—अथर्व ६-१-१४-१/३; सात. अथर्व, पृ. १४०; वा. य. २०-१४; तै. ब्रा. २-४-४-८; तै. आ. २-३-१—तीन ऋचा.

१७५. 'यस्त्वाहृदा०'—ऋ. ५-४-१०/११; सात. ऋ., पृ. २८२-३; तै. सं. १-४-४६-१—दोन ऋचा.

देवीति^{१०६} षट् ऋचाः । पश्चिते ।

शैशवं पंच मिथुनं गायत्रं ज्येष्ठं साम च ।

वामदेव्यं बृहत्सौम्यरौरवं सरथंतरम् ॥ २१९ ॥

गवां व्रतं विकीर्णं च रक्षोदनं यशस्तथा ।

गायेयुः सामगा राजन् पश्चिमद्वारमाश्रिता ॥ २२० ॥

वैराज्यं पौरुषं सूक्तं सौपर्णं रुद्रसंहितां ॥ २२१ ॥

पिबा सोममिन्द्र मन्दतु^{१०७} त्वा सहस्रशीर्षेति^{१०८} साम सुपर्णोपाख्यानं रुद्रसंहिता ।
रहस्यबीजं । कया नश्चित्र^{१०९} आ तत्सवितुरस्त्रगीतं । मूर्धानं दिवः^{११०} । त्वामिद्धि
हवामहे^{१११} । सं ते पयांसि^{११२} । पुनानः सोम^{११३} । अभि त्वा शूर नोनुमो^{११४} ।
ते मन्वत प्रथमं^{११५} । अग्निमीले^{११६} । विभ्राड् बृहत्^{११७} । अग्ने रक्षा णो^{११८} । अग्ने

१७६. 'सूर्यो देवी०'—ऋ. १-११५-१/६; अथर्व २०-१०७-१५; सात. ऋ., पृ. ८४-५; अथर्व, पृ. ४४०; तै. ब्रा. २-८-७-१—सहा ऋचा.

१७७. 'पिबा सोममिन्द्र०'—ऋ. ७-२२-१/९; साम. ३९८ वा ९२७; अथर्व २०-११७-१; सात. ऋ., पृ. ४०८-९, साम. पृ. ४४ वा १०१; अथर्व, पृ. ४४२; तै. सं. २-४-१४-३—नऊ ऋचा.

१७८. 'मूर्धानं दिवो०'—ऋ. ६-७-१/७; साम. ६७ व ११४; सात. ऋ., पृ. ३३९; साम. पृ. ८ व १३; वा. य. ७-२४-३३-८; तै. सं. १४-१३-१—सात ऋचा.

१७९. 'त्वामिद्धि हवामहे०'—ऋ. ६-४६-१/१४; साम. २३४ व ८०९; अथर्व २०-९८-१; सात. ऋ., पृ. ३६७-८, साम. पृ. २७, अथर्व, पृ. ४३७; वा. य. २७-३७; तै. सं. २-४-१४-३—चवदा ऋचा.

१८०. 'सं ते पयांसि०'—साम. ६०३; सात. साम. पृ. ६७—एक ऋचा. ऋ. १-९१-१८; सात. ऋ. पृ. ६३; वा. य. १२-११३; तै. सं. ४-२-७-४.

१८१. 'अभि त्वा शूर०'—ऋ. ७-३२-२२/२७; साम. २३३ व ६८०; यजु. २७-३५; सात. ऋ., पृ. ४१६; साम. पृ. २७ व ७६; यजु. पृ. १३३; तै. सं. २-४-१४-२—सहा ऋचा.

१८२. 'ते मन्वत प्रथमं०'—ऋ. ४-१-१६/२०; साम. ६०६; सात. ऋ. पृ. २३४, साम. पृ. ६७—पांच ऋचा.

१८३. 'अग्निमीले०'—ऋ. १-१-१/९; साम. ६०५; सात. ऋ. पृ. १, साम. पृ. ६७; तै. सं. ४-३-१३-३; नि. ७-१५—नऊ ऋचा.

१८४. 'विभ्राड् बृहत्०'—ऋ. १०-१७०-१/४; साम. ६२८, १४५३, १४५४; सात. ऋ. पृ. ७६०, साम. पृ. ६९; वा. य. ३३-३०—चार ऋचा.

१८५. 'अग्ने रक्षा णो०'—ऋ. ७-१५-१३; साम. २४; सात. ऋ. पृ. ४०२, साम. पृ. ३; तै. ब्रा. २-४-१-६—एक ऋचा.

युक्त्वा हि^{१८६} । बृहदिन्द्रायेति^{१८७} गीतानि । उत्तरे ।

आथर्वणश्चोत्तरतः शातिकं पौष्टिकं तथा ।

जपेयुर्मनसा देवमाश्रित्य वरणं प्रभुम् ॥ २२२ ॥

शांतिकपौष्टिकानि शं न इन्द्राग्नीत्यादीनि^{१८८} एता होमकाले जप्यानि इति केचित्
अथ द्वारपालजप्यानि । प्रेषानंतरं ।

श्रीसूक्तं पावमानं च सोमसूक्तं सुमंगलम् ।

शान्त्याध्यायं चेन्द्रसूक्तं रक्षत्वं चेति बह्वचौ ॥ २२३ ॥

हिरण्यवर्णा^{१८९} १५ । स्वादिष्ट्या^{१९०} । त्वं सोमं प्र चिकितः^{१९१} । कनिकदजनुषं^{१९२} ।
शं न इन्द्राग्नी^{१८८} । यो जात एव प्रथमो^{१९३} । कृणुष्व पाजः^{१९४} ।

दक्षिणे तु द्वारपालौ रुद्रात्पुरुषसूक्तकम् ।

श्लोकाध्यायं शुक्रियं च मंगलाध्यायमेव च ॥ २२४ ॥

नमस्ते रुद्रेत्यादि^{१९५} । सहस्रशीर्षेति^{१९६} । देव सवितः प्रसुव^{१९७} यक्षमिति । मंडलं

१८६. 'अग्ने युक्त्वा हि०'—ऋ. ६-१६-४३/४५; साम. २५, १३, ८३;
सात. ऋ., पृ. ३४७; साम. पृ. ४, २, १०; वा. य. १३-३६; तै. सं. ४-२-९-५
—तीन ऋचा.

१८७. 'बृहदिन्द्राय गायत०'—ऋ. ८-८९-१/७; साम. २५८; सात.
ऋ., पृ. ५४५-४६, साम. पृ. २९; वा. य. २०-३०; तै. ब्रा. २-५-८-३
—सात ऋचा.

१८८. 'शं न इन्द्राग्नि०'—ऋ. ७-३५-१/१५; अथर्व १९-१०-१/१०
व १९-११-१/५; सात. ऋ., पृ. ४१८-९, अथर्व, पृ. ३६५-६; वा. य.
३६-११—पंधरा ऋचा.

१८९. 'हिरण्यवर्णा०' [श्रीसूक्तं]—परिशिष्ट, मंडल ५, सात. ऋ., पृ.
७७२-७४—एकोनतीस ऋचा.

१९०. 'यो जात एव०'—ऋ. २-१२-१/१५; अथर्व २०-३४-१/१८;
सात. ऋ., पृ. १५७-८; अथर्व, पृ. ४०६-८; तै. सं. १-७-१३-२; नि.
३-२१-१०-१०; पंधरा ते अठरा ऋचा.

१९१. 'कृणुष्व पाजः०'—ऋ. ४-४ १/१५; सात. ऋ., पृ. २३७-८;
वा. य. १३-९; तै. सं. १-२-१४-१; नि. ६-१२—पंधरा ऋचा.

१९२. 'नमस्ते रुद्र०'—यजु. १६-१/१३; सात. यजु. पृ. ७३-४;
तै. सं. ४-५-१-१—तेरा ऋचा.

१९३. 'देव सवितः प्रसुव०'—वा. य. ९-१, ११-७, ३०-१; तै. सं.
१-७-७-१; ४-१-१-२—एक ऋचा.

ब्राह्मणं वा पश्चिमे ।

वामदेव्यं बृहत्साम ज्येष्ठसाम रथंतरम् ।

तथा पुरुषसूक्तं च रुद्रसूक्तं अतः परम् ॥ २२५ ॥

आज्यदोहानि सामानि शान्तिकाध्यायमेव च ।

भारुंडानि च सामानि पश्चिमे सामवेदिनौ ॥ २२६ ॥

कयानः^{१९८} । त्वामिद्धि^{१९९} । मूर्धानं^{१९८} । अभि त्वा शूर^{१९९} । सहस्रशीर्षाः^{१९२} ।

आ वो राजानमिति^{१९४} वर्गद्वयं । देवव्रतानित्याज्य दोहं । अबोध्याभिरिति^{१९५}
शान्तिकाध्यायम् । इमं स्तोममित्यादि^{१९६} भारुंडानि । उत्तरे ।

अथर्वाङ्गिरसं नीलरुद्रं चैवापराजितम् ।

देवीं च मधुसूक्तं च रोधसं शान्तिकं तथा ॥ २२७ ॥

आथर्वणौ द्वारपालौ पठतामुत्तरे स्थितौ ॥ २२८ ॥

छंदोगा यद् बृहद् गायेत्याथर्वणं । आंगिरसे जन्मनेत्यांगिरसं । आरयन्नेति परिवसति
त्याद्यपराजिता देवी । मधुवाता भयं^{१९३} द्यावापृथिवीति^{१९७} । रोधसं । शं नः
इन्द्राभीति^{१९८} । ततो जयादि हुत्वा स्विष्टकृतादि बलिदानान्ते आचार्यो यजमान-
सहितः सर्वेषु कुंडेषु समुद्रादूर्मिं^{१९८} इत्यादिभिः पूर्णाहुतिं हुत्वा यजमानाभिषेकं
कुर्यात् । यथाभिषेकशालायां सुगंधितैलेन सुगंधिचूर्णेन यजमानमुद्रतयेत् । तदा
सामगः हावांजेति साम गायेत् । तत उष्णोदकेन स्नापयित्वा शुक्लवस्त्रगंधमाल्यं पीठे
उपविश्य मृद्धिः संस्कुर्वात् । यथा वक्ष्यमाणा मृदोगायत्र्या संप्रोक्ष्यामि मंत्र्यमृद्धिः

१९४. 'आ वो राजानम०'—ऋ. ४-३-१/५ व ६/१०; साम. ६९;
यजु. १५-२४; सात. ऋ., पृ. २३६-७, साम. पृ. ८; यजु. पृ. ६९; तै. सं.
१-३-१४-१—दहा ऋचा.

१९५. 'अबोध्याभि०'—ऋ. ५-१-१/१२; साम. ७३, १७, ४६; अथर्व
१३-२-४६; सात. ऋ., पृ. २७९-८०; साम. पृ. ९, अथर्व, पृ. २९८; तै. सं.
४-४-४-१—चारा ऋचा.

१९६. 'इमं स्तोममर्हते०'—ऋ. १-९४-१/१६; अथर्व २०-१३-१/४;
साम. ६६ व १०६४; सात. ऋ., पृ. ६६, अथर्व पृ. ३९७, साम. पृ. ८ व २१५
—सोळा ऋचा.

१९७. 'द्यावापृथिवी०'—ऋ. १०-६६-९; अथर्व १३-२-२६; सात.
ऋ. पृ. ६८२; तै. सं. ४-६-२-४—एक ऋचा.

१९८. 'समुद्रादूर्मि०'—ऋ. ४-५८-१/११; सात. ऋ. २७७-८; वा.
य. १७-८९; तै. आ. १०-१०-२—अकरा ऋचा.

संस्क्रुयात् । पर्वताग्रमृदं सहस्रशीर्षेति^{१२} मूर्धानं^{१७} । अक्षिभ्यां ते नासिकाभ्यां
 इति बस्मिकमृदं कर्णयोः । चन्द्रमा मनसो^{२००} इति शिवालयमृदं मुखे । ग्रीवाभ्यस्त
 उष्णिहाभ्यः^{२०१} इति इन्द्रालयमृदं ग्रीवायां । आन्त्रेभ्यस्ते^{२०२} इति नृपाजिनमृदं हृदये ।
 त्वमिन्द्र सजोषसं^{२०३} इति करिदंतोऽधृतमृदं दक्षिणबाहौ । त्वमिन्द्र सजोषसमिति^{२०३}
 करिदंतोऽधृतमृदं वामबाहौ । बह्निनां पितेति^{२०४} सपौमृदं पृष्ठे । इमानि त्रीणि विष्टपेति^{२०५}
 संगममृदं दंडक्षोयः कुक्षिः । सामे पातं^{२०६} इति नदीवृषभुंगकुलमृदं पार्श्वे ।
 आपांतमन्युस्तुपलं^{२०७} प्रभमेति वैश्यागारमृदं कट्यां । ऊरुभ्यां ते^{२०८} अष्टीवद्भ्यामिति
 गजस्थानमृदं भ्रुवौ । ऊरुभ्यामित्यावृत्य^{२०९} गोस्थानमृदं जानुनो जंघाभ्यां पद्भ्यां ।
 धर्मोऽस्मि विशिराजा प्रतिष्ठितः इति मंत्रेण अश्वस्थानमृदं जंघयोः । एतावानस्य^{२१०}
 महिमेति रथचक्रोऽधृतमृदं पादयोः । ततो अंगादंगादिति^{२११} गंगामृदं सर्वांगे । ततो

१९९. 'अक्षिभ्यां ते०'—ऋ. १०-१६३-१; अथर्व २-३३-१ वा
 २०-९६-१७; सात. ऋ. पृ. ७५, अथर्व, पृ. २९ वा ४३६—एक ऋचा.

२००. 'चन्द्रमा मनसो०'—ऋ. १०-९०-१३; अथर्व १९-६-७; सात.
 ऋ., पृ. ७०७, अथर्व, पृ. ३६३; वा. य. ३१-१२; तै. आ. ३-१२-६—एक ऋचा.

२०१. 'ग्रीवाभ्यस्त उष्णि०'—ऋ. १०-१६३-२; अथर्व २-३३-२ वा
 २०-१६-१८; सात. ऋ. पृ. ७५७, अथर्व, पृ. २९ वा ४३६—एक ऋचा.

२०२. 'आन्त्रेभ्यस्ते०'—ऋ. १०-१६३-३; अथर्व २-३३-४ वा
 २०-९६-२०; सात. ऋ., पृ. ७५७, अथर्व, पृ. २९ वा ४३६—एक ऋचा.

२०३. 'त्वमिन्द्र सजोषं०'—ऋ. १०-१५३-४; अथर्व २०-९३-७;
 सात. ऋ., पृ. ७५३, अथर्व, पृ. ४३३—एक ऋचा.

२०४. 'बह्निनां पितो०'—ऋ. ६-७५-५; सात. ऋ., पृ. ३९१; वा. य.
 २९-४२; तै. सं. ४-६-६-२; नि. ९-१४—एक ऋचा.

२०५. 'इमानि त्रीणि विष्टप०'—ऋ. ८-९१-५; सात. ऋ., पृ. ५४७
 —एक ऋचा.

२०६. 'पातं०'—ऋ. ५-७०-३; साम. ९८७; सात. ऋ., पृ. ३२६;
 सात. साम, पृ. १०७.

२०७. 'आपांतमन्यु०'—ऋ. १०-८९-५; सात. ऋ. पृ. ७०५; तै. सं.
 २-२-१२-३; तै. आ. १०-१-९; नि. ५-१२ (Bloom)—एक ऋचा.

२०८. 'ऊरुभ्यां ते०'—ऋ. १०-१६३-४; अथर्व २-३३-५ वा
 २०-९६-२१; सात. ऋ., पृ. ७५७, अथर्व, पृ. २९ वा ४३६—एक ऋचा.

२०९. 'एतावानस्य महिमा०'—ऋ. १०-९०-३, अथर्व १९-६-३;
 यजु. ३१-३; सात. ऋ., पृ. ७०६; अथर्व, पृ. ३६२; यजु. पृ. १४६—एक ऋचा.

२१०. 'अङ्गादङ्गालो०'—ऋ. १०-१६३-६; अथर्व. २-३३-७ वा
 २०-९६-२२; सात. ऋ., पृ. ७५७; अथर्व, पृ. २९ वा ४३६—एक ऋचा.

गायत्र्या गोमुत्रं । गंधद्वारेति गोमयं । आप्यायस्वेति^{२११} क्षीरं । दधि क्राण्वो^{२१२}
इति दधि । तेजोऽसि शुक्रमसि^{२१३} इति घृतं । देवस्त्येति^{२१४} कुशोदकं । ततः स्नातः ।
शुक्लवस्त्रगंधानुलेपनं सोष्मीषं अलंकृते मंगलघोषेण मंडपमानयेत् । ततो वेद्युपरि
आसदीमासादयेति । तस्या अन्तर्वेदिद्वौपादौ भवतो बहिर्वेदिद्वौपादौ तां
व्याघ्रचर्मणा सृणाति । यजमानः पश्चात् द्वाभ्यां जानुभ्यां आरोहति ।

अग्निं द्वा गायत्र्या संयुक् छंदसा रोहतु सवितोऽग्निं सोमोनुभा
बृहस्पतिर्वृहत्या मित्रावरुणौ पंचयेंदस्त्रिष्टुभा विश्वेदेवा जगत्यानह
मनुराज्याय साम्राज्याय भौज्याय स्वाराज्याय वैराज्याय
पारमेष्ठ्याय राज्याय महाराज्याय अधिपत्याय स्वावश्यायातिष्ठाय
आरोहामि ॥^{२१४}

इति दक्षिणजानुना आक्रम्य वा मेनाक्रमेत । ततो ।

निषसाद् धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्त्रा । साम्राज्याय भौज्याज
[स्वाराज्याय वैराज्याय पारमेष्ठ्याय राज्याय महाराज्यायाधि-
पत्याय स्वावश्याया] तिष्ठाय सुक्रतु ।^{२१५}

इति साम गायेत् । ततो राजा प्रार्थयेत् ।

प्राच्यां मामभिर्षिचंतु वसवस्तेजसे श्रिये ।

याम्यायामभिर्षिचंतु मां रुद्रा विजयाय च ॥ २२९ ॥

आदित्या अभिर्षिचंतु प्रतीच्यां दिशि वृद्धये ।

विश्वेदेवास्तथोदीच्यामभिर्षिचंतु पुष्टये ॥ २३० ॥

दिगीशस्त्वभिर्षिचंतु मां सदा विजयाय च ॥ २३१ ॥

ततः पुरोहितौ औदुंबरचर्मसं पूर्वस्थापितं निनाय औदुंबर्या सपलाशया आर्द्रया
शाखया हिरण्ययान्तदितया प्राच्यां प्रत्यङ्मुखौ सांवत्सरपुरोहितौ अभिर्षिचेताम् ।
ॐ इमा आयः शिवतमा^{२१७} इति व्यूचेन देवस्य^{२१८} चेति यजुषाव्याहृतिभिश्च

२११. 'आप्यायस्व०'—ऋ. १-९१-१६/१७; सात. ऋ., पृ. ६३; यजु.
१२-११२ व ११४; सात. यजु. ४. ५७; वा. य. ९-३१-४; १२-११२/११४;
तै. सं. ३-२-५-३, ४-२-७-७ वा १-४-३२-१.

२१२. 'दधि क्राण्वो०'—ऋ. ४-३९-६; अथर्व २०-१३७-३ साम.
३५८; वा. य. २३-३२; सात. ऋ., पृ. २६५; तै. सं. १-५-११-४—एक ऋचा.

२१३. 'तेजोऽसि शुक्रमसि०'—यजु. १-३१; सात. यजु, पृ. ४.

२१४. ऐ. ब्रा. ५-३९-१८, आनंदाश्रम; (A, B. 8-6-3—Bloom).

२१५. 'ऋ. १-२५-१०; सात. ऋ. पृ. १२; वा. य. १०-२७, २०-२;
तै. सं. १-८-१६-१; तै. ब्रा. १-७-१०-२ व २-६-५-१.

पुनर्दक्षिणे उदबुधौ । ततोऽभिषिक्तौ यजमानः औदुंबरीशाखां भूमौ उदगग्रां निधाय । तत्र पादौ स्थापयेत् ।

प्रतितिष्ठामि द्यावापृथिव्योः प्रतितिष्ठामि प्राणापानयोः प्रतितिष्ठाम्यहोरात्रयोः प्रतितिष्ठाम्यन्नपानयोः प्रतिब्रह्मन्प्रतिक्षेत्रे प्रत्येषु त्रिषु लोकेषु तिष्ठामि^{२१६} ।

इति ततः आचार्यः कांस्यपात्रे चतुर्यहितं गोदुग्धं कृत्वा स्वादिष्टयामादिष्टयेति^{२१७} कृत्वा यजमानाय तेषु प्रयच्छति । यजमानः तत्कांस्यं पात्रमादाय भूमौ संस्थाप्य-
नाना हि वां देवहितं सदस्कृतं मा संसृक्षाथां परमे व्योमनि । सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एष राजा मैत्रं हिंसिष्टं स्वां योनिमा-
विशन्तौ^{२१७} ।

इति अनुमंत्रयेत् । ततो ।

यदत्र शिष्टं तसिनः सुतस्य यदिन्द्रो अभिवच्छत्वीभिः इदं तदस्य मनसा शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामि^{२१८} ।

इति त्वज्यं पीत्वा बध्ना यवाक्कभित्वा वृषभासुत इति जपेत् । ततः आसंदीप्त उत्तीर्य अग्निसमीपे प्राङ्मुखासीनो ।

नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे ।

इत्युक्त्वा आचार्याय वोरूपवनं ।

वदामि जित्या अभिजित्यै विजित्यै संजित्या ।

इति वाचं विसृजेत् ।

समिदसि सम्वेङ्क्वेन्द्रियेण वीर्येण स्वाहा ।

इत्यग्नौ ।

समिधमाधाय ततस्त्रीणीं पदानि ईशानाभिमुखः उत्क्रामति ।
क्लृप्तिरासि दिशां मयि देवेभ्य कल्पत । कल्पतां मे योगक्षेमोऽभयं मेऽस्तु ।^{२१९}

इति ईशानदिशमुपस्थाय पुरोहितादिसहितं सूर्यादिमंगलघोषेण अभिषेकशालायां आगत्य सिंहासने उपविश्य । ततो ब्राह्मणामात्यः वेद्यां पूर्वदिगवस्थितं घृतपूर्णैर्म-
कुंभं अभिषेकशालायां समंगलघोषं नीत्वा ।

२१६. ऐ. ब्रा. ५-३७—आनंदाश्रम, पृ. ९१७.

२१७. ऐ. ब्रा. ४-३७—आनंदाश्रम, वा. य. १९-७; तै. ब्रा. २-६-१-४.

२१८. तै. ब्रा. १-४-२-४; ऐ. ब्रा. ७-३३-३; ८-२०-४.

२१९. ऐ. ब्रा. ६-३०.

सविता त्वा प्रसवानां सुवतामग्नि गृहपतीनां सोमो वनस्पतीनां
रुद्रः पशूनां बृहस्पतीवाचां इन्द्रो ज्येष्ठानां मित्र सत्यानां वरुणो
धर्मपतीनां ये देवा देवसुवस्थत इमाममुष्यायणमनमित्राय
सुवध्वं ॥^{२१९}

महते क्षत्राय महते आधिपत्याय महते जानराज्यायै ष वो भरता
राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजा ॥^{२२०}

इति यजमान हस्ते गृहीत्वा तेन तूष्णीमभिषिचेत् । एवं क्षत्रियामात्यो दक्षिणदिशा-
मवस्थित क्षीरपूर्णरजतकुंभेन वैश्यामात्य पश्चिमदिगवस्थित दधिपूर्णताम्रकुंभेन
शूद्रामात्य उत्तरदिगवस्थित जलपूर्णमृन्मयकुंभेन । ततो छंदोगः पूर्वदिगवस्थित-
मधुपूर्णेन हेमकुंभेन ततः आचार्यः कुशोदककुंभेन ततः शतछिद्रं अन्तर्धामवेदिस्थितः
सर्वकलशैः अभिषिचेयुः । ततः आचार्यः संखकलशैकदेशमादाय । तेन वक्ष्यमाण-
मंत्रैरभिषिचेत् । देवस्यैवेष्टिमंत्रेण ।

इमं देवा असपत्न सुवध्वं महते क्षत्राय महते ज्येष्ठाय महते
राजातराजस्योर्द्विषाय इमममुष्यपुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै विश एष
वोमी राजा सोमो अस्माकं ब्राह्मणानां राजा अत्र सर्वं नामस्थाने
राजनाम तसितृनाम तन्मातृनाम गृहीयात् ॥^{२२१}

ततः सामगो अभ्रातृव्य^{२२२} साम्नाजीवन्तीनां गवां शृंगकौशेस्त्रिभिः ततो वृषशृंगोदकेन
एक वृष साम्नाभिषिचेयुः । ततः रत्नोदक-सर्वबीजोदक-सर्वौषध्युदक-गंगोदक-
पुष्पोदक-फलोदक-पंचपल्लवोदक-कुशोदककुंभेन अभिषिच्य । समुद्रोदक-यमुनोदक-
नर्मदोदक-ताप्युदक-चर्मण्वत्युदक-पयोदभ्युदक-वितस्तोदक-सिंधूदकैः यथालब्धै-
रभिषिचेयुः । सुरास्त्वेति^{२२३} मंत्रैः कुशोदकेनाभिषिचेयुः । ततौष्टौ कुमार्यः अष्टौ
पतिपुत्रवत्यकृतमंगला गंधोदकेन तं नीराज्य सर्वं गंधैरभिषिचेयुः । एकः क्षत्रियः
शंखोदकेन । ततः सर्वे जयध्वनिं पठेयुः । बंदिनश्च स्तुतिं कुर्युः । गायका गानं
कुर्युः । मेरीवीणाकाहलाडमरुमडिडिमसर्शरादिवाद्यानि वादयेयुः । ततो दैवज्ञ-
पुरोहितऋत्विजः सुरास्त्वेत्यादि^{२२३} आशी^{२२४} मंत्रैः अभिषिचेयुः । ततः स्नात्वा दर्पणे
विलीनघृतपूर्णकांस्यपात्रे च स्वमुखं दृष्ट्वा तत्पात्रं दर्पणसहितं सदक्षिणां ब्राह्मणाय
दद्यात् । ततो ब्राह्मणामात्याभिषेके हिरण्यगोसहस्र क्षेत्राश्वयामाद्यपरिमितं दद्यात् ।

२२०. तै. सं. १-८-१०-२; तै. ब्रा. १-७-४-२.

२२१. यजु. ९-४०; १०-१८; सात. यजु, पृ. ३८ व ४०.

२२२. 'अभ्रातृव्य०'—ऋ. ८-२१-१३; अथर्व २०-११४-१, साम.
३९९ व १३८९; सात. ऋ, पृ. ४८८; अथर्व पृ. ४४९, साम, पृ. ४४ व १४७
—एक ऋचा.

२२३. 'सुरास्त्वेति०'—मंत्राचे श्लोक—मागील श्लोक क्र. १२३ ते १३२ पहा.

ततः सोद्भीषो वज्रालंकारसहितो मंडपसमीपमागत्य । रथसमीपं साचार्यो गच्छेत् ।
इन्द्रस्य वज्रोसि^{२२४} वार्त्रेण धर्मं सविषत् इति रथमुपावृत्य ।

अप्सु । अन्तर [मृतमप्सु भेषजमपामुत प्रशस्ति] प्वश्वा भवथ
वाजिनः ।^{२२५}

इत्यश्वानृभापयति प्रत्यश्वं प्रत्यश्वं प्रमंत्रः ।

अपां नपादाशुहेमन् [य ऊर्मिः कुकुमान्प्रतूर्तिर्वाजसातम] स्ते नायं
वाजैस्त^{२२५} ॥

इति ललाटे भोधयति प्रत्यश्वं मंत्रः ।

वायुर्वा त्वा [मनुर्वा त्वा गंधर्वास्तसविंशतिः । ते अग्रे अश्वमा-
युजते अस्मिन्] जवमादधुः ।^{२२५}

इति रथं युनक्तिः नैवरिचरौसीरपानीय राजपुत्रस्य निकटे स्थापयति तं राजपुत्रो
गोपायति । तत्रैव दुंदुभीन् स्थापयति ।

विष्णोः क्रमोसि विष्णोः क्रान्तमसि विष्णोर्विक्रान्तमसि^{२२५} ।

इति यजमानो रथमभ्येति ।

अङ्गौ न्यङ्कावभितो रथं यौ ध्वान्तं [वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ दूरहेति-
रिन्द्रियावान्पतन्नी ते नोग्नयः पप्रयः] पारयन्तु^{२२५} ।

इति रथचक्रे अभिभृपति प्रतिचक्रं मंत्रः ।

इन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो वाजमजयितु^{२२६} ।

दुंदुभीन् वादयत् ।

केतुं कृण्वन्नकेतवे [पेशो मर्या अपेशसे] । समुषद्भिरजायथाः^{२२७} ।

इति ध्वजं प्रतिमुंचति ।

प्रजापतेः शरणमसि ब्रह्मणच्छदिर्विश्वजनस्य छायासि सर्वतो मां
पाहि^{२२८} ।

२२४. 'इन्द्रस्य वज्रोऽसि०'—तै. सं. १-७-७-३२.

२२५. तै. सं. १-७-७-३३—पांच ऋचा.

२२६. तै. सं. १-७-८-३४; १-७-८-१; तै. ब्रा. १-३-६-३; वा. सं.

९-११.

२२७. ऋ. १-६-३; साम. १४७०; अथर्व २०-२६-६ वा २०-४७-१२
वा २०-६९-११; सात. ऋ, पृ. ३, साम. पृ. १५६; अथर्व, पृ. ४०४, ४१३, ४२२;
वा. य. २९-३७; तै. सं. ७-४-२०-१, तै. ब्रा. ३-९-४-३;

२२८. आपस्तंबसू २-९-४०

इति रथोपरि छत्रं स्थापयति । वनस्पते वीङ्गुगो^{२२९} हि भूया इति । रथोपस्थमभिभृ-
शति । आशुः शिशानो^{१४} इति सूक्तं । सुपर्णो वस्ते^{२३०} इति । जयति । अथ यजमानो
रथमारोहति । द्वादशाधिकावानसुतोऽश्वान् ।

वाजिनो वाजजितो वाजँ सरिष्यन्तो वाजं जेष्यन्तो बृहस्पतेर्भाग-
मवजिघ्रत^{२३१} ।

प्रवारं चरुमश्वान् प्रापयति ।

वाजिनो वाजजितो वाजँ ससृवाँसो वाजं जिगिवाँसो बृहस्पते-
र्भागे नि मृद्धु [मियं वस्सा सत्या सन्धाऽभूयामिन्द्रेण
समधध्वमजीजिपत वनस्पतय इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वम्^{२३२} ।

इति मुखलेपाभििमिष्ट ।

अश्वजनि [वाजिनि] वाजेषु वाजिनीवत्यश्वान्धसमत्सु याजय^{२३३} ।
अश्वान्मार्जयति आचार्योऽधिरुह्य ।

अर्वाऽसि सतिरसि वाज्यसि^{२३४} ।

कशया अश्वान् ताडयति ।

वाजिनो वाजं धावत मरुतां प्रसवे जयत वि योजना मिमिध्वम-
ध्वनस्स्कङ्गीत ।^{२३५}

काष्ठां गच्छत वाजेवाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता
ऋतवाः । अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्वैषयानैः ।
ते नो अर्वन्तो हवनश्रुतो हवं विश्वे शृण्वन्तु वाजिनः । मितद्र-
वस्सहस्रसा मेघसाता सनिष्यवः । महो ये रत्नं समिधेषु जभिरे
शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु ।^{२३६}

२२९. 'वनस्पते वीङ्गुगो'—ऋ. ६-४७-२६/२८; अथर्व ६-१२५-१/३;
सात. ऋ., पृ. ३७०-१; अथर्व, पृ. १४४; वा. य. २९-५२; तै. सं. ४-६-६-५;
नि. २-५, ९-१२—तीन ऋचा.

२३०. 'सुपर्णो वस्ते'—ऋ. ६-७५-११/१५; सात ऋ., पृ. ३९१, वा.
य. २९-४८; तै. सं. ४-६-६-४; नि. २-५, ९-१९—पांच ऋचा.

२३१. तै. सं. १-७-८-४; वा. य. ९-९.

२३२. वा. य. ९-१९; तै. सं. १-७-८-४.

२३३. तै. सं. १-७-८-३४; T. S., 1-7-8- Bloom.

२३४. तै. सं. १-७-८-१; तै. ब्रा. १-३-६-५.

२३५. तै. सं. १-७-८-३५; १-७-८-२;

इति धावतो अश्वान् अभिमंत्रयेत् पश्चादश्वाननुधावन्ति ।

अग्निरेकाक्षरेण प्राणमुदजयत् तमुज्जेषमश्विनौ द्वाक्षरेण द्विपदो मनुष्यानुदजयतां तानुज्जेषं विष्णुस्त्र्यक्षरेण त्रीँल्लोकानुदजयत्ता-
नुज्जेषं सोमश्चतुरक्षरेण चतुष्पदः पशूनुदजयत्तानुज्जेषम् ।^{२३६}

पूषा पञ्चाक्षरेण पञ्च दिशऽउदजयत्ताऽउज्जेषं सविता सविता षडक्षरेण षड्भूतनुदजयत्तानुज्जेषं मरुतः सप्ताक्षरेण सप्त ग्राम्यान् पशुनुदजयँस्तानुज्जेषं बृहस्पतिरष्टाक्षरेण गायत्रीमुदजयत्ता-
मुज्जेषम् ।^{२३६}

मित्रो नवाक्षरेण त्रिवृत्तं स्तोममुदजयते तमुज्जषं वरुणो दशाक्षरेण विराजमुदजयत्तामुज्जेषमिन्द्रऽएकादशाक्षरेण त्रिष्टुभमुदजयत्ता-
मुज्जेषं विश्वे देवा द्वादशाक्षरेण जगतीमुदजयँस्तामुज्जेषम् ।^{२३६}

वसवस्त्रयोदशाक्षरेण त्रयोदशं स्तोममुदजयँस्तमुज्जेषं रुद्राश्चतु-
र्दशाक्षरेण चतुर्दशं स्तोममुदजयँस्तमुज्जषमादित्याः पञ्चदशा-
क्षरेण पञ्चदशं स्तोममुदजयँस्तमुज्जेषमदितिः षोडशाक्षरेण षोडशं स्तोममुदजयँस्तमुज्जेषं प्रजापतिः सप्तदशाक्षरेण सप्तदशं
स्तोममुदजयत्तामुज्जेषम् ॥^{२३६}

इति धावन् च स्वक्षेपु जयति पुरतो गत्वा ।

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्नः

इति धनुरादाय ।

[त्वयायं वृत्रं वध्यात्] शत्रुबाधनास्थ पात मा प्रत्यञ्चं पात
मा तिर्यञ्चमन्वञ्चं मा पात दिग्भ्यो मा पात विश्वाभ्यो मा
नाप्द्राभ्यः पात हिरण्यवर्णाबुधंसां विरोके [ऽयंस्थूणाबुधितौ
सूर्यस्या रोहतं वरुण मित्रं गते ततश्चक्षाथामदितिं दितिं च ।^{२३७}

इति बाहू प्रवेलोक्य अवसुष्टापरा पतशव्ये ब्रह्मसंशितेति इषुन्प्रत्यस्य एवं मंडप-
दक्षिणतः पश्चादुत्तरतः ततो पराजितायां दिशं गत्वा वैत्वं लक्ष्यं सप्तदशभिरिषुभिः
प्रतिविध्यति ।

अप प्राच इन्द्र विश्वो अभिन्नानपापाचो अभिभूते नुदस्व ।

२३६. तै. सं. १-७-१२-४३/४; यजु ९-२७-३१/३४; सात. यजु., पृ.
३७—चार ऋचा.

२३७. तै. सं. १-७-७-१; ८-१२-२; १५-१; १६-२; तै. ब्रा.
१-३-५-२; ७-६-८; ९-१; १०-५, Bloom.

आपोदीचो अप शूराधराच्च उरौ यथा तव शर्मन् मदेम^{२३८} ।

शतेरथं पर्यावर्तयति ।

मितद्रवस्सहस्रसा मेधसाता सनिष्यवः । महो ये रत्नं समिधेषु
जहिरे शं नो भवतु वाजिनो हवेषु । देवताता मितद्रवस्स्वर्काः ।

[जम्भयन्तोऽहिं वृकै रक्षांसि सनेभ्यस्मद्युयवन्न]^{२३९} ।

अमीवाः । एष स्य वाजी [क्षिपार्णि तुरण्यति प्रीवायां बद्धो अपि-
कक्ष आसनि । क्रतुं दधिक्रा अनु सन्तवीत्वत्पथामङ्काँस्यन्वापनी-
फणत ।] उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः [पर्णे न वेरनु वाति
प्रगार्धिनः । श्येनस्येव भ्रजतां अङ्कसं परि दधिक्रावण] स्सहार्जा
तरिन्नतः^{२३९} ॥

इति अश्वानभिर्मन्याः ।

आ मा वाजस प्रसवो [जगम्यादा द्यावापृथिवी विश्वशम्भू । आ
मा गन्ता पितरां । मातरा चा मा सोमो अमृतत्वाय] गम्यात् ।^{२३९}

स्वाहेति आज्यं हुत्वा द्यावापृथिवीभ्यामिदमिति रथस्य एव त्यागं करोति ।

वाजिनो वाजजितो [वाजं सरिष्यन्तो वाजं जेष्यन्तो बृहस्पते]
र्भागमवजिघ्रत ।^{२३९}

अनैकरिचरं अश्वान् प्रापयति ।

वाजिनो वाजजितो । [वाजं ससृवाँसो वाजं जिगिवाँसो बृहस्प-
तेभांगे नि मृद्वम् ।^{२३२}

इति मुखलेपो निमाष्टि ।

इयं वस्सा सत्या सन्धाऽभूद्यामिन्द्रेण [समधध्वमजीजिपत
वनस्पतय] इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वम् ।^{२-३}

स्वाहेति तुन्दुभिविमोचनीयं जुहोति । अप प्राच इन्द्र^{२३८} विश्वाँ अमित्रा इति परावृत्य
मण्डपदक्षिणे उपविशति । ततः आचार्यो तिस्रोऽज्यानीति ।

शतायुधाया दुरितानि विश्वा स्वाहा इन्द्रायेदं^{२४०} ।

ये चत्वारः

सर्वे स्वाहा देवेभ्य इदं प्रीणो हेमन्तमभयेश्याम स्वाहा क्रतुभ्य
इदं^{२४०} ।

ततः कांस्यपात्रे चतुर्गृहीतं कृत्वा ।

२३८. 'अप प्राच इन्द्र०'—ऋ. १०-१३१-१/७; अथर्व २०-१२५-१/७;
सात. ऋ., पृ. ७४१-२; अथर्व, पृ. ४४४-१; तै. आ. ६-१०-१ व ६-११-१—
सात ऋचा.

२३९. तै. सं. १-७-८-२.

पर्युं पुं प्र धन्व वाजसातये परि वृत्राणि^{१००} ।

भू ब्रह्मणा प्राणममृतं प्रपद्ये यमसौ शर्मवर्माभयं स्वस्तये सह प्रजया सह पशुभिः ।

सक्षणिः । द्विपस्तरध्या ऋणया न ईयसे । स्वाहा इन्द्रायेद्^{१००} ।

अन्यश्चतुर्गृहीतं कृत्वा

अनु हि त्वा सुतं सोम मदायसि महे समर्य-

ब्रह्मणा प्राणममृतं पशुभिः ।

राज्ये । वाजाँ अभि पवमान प्र गाहसे । स्वाहा इन्द्रायेद्^{१००} ।

अजीजनो हि पवमान सूर्ये विधारे शक्-

ब्रह्मप्राणाममृतं पशुभिः ।

मना पयः । गोजीरया रंहमाणः पुरंध्या । स्वाहा इन्द्रायेद्^{१००} ।

ततो वेद्यामुपवेश्य यजमानः षोडशोऽष्टौ चतुरो वा अक्षान् गृहीत्वा प्रावेपा^{१०१} मा बृहतो मादयन्ति इत्यक्षमुक्तेन पशौ हीपणं कृत्वा क्षत्रियेण सह क्रीडायां जयमाभाषयेत् । ततः सुवर्णांसने उपविष्टेन सौनक्षेत्रमाख्यायद्वैतस्वयं तच्छृणुयात् । सुपर्णांसनोपविष्टोऽन्यऋत्विक् आमिति ऋक्षु एवं तथेति गाथायां प्रतिगरं दद्यात् । ततो मंगलघोषेण शयनीयं गच्छेत् । सांवत्सरपुरोहितौ गत्वा व्याघ्रचर्मोत्तरीये सितवस्त्रो [आरच्य त्रिसहस्रं गवां सुवर्णांसनं श्वेतमश्वं दद्यात् । प्रतिगरित्रे गवां शतं सुवर्णांसनं च दद्यात् ।] छदै राजाननुपवेश्य साम्राज्यामिति^{१०२} मंत्रेण तं मधुपर्केणाचार्यया तां राजा च तावर्चयेत् । ततः सभामंडपस्थापितसिंहासने वृषमार्जारद्विपसिंहव्याघ्रचर्मस्तुते मंगलघोषेण उपविश्य अस्य सिरसि स्वस्ति नो मिमीत्येति^{१०३} पट्टं बध्नीयात् । ततः तत्र प्रतिहारोऽमात्यान् पौरान् नैगमान् पंडितान् वणिजोऽन्यांश्च लोकान् प्रदर्शयेत् । ततः सांवत्सरपुरोहितौ प्रेषं कुर्यातां अभिषिक्तोयं क्षत्रियी अमुकवर्मा अमुकवर्मणः पुत्रो अमुकवर्मणः पौत्रो अमुकवर्मणो नत्ता अमुकदाया-पुत्रो अमुकदायापौत्रो अमुकदायां नत्ता इति आख्याते सहस्रं गवां सुवर्णांसनं च दद्यात् । अष्टांगुलायतनं चतुरंगबलविस्तृतं गजसिंहं कितं भाषया कलाकेतिनामकं नष्टा शनैरुच्चैः रथसूचैः तं प्रेषं सर्वे श्रुणुयुः । ततो अमात्याः प्रजा प्रणामपूर्वकं उपायनं दद्युरिति । ततो राजा सांवत्सरपुरोहितसदस्यानग्रहारतुरगवस्त्रगोजाविग्रहदानैरर्चयेत् । ततो ब्राह्मणान् सदस्यान् गंधादिभिरन्यर्च्य गोरजततिलवस्त्राजसुवर्ण-

२४०. ऋ. ९-११०-१/३; साम. ४२८ वा १३६४, ४३२ वा १३६६ व १३६५; अथर्व ५-६-४; सात. ऋ., पृ. ६२४, साम., पृ. ४८ व १४५, अथर्व पृ. ८५—तीन ऋचा.

२४१. 'प्रावेपा मा बृहतो०'—ऋ. १०-१४-१/१४; सात. ऋ., पृ. ६५४-५; नि. ९-८-१४—ऋचा.

फलगोरसोदकदिदानैस्तोषयेत् । महादानानि च दद्यात् । अमात्येभ्यः प्रसदं कृत्वा
वज्राणि च दद्यात् ।

इन्द्रस्य । इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्ध्नस्त्वयायं वृत्रं बध्याच्छत्रु-
बाधनास्स्थ पात मा प्रत्यञ्चं पात मा तिर्यञ्चमन्वञ्चं मा पात
दिग्भ्यो मा पात विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः पात हिरण्यवर्णावुषसां
विरोकेऽयस्स्थूणावुदितौ सूर्यस्या रोहतं वरुण मित्रं गतं ततश्चक्षा-
थामदितिं दितिं च^{२३७} ।

शरानादाय सशरं वनु कृत्वा मंडपं प्रदक्षिणी कृत्य गुरुं नत्वा श्वेतं वस्त्रं गात्रं सवत्सां
संपूज्य पृष्ठे आलभ्य अश्वसमीपं गत्वा अश्वं संपूज्य ।

जयाश्व त्वं मया राज्ञा तुरंगाश्च प्रतिष्ठितः ।

स्मराद्य लक्षणा त्वन्न त्वं गंधर्वः तथा स्मरः ॥ २३२ ॥

यथा नृणाभ्यं राजा तथा त्वं भव वाजिनाम् ।

सर्वावस्थागतं ह्यं तुरगो सर्वाग्रक्षतु [त्वयि] ॥ २३३ ॥

भारोयमर्पतः ।

रक्षतु त्वामहेन्द्रस्तु पूर्वेण त्रिदशाधिप ।

उद्गैश्च गणोदेवः सत्त्वं रक्षतु सर्वतः ॥ २३४ ॥

इति मंत्रेण अश्वस्य कर्णे पुरोहितौ जपेत् । ततस्तमश्वं राजा क्षणमाकृष्य । अथाश्वः
स्वारोहणयोग्यमलंकृतं गजं प्रति गच्छेत् । ततस्तं संपूज्य ।

श्रीगज त्वं व्रतो राजा भव तस्य गजाग्रणी ।

गंधमाल्यान्न भक्ष्यैस्त्वां पूजयिष्यति पार्थिवः ॥ २३५ ॥

लोकः सदा भयां पूजा करिष्यति यथा तव ।

पालनाय त्वया राजा युद्धे विष्णुगृहे तथा ॥ २३६ ॥

इति मंत्रेण पुरोहितेन पूजितं पुष्पांजलिना स्वयं संपूज्य तमारुह्य नगरं प्रदक्षिणीकृत्य
तहूत देवालयेषु गत्वा तान्देवान् संपूज्य । स्वप्रसादगृहं गत्वा यथाशक्तिब्राह्मणभोजनं
समाप्य दीनानाथनटनर्तकादिभ्यो भूयसीं दक्षिणां संकल्प्य मंडपादिसामग्रीं आचार्याय
संकल्प्य । सुवर्णादिककलशान् तेभ्यो अमात्येभ्यः संकल्प्य । कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा
सहस्रतो भूजीत ।

[शार्दूलविक्रीडित]

विश्वामित्रकुलध्वजः समभवद्यो भट्टनारायणः ।

तद्वंशस्य करीरतां दधदयं विश्वेश्वराख्यः कविः ॥

गागाभट्ट प्रथादिनकरात्प्राप्तः पितुर्लालनात् ।

तस्येयं क्षिपाभिषेचनविधौ स्याद्धर्मदा निर्मितः ॥ २३७ ॥

॥ इति श्रीमन्मीमांसकभट्टनारायणसुतश्रीमद्रामकृष्णतनुजभट्टदिनकरसूनुगागाभट्ट-
नामकविश्वेश्वरकृतो राजाभिषेकप्रयोगः ॥

श्लोक-सूचि

[क्रमांक श्लोकांशे आहृत, पृष्ठांक नाहींत]

अग्निश्वाता	१४२	★ इन्द्रालयमृदा	५१
अथर्वाङ्गिरसं	२२७	इमौ पादा	१६२
अथ संभृतः	३०		
अनेनैव	८८	उदुंबरसमि	२८
अभिषिंचति	६४	उध्दृता सिव०	१६२ अ
अश्वस्थाना	५५		
असितो देवलो	११३	ऋग्वेदः पद्म०	१५८
असुरा यातु	१७२	ऋषयो मनवो	१३०
अस्त्राणि सर्व	१३१	ऋक्षमावाहयिष्यामि उत्तराफ०	१९५
अस्य यागस्य	१५७	" " उत्तराषाढे०	२०४
		" " चोग्रं	२१३
		" " धर्मज्ञं	१९०
आखुत्कर	१७६	" " नाम्नां	२०८
आचार्यस्तु	१५६	" " पूर्वाफ०	१९४
आचार्येणापि	१५५	" " पूर्वाभाद्रपदा	२०९
आज्यदोहानि	२२६	" " पूर्वाषाढे०	२०३
आथर्वणचोत्त०	२२२	" " यत्तदा	२०५
आथर्वणौ द्वार०	२२८	" " रेवती	२११
आदित्यश्चंद्रमा	१२८	" " विशाखा	१९९
आदित्या अभि०	२३०	" " श्रवण	२०६
आधान जन्मे	३	" " ह्यनुराधा	२००
आपद्रिमोक्षणा०	१५४	" " क्षिप्र	२१२
आन्लिगौ	१९		
आयुधानि	२१	एतद्वैपावनं	१६६
आयुष्यमभयं	४८	एतास्त्वामभि०	१२७
आर्द्रमावाह०	१८९	करोति स्वस्ति	११०
आवाहयामि धर्म०	१८८	कातराक्षो	१५९
आवाहयामि पू०	१००	कार्या पौरंदरी	४४
आवाहयामि वरदां	१८७	कीर्तिर्लक्ष्मी०	१२६
आवाहयिष्यामि (शुभां) कृ०	१८६	कुर्वीत मधुना	६०
आवाहयिष्याम्याश्लेषां	१९२	★	

गवां व्रतं	२२०	★ दिगीशस्त्वभि०	२३१
गायेयुः सामगा	२२१	दिग्विदिक्षु	१६
गोजाविग्रह	८७	दिग्यरूपां	१३५
गोरोचनं	१७७	दुश्चिक्क्यलाभा	१२
गृहाणार्घ्य०	१०३	देवदानव०	१२९
		दैत्यक्षयकरीं	१३९
घोषयित्वा	३२	द्वै मातरकृपा	१०२
चतुस्सागर०	७०		
चित्रामावाहयिष्यामि	१९७	धनिष्ठा मावाह०	२०७
		धर्मस्य धौम्यो	१५२
छत्रचामर	२७	धातार्यमा च	११४
छत्रपाणिर्भवे	७१	धृषमावाह०	२१०
		धृवाणि वैष्णवं	३६
जगतां शांति	१७४		
जगत्सृष्टि०	१३७	न च भौमदिने	३५
जयाश्च त्वं	२३२	नत्वा गणेशं	१
जेष्ठामावाहयिष्यामि	२०१	नमस्तेऽस्तु भगवन्	१८५
जुंभकासिद्ध	१७३	नमस्ते ब्रह्मरूपाय	१०६
		नरैराराधितां	१४६
ततो ब्राह्मण	८९	नक्षत्रमुल्काभि	३८
तत्र भद्रासनं	१५	नागं चतुष्पदं	३७
तत्रोपविष्टस्य	८५	नागास्य नाग	९९
तदा प्रकृतया	८६	नाभिपेच्यो	३४
तदा संचित्य	२९	नीराजनं च	२०
तस्मात् गुरुं	२		
तारा द्वितीया	४१	पट्टबंधं	८२
तासां संपूजनं	९५	पट्टं शिरसि	२२
तेनैव चाभिमं	६६	पत्तने नगरे	१४७
तैस्तु दद्यान्	६२	पद्मास्यां पद्म०	१३४
त्वं नो गुरुःपिता	१५३	पराध्यास्तरणो	८३
		पर्वताग्रमृदा	५०
दक्षिणे तु द्वार०	२२४	पवित्रं तु शतधार	१८०
दक्षिणो क्षीर	५८	पापग्रहैः	८
दानमानादि	९६	★ पापाश्चोपचय	४२

पाशहस्तं	१०८	★ मृत्तिका वृष	१७
पूजयित्वा	९२	मृत्स्नातः स्वप०	५६
पूजितं सित	७५		
पुण्य मावाहयि०	१९१	यजमान शिरो	१७९
प्रद्युम्नश्चा०	१२४	यत्ते केशेषु	१६५
प्राग्भागे	१४	यथा नृणांश्रयं	२३३
प्राच्यां मामभि०	२२९	यथातिनहुष०	१११
पृथिव्यां उद्धृता	१२१	यस्याभिषके	११
		या तेऽलक्ष्मी	१८२
बलिं गृह्णत्विमं	१७१	या पुष्पाति	१४५
ब्राह्मं पुण्यं	११८	याभ्यायामभि०	२४, २३०
ब्राह्मी माहेश्वरी	१४९	या शिरसि ग्रीवायां	१८३
ब्रूयात्प्रत्यङ्	२३, २२९	ये देवा पुरस्सदे	६७
ब्रूहन्नेत्रो	१६१	येन देवा पवित्रेण	१८१
भक्तार्तनाशन०	१०५	रक्तः सितो लोहितश्च	२१४
भगं ते वरुणो	१६४	रथे तिष्ठेति	६५
भ्रष्टोत्सुकः	९	रक्षतु त्वाम्	२३४
		रक्ष रक्ष	१०१
मधामावाहयि०	१९३	राजसर्पप०	१८
मंत्रावसाने	७७	राजा चैवार्च	८१
मंत्रितं दक्षिणं	९३	राजानमभि०	७३
मयूरवाहिनीं	१४०	रात्रिसूक्तं च	२१७
मातापितामही	१५०	रिक्ता स्वमाथां	७
मातामहस्तत्पिता	१५१	रूपं देहि० भगं	१७०
मा विघ्न मा च	१०९	रूपं देहि० यशो	१६९
माहेयेन जले	५९	रोरेपुष्टः फाल्गुना	२१५
मुख्यामात्यैश्च	९४		
मूर्ध्नि च तथा	६८	लग्ने नवांशः	४३
मूलत्रिकोण	४	लोकपाला०	७९
मूलमावाहयि०	२०२	लोकः सदा भयां	२३६
मुहूर्तांश्चोक्त	३९		
मौदकैः	९०	वक्रतुड महाकाय	१०७
मृते राजानि	३१	★ बन्धि प्रदक्षिणं	९१

वरुणः पवन०	१२५	★ सन्मानायत्वा	२२
वर्णप्रधानं	५७	संपूजितास्तास्तु	९७
वामदेव्यं बृ०	२२५	समीपे मातृ०	१४८
विधाय बन्धि०	६१	समुद्रांगिरयो	१६८
विभुषितं तु	६३	सरिताः सागराः	१३२
विश्वस्मिन् भूरि०	१३६	सरोमृदा	५३
विश्वस्मिन् मातृ०	१४३	सर्वभूतेश्वरी	१८४
विश्वस्वान् भग०	११५	सर्वहर्षकरीं	१४४
विश्वामित्र कुल	२३७	सर्वान्निधारिणीं	१३८
विश्वेदेवास्तथो	२५, २३१	सर्वोषधियुतं	७४
विश्वेश्वराय	१०४	सहस्राक्षं शत	१६३
वेदिमुल्लिख्य	४६	सागरस्य तु	१२०
वेदमद्वारमृदा	५४	सामवेदस्तु	१६०
वैदुर्यमिति	१७८	साम्राज्यमिति	२६
वैराज्यं पौरुषं	२२१	सावित्र्यान्वैश्व	४७
वृषशृंगो	५२	सुरास्त्वाम०	१२३
वृषस्य वृष	८४	सोष्णीषः श्वेतवस०	४५
वृषोऽथ कीट	४०	सोष्णीषः सितबल्लै०	७८
व्याघ्रचर्मोत्तरं	८०	सौम्या भवन्तु	१७५
		स्नानं समारमे	४९
		स्वनीचगैर्वैरि	५
		स्वतियाचा	११९
		स्वस्त्यस्वपादके०	११७
		स्वातिमावाहयि०	१९८
		स्वाहा स्वधा	११२
शक्रादिदश०	१६७		
शंखभेरी	७२		
शाक्तं रोद्रं	२१८		
शीशौदये	६	हविर्गृहीत्वा	१४१
शूद्राश्चावर	६९	हस्तमावाहयि०	१९६
शुमेषु चंद्र	१३	हिमाद्रितनयां	१३३
शेषश्च पन्नग०	११६	हे हेरंब त्वमे	९८
शैशवं पंच	२१९		
श्रीगज त्वं प्रतो	२३५		
श्रीसूक्तं पावमान	२२३	क्षीरवृक्षलता	७६
श्वेत श्वेयं	२१६	★ क्षीरोदधि	१२२

मंत्रसूचि

[क. नुसते आंकडे टीपा-क्रमांक व 'पृ.' पुढें लिहिलेले]

॥ पृष्ठाक दशावतात ॥

अग्निमिले०	१८३	★ अमृतापिधान०	५६ पृ. २३
अग्निरिवमन्योत्विषित०	१०२	अम्बयो यन्त्य०	८७; पृ; ४४, ४६
अग्निरैकाक्षरेण०	२३६	अयुतोऽहम्०	७२
अग्निर्ज्योति०	४१	अर्येतस्थापां पतिरसि०	१४५
अग्निदैव वो यज्वनः (नक्षत्रमंत्राः) पृ. ३९		अश्वजनि वाजिनि०	२३३
अग्निर्नः पातु कृत्तिका०	११५	अष्टौ देवा वसवः	३४
अग्निर्नः पातु०	१२४	असुन्वन्तं०	१०७; पृ. ४४
अग्निं ध्वा गायत्र्या०	२१४	अस्मिन्नाष्ट्रे०	५२
अग्ने युक्त्वा हि०	१८६	अक्षिभ्यां ते नासिकाभ्यां०	१९९
अग्ने रक्षा णो०	१८५		
अङ्गादङ्गात्०	२१०		
अङ्गिरसो जन्मने०	५६	आकूर्ती देवी०	९२
अङ्गैश्च सहिता०	२६	आ नो भद्रा०	७६, पृ. ५२
अतिसुष्टोऽपां०	१३७	आन्त्रेभ्यस्ते०	२०२
अतिसुष्टो द्वेष्ट्यां०	२४	आप उ दतु०	२८
अतो देवा	१४६	आपः पादावनेजनी०	५९
[अथर्वणसूत्र, अथर्वण परिशिष्ट]		आपांत मन्युस्तृपल०	२०७
२४, ७३, पृ. २, १०, ६, १०		आपो०	८७, १०१, पृ. ४४, ४६
अन्नानां मुखमसि०	६९	आ प्यायस्व०	२११
अप प्राच इन्द्र विश्वो०	२३८,	आब्रह्मन्ब्राह्मणो०	१९
पृ. १, ६४		आन्त्रिगैः०	५
अपाः सोम०	३९	आ मन्द्रैरिन्द्रं०	१३५
अपेत एतु निर्ऋति०	१३१	आ मा गन यशसा०	६१
अप्सु अन्तर मृतमप्सु०	२२५	आमिति ऋक्षु०	पृ. ६५
अबोध्यग्नि०	१९५	आयांतु देवपूजार्थं	२६
अभि तं निर्ऋतिर्धत्तां०	१२७	आरादग्नि क्रव्यादं०	१३०
अभित्वा श्वर०	१८	आरयन्न०	पृ. ५६
अभ्रातृव्य०	२२२	आ वो राजनम्०	१९४
अमोहमस्मि सा त्वं	५०	★ आशिषो वाचनं०	६, पृ. १२

आशुःशिशानः० १४, पृ. ८, ५१,
५३, ६२

ऋध्याम स्तोम०
ऋध्यास्म ह०

३६
३७

इदं विष्णुः० १११
इन्द्र जीव सूर्य० ७१
इन्द्र जुषस्व० ८८, पृ. ३५, ४५,
४६, ४७, ४८, ५१

इन्द्र मतिर्हृद० १०५
इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्र० १५०
इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रेन्न धर्म० २२४
इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रेन्न त्वयाय०
२३७, पृ. ६३

इन्द्राणि चावाह्य० ९६
इन्द्राय नमः पृ. २९
इन्द्राय वाचं वदतेन्द्र० २२६
इन्द्रो नो विश्वतः पृ. ५३
इन्द्रो राजा जगत्० ९३
इमं देवा असपत्नं० २२१
इमं बध्नामि ते मणि० १४२
इमं स्तोमं० (भारुडानि) १९६
इमा आपः शिवाः शिवतमा० ११७,
पृ. ५८
इमानि त्रीणि विष्टप० २०५
इमा रुद्राय स्थिरधन्वने० १७०
इमौ पादावनिक्तौ० ६८
इळामग्रे० ४९

उच्चा दिवि० २८
उत् सूर्या० १५७
उदु त्यं० १५४
उद्गातेव शकुने० ३०
उद्वेति० १५८
उंपास्मै गायना० ४७
ऊरुभ्यां ते अष्टी० २०८

एक पादौ० पृ. ३६
एतावानस्य महिमा० २०९
एताः सत्या० २७

कद रुद्राय० १६९
कनिकदज्जनुषम० (शाक्तसूत्रं, पावमानं)
१७१ पृ. ५३, ५५
कया नश्चित्र० ३८, पृ. ५४, ५६
करोतु ते स्वस्ति० ४६
कलशस्य मुखे विष्णु० २६, पृ. २७
काष्ठां गच्छत वाजे० २३५
कुक्षौ तु सागरा० २६
कुणुष्व पाजः० १९१
केतुं कृण्वन्न केतवे० २२७

गंगे च यमुने० २६
गंधद्वारा० ८, पृ. ८, २७, ५८
गवां शृंगकौशे० पृ. ६०
[गोपय ब्राह्मण] १, पृ. ४९
ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाम्य० २०१

चन्द्रमा मनसो० २००
चित्रं देवानां० १५५
चित्राणि साकं दिवि० १२५

जनिष्ठा उग्रः० १४९
जीवा स्थ जीव्यासं० ७०
जुहुयाद्वैष्णवान्० पृ. ६

तत्पुरुषाय विद्महे० ८३
तं वो दस्म० ४४

तेजोऽसि शुक्रमसि	२१३	★ निर्लेख्यां०	९५
ते मन्वत प्रथमं०	१८२	निषसाद धृतव्रतो०	२१५
त्यमु पु वाजिनं०	१३४	निक्ष दर्भ सपत्नान्मे०	१४३
त्रयै विधायै यशोसि०	पृ. २३		
आतारमिन्द्रं०	३५, पृ. ४५	परो मात्रया०	१४८
त्वं नो अग्ने वरुणस्य०	७५	पात	२०६
त्वमिन्द्र सजोषम्०	२०३	पिभा सोममभि०	१५१
त्वं सोमं प्र चिकितो०	१६६, पृ. ५५	पिबा सोममिन्द्र मन्दतु०	१७७
त्वया मन्यो०	१२०	पुण्याहवाचनं	१४, पृ. ४४
त्वष्टा नक्षत्रम्०	४०	पुनानः सोम०	३२, पृ. ५४
त्वामिद्धि हवामहे०	१७९, पृ. ५६	पुष्पवति०	२०
		प्रजापते नत्वं०	४८
ददामि जित्या०	पृ. ५९	प्रजापते शरणमसि०	२२८
दधि क्राण्वो०	२१२	प्र तद्विष्णु०	१०३
दिवस्पुथिव्या०	९१	प्रतितिष्ठामि द्यावापृ०	२१६
देवस्य त्वा०	४, पृ. २१, ५८, ६०	प्राचीं दिशमवधाय०	१४०, पृ. ३२
देवव्रतानि त्याज्य दोहं०	पृ. ५६	प्रावेष्ठा पा बृहतो मा०	२४१
देव सवितः प्रसुत्र०	१९३		
देवान् हुवे०	१६४	बहुिनां पिता०	२०४
द्यावापृथिवी०	१९७	ब्रह्म जज्ञान०	१०४
द्रविणोदा०	२८	बृहदिन्द्राय०	१८७
धर्मोऽसि विशिराजा०	पृ. ५७	भगवति भगं मे देहि०	९८
धाता ददातु दाशुषे०	९९	भद्रं कर्णेभिः०	२८
ध्रुवा धौ०	२२	भूतमसि०	७२-१
		भूमे मातर०	११०
नक्तं जाता०	११२	भूस्वत्सवितु०	पृ. २५
नमस्ते रुद्र०	१९२		
नमो महद्भ्योः०	१६५	मधुवाता ऋतायते०	५३, पृ. २५, ५६
नमो मित्रस्य०	१५९	मयि महो मयि०	६०
नवो नवो भवति०	२८	महते क्षत्राय महते०	२२०
नहि ते क्षत्रं (रात्रिपूर्वकं)	८०	महि त्रीणां०	७९, पृ. ४२
नाना हि बां देवहितं०	२१७	मही द्यौपृथिवी०	९४
निकामे निकामे न०	२९	★	

माता रुद्राणां कुहिता० ५७, पृ. २६
 मा नो विदन्० १००
 मितद्रवसहस्रस० २१९
 मिताय स्वाहा० पृ. २८
 मूर्धानं दिव० १७८, पृ. ५६, ५७

यजुषाव्याहृति । पृ. ५८
 यत इन्द्र भयामहे० १५३
 यन्ते दर्भ जरा मृत्युः० १४४
 यत्ते देवी निर्ऋति० १२८
 यत्पुण्यं नक्षत्रं० ३१
 यदन्न शिष्टं वसिनः० २१८
 यदद्य सूर्य० १५६
 यदा बध्नन्दाक्षयणा० ७४
 यदा ज्ञातं० १०८
 यदेवा देवहेडनं० १७४
 यदबृहत् पृ. ५६
 यद्राजानो० १२१
 यन्मधुनो मध्वयं० ६४
 यमाय सोम० १०६
 यं वहन्ति शौनकर्णाः० पृ. ३४
 यस्त्वा हृदे० २८, १७५
 यस्मिन्ब्रह्मा० ४३
 यस्यास्त आसनि० १२९
 यशो वर्धतां यज्ञस्य ६५
 या औषधिरौषधि० १७
 यानि नक्षत्राणि० १२६
 [याज्ञवल्क्य] २५
 ये के च जमा १६२
 ये दिशामन्तरित० ११४
 ये देवाः पुरस्सद० २१
 ये देवासो दिव्य० १६१
 यो जात एव प्रथमो० १९०

★ रवे तिष्ठेति० १८
 रात्री व्यख्यदा (रात्री सूक्त) १६८
 राष्ट्रभृदस्याच्चा ५८
 रुद्रसूक्त० ८२, पृ. ३३, ५३
 रोषसं । पृ. ५६
 वनस्पति वीङ्गो० १२९
 वयं सोम० ११९
 वसवस्त्वां गायत्रेण० ५४
 [वसिष्ठसंहिता] ३, ९
 वाजिनि वाजं धावत० २३४, पृ. ६४
 वाजिनो वाज० सरिष्य० २३१, पृ. ६४
 वाजिनो वाज० ससृ० २३२, पृ. ६४
 वामदेवसूक्तं । ८१
 विदा मधवन् १५२
 विभ्राड् बृहत्० १८४
 विराजो दोहोसीति० ५५
 विराजो दोहोसि वि० ६२
 विष्वासहि० ११८
 [विष्णुधर्मोत्तर] २, १०, १३, १६, २३, ४५, ११६;
 विष्णोर्मु कं० १४७
 विश्वे देवा शृणुतेमं० १६३
 वेष्टिमुल्लिख्य० पृ. ६
 वृषभासुत पृ. ५९
 शं त आपो हैमवती० १३३
 शतभारं० १४१
 शतायुधाया० २४०
 शं न इन्द्राग्नि० १८८, पृ. ५६
 शन्नो देवी० १०९, पृ. ३९, ४४
 शन्नो वातः पवता० ७७, पृ. ४६
 [शांतिकमलाकर] ८६

शांतिरस्तु । पुष्टि०	पृ. १४	★ सहस्रशीर्षा० (पौरुषं)	१७२, पृ.
शांतिस्तूतानि	५१, पृ. २७		५४, ५५, १६, ५७
शांत्यभिः	५१, पृ. ४६		
[शिवधर्मणः]	पृ. २४ व ३३		
शालकलंकटाय	पृ. ३३	साम्ना जीवन्तीनां	पृ. ६०
शिवा नः शिव तमा०	१३९	साम्राज्यं०	पृ. ४, ६५
शुक्रांगारबुध०	पृ. १४	सा विराट०	६६
शेरभक्०	पृ. ११३	सुपर्ण वस्ते०	२३०
श्येनोऽभिमुखो बकः	पृ. ३३	सुपर्णोपाख्यानं	पृ. ५४
श्रिये जातः	४२	सुमित्र्यान् आप ओष०	८५
श्रीसूक्तं	७८	सुरास्त्वेति०	२२३, पृ. १६
		सूर्यो देवी०	१७६
सं ते पयांसि०	१८०	सोमो धेनुं०	१७३
संत्वं सिंचामि०	२८	सौनक्षत्रमाख्यानं ।	पृ. ६५
स बुध्न्याद०	१२२	स्वस्तिदा विशस्पति०	१३६
समास्त्वाम् ऋतवो०	९०, पृ. ३५	स्वस्ति रिद्धि प्रपये०	३३
समिदस्मि सामे०	पृ. ५८	स्वस्तिवाचनं ।	८४, ९७, पृ. ५५
समिधमाधाय०	२१९	स्वस्त्ययनं तार्क्ष्य०	८९
समुद्रं वः प्र हिणोमि०	६३	स्वस्त्ययना०	१५, पृ. ६
समुद्रादूर्मि०	१९८	स्वादिष्ट्यामदिष्ट्या०	१६७, पृ. ५३
सं सं खवन्तु नद्यः०	१३२		५५, ५९
सर्वा इमा आप औष०	१३८	हावां ज०	पृ. ५६
सविता त्वा प्रसवानां०	२२९	हिरण्यवर्णाः०	१८९
सवितापश्चात्तात्०	२८, १६०	हिरण्यवर्णाः शुचया०	६७, पृ. ४६
सहस्र बाहु०	१२३	★ [हेमाद्रि]	११

लाल बहादुर शास्त्री राष्ट्रीय प्रशासन अकादमी, पुस्तकालय
Lal Bahadur Shastri National Academy of Administration, Library

मसूरी
MUSSOORIE.

यह पुस्तक निम्नांकित तारीख तक वापिस करनी है ।

This book is to be returned on the date last stamped.

[illegible]

वर्ग संख्या **954.02** **Acc. No. 9367**
Class No. C-2 **पुस्तक संख्या Book No.**
 लेखक **Author**
 शीर्षक **Title** *Corruption of*
Shipping The Great **C-2**
 निर्गम दिनांक **उधारकर्ता की संख्या** **हस्ताक्षर**
Date of Issue **Borrower's No.** **Signature**

954.02

C-2

LIBRARY

3367

LAL BAHADUR SHASTRI

NATIONAL ACADEMY OF ADMINISTRATION

MUSSOORIE

Accession No.....

1. Books are issued for 15 days only but may have to be recalled earlier if urgently required.
2. An overdue charge of 25 Paise per day per volume will be charged.
3. Books may be renewed on request, at the discretion of the Librarian.
4. Periodicals, Rare and Reference books may not be issued and may be consulted only in the Library.
5. Books lost, defaced or injured in any way shall have to be replaced or its double price shall be paid by the borrower.

HELP TO KEEP THIS BOOK FRESH, CLEAN & MOVING